SH.Z. ZOKIROV

QONUNCHILIK TIZIMI

9 786209 925627

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
SARBON UNIVERSITETI

ZOKIROV SHOXRUXBEK ZOHIDJON O‘G‘LI

QONUNCHILIK TIZIMI

MONOGRAFIYA

TOSHKENT-2026

UO‘K: 340.13(575.1)
KBK 67.0(5O)ya43
Z-77

Sh.Z., Zokirov
Qonunchilik tizimi [Matn]: monografiya / Zokirov Shoxruxbek Zohidjon o‘g‘li – T.: Sarbon universiteti, 2026. – 123 b.

Mas’ul muharrir:

F.A. Primov — yu.f.d (DSc), professor v.b.

Taqrizchilar:

B.J. Abdullayev — yu.f.f.d (PhD), dotsent v.b;

S.X. Avliyoqulov — yu.f.f.d (PhD).

Mazkur monografiya qonunchilik tizimining nazariy va amaliy asoslarini kompleks tarzda tahlil qilishga bag‘ishlangan. Asarda davlat va huquq tizimida qonunchilikning o‘rni, uning tarkibiy elementlari, shakllanish jarayonlari hamda rivojlanish tendensiyalari chuqur ilmiy yondashuv asosida yoritilgan. Shuningdek, xorijiy tajriba, xalqaro huquq normalarining milliy qonunchilikka integratsiyasi hamda huquqiy islohotlarning dolzarb yo‘nalishlari keng yoritilgan. Ushbu monografiya huquqshunos olimlar, tadqiqotchilar, oliy ta’lim muassasalari talabalari hamda qonun ijodkorligi faoliyati bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Mazkur monografiya Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Sarbon universiteti kengashi yig‘ilishining 2026-yil 21-may kunidagi 5-son bayonnomasiga asosan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN: 978-620-9-92562-7

© Sh.Z. Zokirov.
© Sarbon universiteti, 2026.

KIRISH

Bugun mamlakatimizda inson qadri, uning huquq va erkinliklari eng oliy qadriyat sifatida e’tirof etilmoqda. Fuqarolar mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor, o‘z huquqini biladigan va uni himoya qila oladigan erkin shaxs sifatida shakllanmoqda. Bu esa jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatning yuksalishiga xizmat qilmoqda.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek – “jonajon Vatanimiz bugun yangicha siyosiy-huquqiy, ijtimoiy, ma’naviy munosabatlar asosida yashab, mehnat qilayotgan, mustaqil fikrlaydigan, ozod va erkin insonlar diyoriga aylanmoqda”[1].

Darhaqiqat, bugungi kunda davlat boshqaruvi tizimi ham izchil modernizatsiya qilinib, ochiqlik, shaffoflik va qonun ustuvorligi tamoyillari asosida takomillashtirilmoqda. Ijtimoiy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar aholining turmush darajasini oshirish, adolat va tenglikni ta’minlashga qaratilgan.

O‘zbekiston bugun mustaqil fikrlaydigan, erkin va mas’uliyatli insonlar yashaydigan, huquqiy asoslari mustahkamlanayotgan va barqaror rivojlanish yo‘lidan borayotgan zamonaviy davlatga aylanib bormoqda.

Mamlakatimizni demokratik yangilashning bugungi bosqichidagi eng muhim yo‘nalishlardan biri bu — qonun ustuvorligi va qonuniylikni mustahkamlash, shaxs huquqi va manfaatlarini ishonchli himoya qilishga qaratilgan sud-huquq tizimini izchil demokratlashtirish va liberallashtirishdan iboratdir[2].

Bugungi kunda huquqiy davlat asoslarini yanada mustahkamlash, davlat organlarining faoliyatida qonuniylik va shaffoflikni ta’minlash, shuningdek,

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 26.12.2025. https://president.uz/oz/lists/view/8834. Qaraldi: 21.03.2026

[2] Karimov I. A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. Demokratiya islohotlarini yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish — mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. T., 19–T.: “O‘zbekiston”, 2011. 53-b.

fuqarolar o‘rtasida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish strategik ahamiyatga ega vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Chunki huquqiy ong yuqori bo‘lgan jamiyatda qonunlarga hurmat, adolatga ishonch va ijtimoiy barqarorlik mustahkam bo‘ladi.

Mamlakatimizni demokratik yangilash jarayonida qonun ustuvorligini ta’minlash, sud-huquq tizimini erkinlashtirish hamda aholining huquqiy madaniyatini oshirish o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan eng muhim vazifalar sifatida namoyon bo‘lib, ular huquqiy davlat barpo etishning asosiy kafolatini tashkil etadi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekiston xalqi o‘z mamlakatida adolatli jamiyat, erkin va farovon hayot qurishni maqsad qilgan edi. Bu jarayon murakkab va murakkab rivojlanish yo‘llarida sodir bo‘lgan. O‘zbek xalqi bu yo‘lni qadr-qimmat va jasorat bilan bosib o‘tdi[3].

Bu jarayon oson kechmadi, aksincha murakkab ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sharoitlarda shakllandi. Sobiq tuzumdan meros bo‘lib qolgan tizimni o‘zgartirish, yangi huquqiy va iqtisodiy asoslarni yaratish, davlat boshqaruvini qayta tashkil etish kabi vazifalar bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Shu bilan birga, yangi Konstitutsiya qabul qilinishi va huquqiy davlat asoslarining shakllanishi jamiyat taraqqiyotida burilish nuqtasi bo‘ldi.

O‘zbek xalqi bu murakkab yo‘lni sabr-toqat, qadr-qimmat va jasorat bilan bosib o‘tdi. Jamiyatda tinchlik va barqarorlikni saqlash, milliy birlikni mustahkamlash hamda islohotlarni izchil davom ettirish orqali mustaqil taraqqiyot yo‘li tanlab olindi. Bu esa xalqning o‘z kelajagiga bo‘lgan ishonchini yanada mustahkamladi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida boshlangan ushbu tarixiy jarayon bugungi kunda erkin, barqaror va rivojlanayotgan O‘zbekistonni

[3] Akmal Saidov: "Yangi O‘zbekiston: qonunchilikni ishlab chiqish va inson huquqlarini himoya qilish". 2021-yil 31-avgust, https://yuz.uz/ru/news/akmal-saidov-novy-uzbekistan-razvitie-zakonodatelstva-i-zaita-prav-cheloveka. Qaraldi: 18.02.2026.

shakllantirishga asos bo‘ldi hamda adolatli jamiyat qurish yo‘lidagi muhim poydevor vazifasini bajardi.

Demak, biz qonunchilik tizimini doimiy ravishda tahlil qilib, uni zamon bilan hamnafas, yangi ijtimoiy munosabatlar asosida o‘zgartirib va moslashtirib borsak mustaqillik yillaridan to hozirgacha bosib o‘tilgan yo‘lga munosib javob bergan bo‘lamiz.

Qonunchilik tizimi har qanday davlatning huquqiy asosini tashkil etuvchi eng muhim va murakkab tuzilmalardan biridir. U jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, davlat boshqaruvini huquqiy asosda tashkil etish hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlashga xizmat qiladi. Qonunchilik tizimi orqali davlatda qonun ustuvorligi ta’minlanadi, huquqiy tartibot shakllanadi va jamiyatda barqaror rivojlanish uchun zarur shart-sharoit yaratiladi.

O‘zbekiston Respublikasida qonunchilik tizimi Konstitutsiya asosida shakllangan bo‘lib, u o‘zaro bog‘langan va iyerarxik tuzilishga ega normativ-huquqiy hujjatlar majmuasidan iboratdir. Ushbu tizim qonunlar va qonunosti hujjatlari orqali davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab oladi hamda ularni huquqiy jihatdan tartibga soladi.

Qonunchilik tizimini o‘rganish uning tuzilishi, turlari, huquqiy kuchi va amaliy ahamiyatini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa nafaqat huquqshunoslik fanini rivojlantirish, balki fuqarolarning huquqiy ongini oshirish va huquqiy madaniyatni shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Shu bois, qonunchilik tizimi davlat va jamiyat hayotining ajralmas qismi sifatida huquqiy davlat qurish jarayonida hal qiluvchi o‘rin tutadi.

I. QONUNCHILIK TUSHUNCHASI VA MOHIYATI HAMDA ASOSIY XUSUSIYATLARI

Qonunchilik jamiyat hayotini tartibga soluvchi eng muhim huquqiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. U davlat tomonidan yaratiladigan va qo‘llab-quvvatlanadigan normativ-huquqiy hujjatlar tizimi orqali ijtimoiy munosabatlarni muvofiqlashtiradi.

X. Odilqoriyev tarifiga ko‘ra qonunchilik tizimi deganda, huquqning mazmuni va ichki tarkibiy tuzilishini mustahkamlovchi, rasmiylashtiruvchi, moddiylashtiruvchi normativ-huquqiy hujjatlar yig‘indisi tushuniladi. Qonunchilik tizimi huquq (qonun) ijodkorligi faoliyati orqali huquq normalarining yaratilishi, rasmiy hujjatlarda mustahkamlanishi va tizimlashtirilishi (sistemalashtirilishi) natijasida vujudga keltiriladi[4].

Qonunchilik tizimi shunchaki hujjatlar to‘plami emas. U butun huquq tizimi mazmunini tashqi tomondan ko‘rsatib, ichki tartib va ish mexanizmini ham o‘zida mujassam etadi. Bu fikr ilmiy jihatdan to‘g‘ri. Sababi, haqiqiy huquq va qonunchilik tizimi bir-biriga bog‘liq. Haqiqatan ham, huquq normalari o‘zicha yashay olmaydi, ular faqat normativ-huquqiy hujjatlar yordamida haqiqiy kuchga ega bo‘lib, hayotda qo‘llaniladi. Shu bilan birga, Odilqoriyev qonunchilik tizimi huquq yaratish faoliyati natijasidir, degan. Bu fikr ham muhim. Chunki qonunchilik tizimi doim bir xil emas, balki o‘zgaruvchan jarayondir. U qonun chiqaruvchi organlar harakatlari, xalq talablari va davlat siyosati ta’sirida vujudga keladi va o‘zgarib, rivojlanadi. Bu jihat ko‘rsatadiki, qonunchilik tizimi uchun subyektiv va obyektiv tomonlarning birlashuvi kerak. Biroq, bu ta’rifga yana bir jihat qo‘shish mumkin. Shuni aytish lozimki, qonunchilik tizimi faqat huquq normalarini rasmiylashtirish bilan

[4] Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. «Adolat», 2018. 323-b.

cheklanmaydi. U normlarning o‘zaro mosligi, tier tizimi va samarali ishlash uslublarini ham o‘z ichiga oladi.

Demak, qonunchilik tizimi shunchaki oddiy yig‘indi emas, ichki mantiqqa ega, tartibli va uyushgan tizimdir. X. Odilqoriyevning ta’rifi qonunchilik tizimining asosiy mohiyatini aniq ko‘rsatgan. U qonunchilikni huquq tizimining tashqaridan ko‘rinishi va natijasi sifatida talqin qilgan. Yana shuni ham aytish kerakki, zamonaviy yondashuvlarda qonunchilik tizimini biz yanada kengroq anglashimiz kerak. Ya’ni, uning tuzilmasi, vazifalari va hayotdagi amaliy ahamiyati ham hisobga olinadi.

Xorijiy fikrlarni tahlil qilish ham mazkur mavzuda muhimdir deb o‘ylaymiz. Shu tarzda, qonunchilik tizimining to‘liq tahlilini qilishimiz mumkin bo‘ladi.

Mashhur nemis huquqshunos H. Kelsen qonunchilik tizimini “normativ iyerarxiya” sifatida talqin qiladi. Unga ko‘ra, barcha normativ-huquqiy hujjatlar yagona tizimni tashkil etadi va bu tizim “asosiy norma”ga tayanadi. Qonunchilik tizimi – bu yuqoridan pastga qarab joylashgan normativ hujjatlar piramidasi. Har bir quyi norma yuqori normaga muvofiq bo‘lishi shart deya fikr yuritgan[5].

Ingliz olimi H. Hart esa qonunchilik tizimini “birlamchi va ikkilamchi qoidalar tizimi” sifatida tushuntiradi. Qonunchilik oddiy qoidalar yig‘indisi emas, balki birlamchi qoidalar (xulq-atvor qoidalari) va ikkilamchi qoidalar (qoidalarni yaratish, o‘zgartirish va qo‘llash tartibi) dan iborat deb fikr bildirgan. Bu tizim huquqni yanada barqaror va moslashuvchan qiladi deb qaragan[6].

Boshqa bir amerikalik olim R. Dvorkin qonunchilik tizimini faqat yozma qonunlar yig‘indisi emas, balki tamoyillar tizimi sifatida ko‘radi. Qonunchilik tizimi faqat normativ hujjatlar emas, balki huquqiy tamoyillar, adolat va tenglik

[5] Kelsen, H. (1967). Pure Theory of Law. Berkeley, CA: University of California Press.
[6] Summers, Robert S. “Professor H. L. A. Hart’s ‘Concept of Law.’” *Duke Law Journal*, vol. 1963, no. 4, 1963, pp. 629–70. *JSTOR*, https://doi.org/10.2307/1371248.

tushunchalarini ham o‘z ichiga oladi. Sudlar qonunlarni talqin qilishda aynan shu tamoyillarni hisobga oladi deb fikr yuritgan[7].

Fransuz olimi D. Rene turli mamlakatlar qonunchilik tizimini qiyosiy tahlil qilar ekan, qonunchilik tizimi huquqiy oilalarga (roman-german, anglo-sakson va boshqalar) bo‘linadi. Har bir tizim o‘ziga xos manbalar va tuzilishga ega — deya qaragan[8].

Italiyalik mashhur huquq vakili N. Bobbio qonunchilik tizimini “normativ tizim” sifatida talqin qiladi. Qonunchilik — bu tartibga solingan va o‘zaro bog‘langan normativ hujjatlar tizimi. Har bir norma tizim ichida ma’lum o‘ringa ega bo‘lib, boshqa normalar bilan uyg‘unlikda amal qiladi. Qonunchilik tizimi izchillik va to‘liqlik tamoyillariga asoslanadi – deya izohlagan[9].

Albatta qonunchilik tizimi borasida sharq olimlari qarashlari ham qiziq.

Mashhur arab olimi V. Hallaq qonunchilik tizimini tarixiy-huquqiy nuqtai nazardan o‘rganadi. Uning talqinida an’anaviy islom huquq tizimi markazlashmagan, balki ko‘p manbali tizim bo‘lgan. Zamonaviy qonunchilik tizimi esa markazlashgan davlat nazoratiga asoslanadi. Bu ikki tizim o‘rtasida muhim farqlar mavjud deb fikr yuritgan[10].

Yapon huquqshunosi T. Tanase esa qonunchilik tizimini ijtimoiy boshqaruv vositasi sifatida ko‘radi. Qonunchilik tizimi jamiyatdagi ijtimoiy

---

[7] Dworkin, R. (1977) Taking Rights Seriously. Harvard University Press, Cambridge, MA.

[8] David Rene & Brierley Major Legal Systems in the World Today. An Introduction to the Comparative Study of Law.

[9] Ferrari, V. (2023). Bobbio, Norberto: Functionalist Theory of Law. In: Sellers, M., Kirste, S. (eds) Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6519-1_79

[10] WAEL B. HALLAQ. The Origins and Evolution of Islamic Law. (Themes in Islamic Law I.) New York: Cambridge University Press. 2005. Pp. ix, 234. Cloth $70.00, paper $24.99, The American Historical Review, Volume 111, Issue 5, December 2006, Pages 1637–1638, https://doi.org/10.1086/ahr.111.5.1637

munosabatlarni muvozanatlashtirish vositasidir. Huquq tizimi va qonunchilik tizimi madaniy va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog‘liq[11].

Rus tadqiqotchisi R. Livshis fikricha, qonunchilik tizimi keng ma’noda qonunchilik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi organ tomonidan qabul qilinadigan hujjatlar shuningdek, qonun osti hujjatlari (boshqaruv organlari tomonidan qabul qilinadigan hujjatlar) dan iborat. Qonunchilikni tor ma’noda tushunish esa, faqatgina qonun chiqaruvchi organning hujjatlari (qonun va parlament qarorlari)ni nazarda tutadi[12].

Fikrimizcha, qonunchilikni aynan keng ma’noda qonunchilik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi organ tomonidan qabul qilinadigan hujjatlar shuningdek, qonun osti hujjatlari (boshqaruv organlari tomonidan qabul qilinadigan hujjatlar) dan iborat deb hisoblagan mantiqan to‘g‘ri.

Olimlarning yuqoridagi fikrlariga qarab, qonun tizimi haqida bunday sodda va aniq bir ilmiy xulosa qilish mumkin:

Avvalo, deyarli barcha olimlar qonun tizimini shunchaki qoidalar va tartiblar to‘plami deb bilmaydi. Ular bu tizimni ichki bog‘liqlik va tartibga ega bo‘lgan, bir-biriga ta’sir etuvchi va o‘zaro aloqada bo‘ladigan tuzilma deb ko‘rsatadilar. Masalan, Kelsen fikriga ko‘ra, qonun tizimi yuqoridan pastga ketuvchi darajalar bilan joylashgan. U har bir qoidaning o‘z o‘rni borligini aytadi. Bu orqali biz qonun tizimi tuzilishini ko‘ra olamiz. Yana shuni aytish kerakki, H. Hart va R. Dvorkin qarashida qonun tizimi faqat qog‘ozda yozilgan normalar emas. Ular uchun qonun ishlab chiqish, uni tushunish va hayotda tatbiq etish bosqichlari ham muhimdir. Bu esa qonun tizimi faqat tuzilmasi emas, balki mazmuni va vazifasi ham borligini bildiradi. Bundan tashqari, R. David va N. Bobbio qonun tizimini boshqa davlatlar misolida ham ko‘rib chiqish

[11] Tanase, T. (2010). Community and the Law: A Critical Reassessment of American Liberalism and Japanese Modernity. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. https://doi.org/10.4337/9781849803540

[12] Лившис Р.З. Теория права. – М., 1994. С.111.

kerakligini, turli tizimlarning qanday qurilganini tushuntiradi. Ular qonun qoidalari orasidagi bog‘liqlik, izchillik va uyg‘unlikka urg‘u beradi. Bu esa qonun tizimi har yerda bir xilda bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Sharq olimlaridan V. Hallaq va T. Tanase esa qonun tizimini jamiyat, tarix va madaniyat bilan chambarchas bog‘liq deb asoslaydi. Ularningcha, har bir o‘lkada qonun, tarix va xalq qadriyatlari bilan birga shakllanadi. Shuning uchun qonun nafaqat qoidalar, balki umuman hayotga ham ta’sir qiladi.

Xulosa qilib aytganda, qonun tizimi bu:

- darajalarga joylangan hujjatlar va ko‘rsatmalar to‘plami;

- insonlar uchun qoidalar ishlab chiqish va ularni joyiga qo‘yish mexanizmi;

- adolat, odob va jamiyat qadriyatlari bilan boyigan murakkab tizim;

- har bir xalq va davlatda o‘z tarix hamda madaniyatiga moslashgan o‘zgaruvchan holatdir.

Bugungi ilmiy qarashda qonun tizimini faqat qog‘ozdagi to‘plam deb bo‘lmaydi. Bu tizim murakkab, ko‘p tomonlama, jamiyat va davlat hayotida muhim rol o‘ynaydigan vositadir.

Qonun tizimi jamiyatdagi muvozanat va boshqaruv uchun asosdir. Shu bois, u ko‘plab sohalarda ahamiyatlidir.

Qonunchilikning markaziy elementi bu — qonundir. Qonun oliy yuridik kuchga ega bo‘lgan davlatning qonun chiqaruvchi organi tomonidan yoki fuqarolar tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri, referendum o‘tkazishning talabalariga muvofiq qabul qilingan va o‘zida qonun amal qilish hududi, muddati va shaxslar doirasida huquqiy munosabatlar subyektlari faoliyatining umumiy namunasi mujassamlashtirgan normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi[13].

U o‘zida huquqiy normalarni mujassamlashtirib, jamiyatdagi muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Qonunning amal qilish doirasi uch

[13] Zokirov Sh.Z. Dunyo mamlakatlarning asosiy qonun hujjatlari. “BOOKMANY PRINT”, Toshkent -2022. 4-b.

asosiy mezon bilan belgilanadi: hudud, vaqt va shaxslar doirasi. Bu esa uning universalligi va majburiyligini ta’minlaydi.

Qonunda xalqning irodasi, xohish va istaklari, manfaat va intilishlari o‘zining ifodasini topadi. Qonunga itoatkorlik – bu yuksak madaniyatlilik, ma’naviyatlilik, ma’rifatlilik[14].

Ha, aslida, erkin jamiyatda qonunlar xalq uchun, xalq ehtiyojiga va hayot o‘zgarishiga qarab yaratiladi. Shu bois, qonun faqat yozilgan qog‘oz emas, u bir paytda jamiyat kelishuvi va tinchlik uchun asbob ham bo‘la oladi. Boshqa ko‘plab kitob va maqolalarda esa qonun tushunchasi kengroq ko‘rsatiladi.

Qonun faqat ayrim qoidalar to‘plami emas, balki barcha asosiy qoidalar – kodekslar, farmonlar, qarorlar va boshqa muhim qog‘ozlardan iborat bo‘ladi. Bu qoidalar bir-biriga bog‘liq va o‘z navbatida joylashgan, lekin har doim eng muhimi – qonunlarning o‘zi hisoblanadi. Shu bilan birga, qonunga bo‘ysunish juda muhim rol o‘ynaydi. Bu fikrni yana ochiq aytish mumkin: qonunni tushunib, unga amal qilish – yaxshi jamiyatning asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir.

Qonun ustuvor bo‘lsa, jamiyatda adolat, teng huquq va erkinlik mustahkam topiladi, hamma o‘zini xavfsiz his qiladi. Shu bilan, davlat ham qonunlar yordamida o‘z xohishini, yuritayotgan siyosatini jamiyatning hammaga ochiq qiladi.

Qonunlar davlat ishini rasman ko‘rsatib turadi. Erkin mamlakatlarning qonunlari xalq ichidan chiqqan, xalqning orzu, tafakkur va hayot tarzini aks ettiradi.

Qonunning eng katta ijtimoiy vazifasi - jamiyatda tartib, tozalik va hamjihatlikni kafolatlashdan iborat. Aslida, qonun o‘zi jamiyat tajribasidan kelib chiqqan, hayotda ko‘p marta sinab ko‘rildi va ijtimoiy munosabatlarni umumiy holda tartibga soladigan huquqiy qoidalar shaklidir.

---

14 Turakulov B.K. “Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning ahamiyati”. Лучшие интеллектуалние исследования. Часть-47. Том-1. июнь-2025.

Qonunlar nafaqat davlat va xalq oʻrtasida koʻprik, balki doimiy baraka, tinchlik va taraqqiyot asosi sifatida oʻrni kattadir. Shu bois, qonunlarga amal qilish hamma uchun muhim va zarur ishdir.[15].

Shu oʻrinda ta'kidlab oʻtish joizki huquq tizmi va qonunchilik tizmi tushunchalari farqli jarayon hisoblanib oʻzaro bir-biri bilan bogʻliq tushuncha hisoblanadi.

Huquq tizimi va qonunchilik tizimi oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik bir necha jihatlarda namoyon boʻladi.

Birinchidan, har ikkisi ham yagona hodisaning — huquqning turli koʻrinishlari boʻlib, huquq tizimi uning ichki tuzilishini, qonunchilik tizimi esa tashqi ifodasini aks ettiradi.

Ikkinchidan, ular shakl va mazmun nuqtai nazaridan oʻzaro uzviy aloqada boʻlib, bir-birini toʻldirib boradi.

Uchinchidan, huquq tizimi qonunchilikni tartibga solish va tizimlashtirishda asosiy omil hisoblanadi. Ayniqsa, qonunchilikni tizimlashtirishning eng yuqori shakli boʻlgan kodekslashtirish aynan huquq sohalari asosida amalga oshiriladi. Natijada, aksariyat kodekslar muayyan huquq sohalariga mos ravishda shakllantiriladi.

Toʻrtinchidan, har ikkala tizim demokratik davlatning huquqiy asoslarini va mazmunini ifodalaydi. Beshinchidan esa, ularning oʻzaro uygʻunligi ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish samaradorligini oshirib, yanada sifatli boshqaruvni ta'minlaydi.

Demak, huquq tizimi huquqning ichki tuzilishini ifodalaydi, ya'ni u huquq normalari va institutlarining oʻzaro bogʻlangan va tartibli majmuasidan iborat boʻladi. Mazkur ichki tuzilma bevosita huquq tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlarning mohiyati, yoʻnalishi va xususiyatlari bilan belgilanadi. Shunga koʻra, huquq tizimi – bu mazmuniy jihatdan ijtimoiy hayot ehtiyojlariga

[15] Odilqoriyev X.T. Oʻzbekiston Respublikasining qonunchilik tizimi. -T.: TDYUI, 2008. 9-b.

mos ravishda shakllangan ichki huquqiy tuzilma hisoblanadi. Qonunchilik tizimi esa ushbu ichki tuzilmaning tashqi koʻrinishini namoyon etadi, ya’ni huquq manbalari, normativ-huquqiy hujjatlar va ularning oʻzaro aloqadorligi orqali ifodalanadi. Shu bois, huquq normalari qonunchilikdan tashqarida mustaqil ravishda mavjud boʻla olmaydi va amaliy kuchga ega boʻlmaydi, ular aynan normativ-huquqiy hujjatlar orqali hayotga tatbiq etiladi.

Qonunchilik hujjatlari oʻz tabiatiga koʻra murakkab va koʻp bosqichli tuzilishga ega boʻlib, ularni turli mezonlar asosida tasniflash mumkin. Odatda, qonunchilik tizimi uch asosiy koʻrinishda – gorizontal, vertikal va kompleks tuzilmalarga ajratiladi. ***Gorizontal tuzilma*** qonunchilikning sohaviy tasnifini anglatadi va u huquqiy tartibga solish predmeti, ya’ni muayyan ijtimoiy munosabatlar yoʻnalishi va mazmuniga asoslanadi. Ushbu yondashuvga koʻra, har bir huquq tarmogʻiga mos ravishda alohida qonunchilik sohasi shakllanadi. Masalan, konstitutsiyaviy huquq doirasida konstitutsiyaviy qonunchilik, fuqarolik huquqi asosida fuqarolik qonunchiligi, jinoyat huquqi asosida jinoyat qonunchiligi, mehnat huquqi asosida mehnat qonunchiligi hamda ma’muriy huquq asosida ma’muriy qonunchilik rivojlanadi. Shu bilan birga, protsessual va maxsus sohalar ham oʻziga xos qonunchilik tarmoqlarini shakllantiradi, masalan, fuqarolik protsessual huquqiga fuqarolik protsessual qonunchiligi, yer huquqiga esa yer qonunchiligi mos keladi.

Qonunchilik tizimining vertikal, ya’ni iyerarxik tuzilishi normativ-huquqiy hujjatlarning yuridik kuchi va ularni qabul qiluvchi davlat organlarining vakolatiga qarab tartiblanishini anglatadi. Bu tizimda hujjatlar yuqoridan pastga qarab qat’iy iyerarxiya asosida joylashadi. Eng yuqori pogʻonada Konstitutsiya turadi va u mamlakatdagi barcha normativ-huquqiy hujjatlar uchun asosiy manba hamda oliy yuridik kuchga ega hujjat hisoblanadi. Undan keyingi bosqichlarda konstitutsiyaviy qonunlar, oddiy (joriy) qonunlar, Prezident farmonlari, hukumat qarorlari, vazirliklar va davlat qoʻmitalarining normativ hujjatlari, shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlarining

hujjatlari joylashadi. Ushbu tizimdagi har bir quyi darajadagi hujjat yuqori darajadagi hujjatlarga mos bo‘lishi shart. Xususan, birorta normativ-huquqiy hujjat Konstitutsiya qoidalariga zid kelishi mumkin emas, bu esa huquqiy tizimda yagona va barqaror tartibni ta’minlaydi.

Qonunchilik tizimining kompleks tuzilmalari esa huquqiy tartibga solish obyektining murakkabligi va davlat boshqaruvi ehtiyojlaridan kelib chiqib shakllanadi. Bunda bir nechta huquq tarmoqlariga oid normalar birlashib, ijtimoiy hayotning muayyan mustaqil sohasini tartibga soluvchi yagona tizimni hosil qiladi. Shu sababli kompleks qonunchilik sohalari ko‘p tarmoqli xususiyatga ega bo‘ladi va ular turli huquqiy normalarni o‘zida mujassam etadi.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik tizimi ham o‘zining ichki mantiqiy tuzilishiga ega bo‘lib, bir necha asosiy tarkibiy qismlardan iborat. Avvalo, ***qonunchilik sohalari*** mavjud bo‘lib, ular muayyan huquq tarmog‘iga tegishli ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normalar yig‘indisini tashkil etadi. Bu esa qonunchilik tizimining tuzilishi bevosita tartibga solinayotgan ijtimoiy munosabatlar mazmuniga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Masalan, davlat boshqaruvi organlari va fuqarolar o‘rtasidagi munosabatlar ma’muriy huquq normalari bilan tartibga solinsa, mulkiy munosabatlar fuqarolik huquqi doirasida tartibga solinadi.

Shuningdek, har bir ***qonunchilik sohasi o‘z ichida alohida institutlarga*** bo‘linadi. Qonunchilik instituti deganda, muayyan turdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi nisbatan mustaqil normalar majmui tushuniladi. Masalan, fuqarolik qonunchiligi tarkibida mualliflik huquqi, meros huquqi, hadya, oldi-sotdi, ijara kabi institutlar mavjud bo‘lib, ular alohida-alohida ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi.

Qonunchilik tizimining eng quyi, boshlang‘ich bo‘g‘ini esa ***qonunchilik normasi*** hisoblanadi. Aynan shu norma butun tizimning asosini tashkil etadi. Har bir norma muayyan huquqiy qoidani ifodalaydi va u Konstitutsiya, qonun,

farmon yoki boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda o‘z aksini topadi. Shu bois, qonunchilik normasi deganda normativ-huquqiy hujjatlarning alohida moddasi yoki qoidasi tushuniladi.

Bundan tashqari, ***qonunchilik tizimida kompleks sohalar*** ham mavjud bo‘lib, ular bir nechta huquq tarmoqlariga oid normalarni o‘z ichiga oladi va ijtimoiy hayotning alohida, nisbatan mustaqil yo‘nalishlarini tartibga soladi. Masalan, transport, harbiy, temir yo‘l yoki baliqchilik xo‘jaligiga oid qonunchiliklar kompleks xususiyatga ega. Xususan, harbiy qonunchilik misolida ko‘radigan bo‘lsak, u Qurolli Kuchlarning faoliyati, harbiy xizmatni o‘tash tartibi, harbiy xizmatchilar va ularning oila a’zolarining huquq va manfaatlarini himoya qilish bilan bog‘liq bo‘lib, unda davlat, ma’muriy, moliyaviy, yer va hatto jinoyat huquqiga oid normalar uyg‘unlashgan holda amal qiladi.

Umuman olganda, qonunchilik tizimi huquq tizimining tashqi ifodasi sifatida murakkab, ko‘p qirrali va izchil tuzilmaga ega bo‘lib, u huquqiy tartibotni ta’minlashda hamda ijtimoiy munosabatlarni samarali tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qonunchilikning kompleks sohasi to‘liq shakllanishi va samarali faoliyat yuritishi uchun o‘zaro bog‘langan kompleks normativ-huquqiy hujjatlar majmuasi mavjud bo‘lishi zarur. Ya’ni, aynan turli mazmundagi normativ hujjatlarning yig‘indisi kompleks qonunchilik sohasining asosini tashkil etadi. Shu tariqa, mazmunan bir-biri bilan uyg‘unlashgan va o‘zaro bog‘liq bo‘lgan hujjatlar tizimi kompleks qonunchilikni vujudga keltiradi.

Birgina normativ-huquqiy hujjat doirasida turli huquq tarmoqlariga oid normalarning birlashtirilishi qonun chiqaruvchi organlarga muayyan masalalarni keng qamrovda, har tomonlama yondashuv asosida hal etish imkonini beradi. Bunday yondashuv muammoni faqat bitta yo‘nalishda emas, balki uning barcha huquqiy jihatlarini hisobga olgan holda tartibga solishni ta’minlaydi.

Masalan, ayrim ijtimoiy ahamiyatga ega masalalarni tartibga soluvchi yagona hujjat tarkibida fuqarolik-huquqiy normalar bilan bir qatorda ma’muriy, jinoyat-huquqiy va boshqa sohalarga oid qoidalar ham o‘z aksini topishi mumkin. Bu esa o‘z navbatida, mazkur masalani kompleks tarzda, ya’ni uning barcha jihatlarini qamrab olgan holda huquqiy tartibga solish imkonini yaratadi.

Qonunchilikning kompleks (majmui) tuzilmalariga turli ijtimoiy sohalarni qamrab oluvchi normativ-huquqiy tizimlar kiradi. Jumladan, atrof-muhitni muhofaza qilishga oid qonunchilik, transport sohasini tartibga soluvchi hujjatlar, kapital qurilish bilan bog‘liq normativ bazalar, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan qonunchilik hamda xo‘jalik faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy tizimlar shular jumlasidandir. Bozor iqtisodiyoti munosabatlari shakllanib borayotgan hozirgi sharoitda esa yangi huquq tarmoqlarining paydo bo‘lishi tabiiy jarayon hisoblanadi. Masalan, korporativ huquq, byudjet huquqi, bojxona huquqi, parlament huquqi, tadbirkorlik huquqi, sug‘urta huquqi, axborotlashtirish huquqi, ijtimoiy ta’minot huquqi hamda munitsipal huquq kabi sohalar zamonaviy ehtiyojlar asosida shakllanayotgan yangi yo‘nalishlardir.

Qonunchilik tizimining mohiyatini yanada chuqurroq anglash uchun uni huquq tizimi bilan qiyosiy tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Avvalo, huquq tizimining ichki tuzilishi jamiyatning iqtisodiy asoslari va ijtimoiy munosabatlar mazmuni bilan belgilanadi. Shu sababli, u sun’iy ravishda, ya’ni qonun chiqaruvchi organning xohishiga ko‘ra shakllantirilmaydi. Huquq tizimi o‘z ichiga huquqiy normalar, huquq institutlari va huquq tarmoqlarini oladi, ba’zi hollarda esa yirik tuzilma sifatida tarmoq ichidagi kichik sohalar ham ajratiladi. Uning rivojlanishi bevosita jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning o‘zgarishi va takomillashuvi bilan uzviy bog‘liq.

Qonunchilik esa huquq normalarini yaratish, ularni rasmiy shaklda mustahkamlash va amaliyotga joriy etish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Normativ-huquqiy hujjatlar orqali huquqiy qoidalar umumlashtiriladi va aniq shaklda ifodalanadi. Shu bilan birga, qonunchilik tizimi oddiy hujjatlar yig‘indisi emas, balki mantiqan bog‘langan, o‘zaro uyg‘un va tizimli tuzilma hisoblanadi. Uni shakllantirishda tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarning xususiyatlari bilan bir qatorda qonun chiqaruvchi organning siyosiy irodasi va maqsadlari ham muhim rol o‘ynaydi.

Huquq tizimining ichki tuzilishi qonunchilikni shakllantirish uchun obyektiv asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, huquq ijodkorligi jarayonida vakolatli organlar huquq tarmoqlari va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat yuritishi lozim.

Huquq tizimi va qonunchilik tizimi o‘rtasida bir qator muhim farqlar mavjud.

Birinchidan, huquq tizimining asosiy elementi huquqiy norma hisoblanadi, qonunchilik tizimida esa boshlang‘ich birlik sifatida normativ-huquqiy hujjatning moddasi yoki qoidasi e’tirof etiladi.

Ikkinchidan, qonunchilik tizimi ayrim hollarda huquq tizimiga nisbatan kengroq bo‘lishi mumkin, chunki unda nafaqat huquqiy normalar, balki dasturiy va maqsadli qoidalar ham aks etadi.

Uchinchi farq shundaki, huquq tizimi tarmoqlarga ajratilishida tartibga solish predmeti va metodi asosiy mezon bo‘lsa, qonunchilik tarmoqlari ko‘proq davlat faoliyatining muayyan yo‘nalishlari bilan belgilanadi va ular yagona tartibga solish usuliga ega bo‘lmasligi mumkin.

To‘rtinchidan, huquq tizimi odatda bir xil turdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, qonunchilik tizimi turli xarakterdagi va yo‘nalishdagi munosabatlarni o‘z ichiga oladi.

Beshinchidan, ularning ichki tuzilmalari ham to‘liq mos kelavermaydi: qonunchilik tizimining vertikal tuzilishi davlat organlari iyerarxiyasiga asoslangan bo‘lsa, huquq tizimida vertikal tuzilma normalardan institutlarga va tarmoqlarga bo‘linishni anglatadi.

Oltinchidan esa, huquq tizimi asosan obyektiv xususiyatga ega bo‘lib, jamiyatdagi real munosabatlardan kelib chiqadi, qonunchilik tizimi esa ma’lum darajada subyektiv omillarga, ya’ni qonun chiqaruvchi organ irodasiga bog‘liq bo‘ladi.

Bizningcha, huquq tizimi va qonunchilik tizimi o‘rtasidagi o‘zaro nisbatni to‘g‘ri anglash nazariy jihatdan ham, amaliy nuqtai nazardan ham muhim ahamiyatga ega. Ularning uyg‘unligini ta’minlash huquqiy normalarning samarali qo‘llanishiga, huquqiy tartibotning mustahkamlanishiga va jamiyatda barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

X. Odilqoriyevning fikricha, qonunchilik ikki xil ma’noda qo‘llanadi: 1) qonunchilik – davlat hokimiyati organi tomonidan qonunlar chiqarishga qaratilgan o‘z funksiyasini amalga oshirish usuli; 2) qonunchilik – mamlakatda amal qiluvchi barcha normativ-huquqiy hujjatlar yig‘indisi[16]. Demak, huquq normalarini birlashtirgan normativ-huquqiy hujjatlar qonunchilik tizimini tashkil etadi.

Qonunchilik davlat tomonidan jamiyat hayotini tartibga solish maqsadida qabul qilinadigan normativ-huquqiy hujjatlar tizimi hamda ularni yaratish, takomillashtirish va amalda qo‘llash jarayonlarini o‘z ichiga oluvchi murakkab huquqiy hodisadir. U davlatning eng muhim funksiyalaridan biri bo‘lib, ijtimoiy munosabatlarni huquqiy me’yorlar orqali tartibga solishga xizmat qiladi.

Tor ma’noda qonunchilik — bu faqat qonunlardan iborat bo‘lgan hujjatlar majmui hisoblanadi. Keng ma’noda esa qonunchilik tushunchasi qonunlar bilan bir qatorda boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni (farmonlar, qarorlar, nizomlar va boshqalar) ham o‘z ichiga oladi. Demak, qonunchilik — bu davlat tomonidan e’tirof etilgan va majburiy kuchga ega bo‘lgan huquqiy normalar tizimidir.

[16] Odilqoriyev X.T. O‘zbekiston qonun chiqarish jarayoni. – T.: O‘zbekiston, 1995. 10-b.

Qonunchilik quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi. ***Normativlik*** — qonunchilikning eng asosiy va ajralmas belgilaridan biri hisoblanadi. Bu belgi qonun hujjatlarining umumiy xususiyatga ega ekanligini, ya’ni ular alohida bir shaxs yoki vaziyatga emas, balki keng doiradagi subyektlar va takrorlanuvchi ijtimoiy munosabatlarga qaratilganligini anglatadi.

Normativlikning mohiyati shundaki, qonunlar umumiy qoidalarni belgilaydi. Masalan, Jinoyat kodeksidagi normalar aniq bir jinoyatchiga emas, balki jinoyat sodir etishi mumkin bo‘lgan barcha shaxslarga nisbatan qo‘llaniladi. Shu bois normativ-huquqiy hujjatlar ko‘p martalik qo‘llash uchun mo‘ljallangan bo‘ladi.

Bundan tashqari, normativlik huquqiy tartibga solishning barqarorligini ta’minlaydi. Agar qonunlar faqat individual holatlar uchun yaratilganida, jamiyatda huquqiy tartib buzilgan bo‘lardi. Normativlik esa ijtimoiy munosabatlarni umumlashtirib, yagona tartib asosida boshqarish imkonini beradi.

Normativlikning yana bir muhim jihati — u huquqiy tenglikni ta’minlaydi. Ya’ni bir xil vaziyatda bo‘lgan shaxslar uchun bir xil norma qo‘llaniladi. Bu esa adolat va qonun ustuvorligi tamoyilining asosini tashkil etadi.

Majburiylik. Qonunchilikning yana bir muhim belgisi — majburiylikdir. Bu shuni anglatadiki, normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan qoidalar barcha subyektlar uchun majburiy hisoblanadi va ularga rioya etish shart.

Majburiylik davlat hokimiyati bilan bevosita bog‘liq. Chunki qonunlarga rioya qilish ixtiyoriy emas, balki majburiydir. Agar shaxs qonun talablarini bajarmasa, unga nisbatan yuridik javobgarlik choralarini qo‘llash mumkin bo‘ladi.

Majburiylikning asosiy vazifasi — jamiyatda tartib-intizomni saqlashdir. Agar qonunlar majburiy kuchga ega bo‘lmaganida, ularning amaliy ahamiyati bo‘lmas edi. Masalan, yo‘l harakati qoidalari majburiy bo‘lmaganda, transport tizimida tartibsizlik yuzaga kelardi.

Shuningdek, majburiylik huquqiy normalarning samaradorligini ta’minlaydi. Qonun faqat tavsiya emas, balki bajarilishi shart bo‘lgan qoidalar tizimidir. Bu esa huquqni boshqa ijtimoiy normalardan (masalan, axloqiy normalardan) ajratib turadi.

Davlat tomonidan kafolatlanishi. Qonunchilikning muhim belgilaridan biri — uning davlat tomonidan kafolatlanishidir. Bu degani, davlat nafaqat qonunlarni qabul qiladi, balki ularning amalga oshirilishini ham ta’minlaydi.

Davlat kafolati quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

- huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati orqali;
- sud tizimi orqali;
- majburiy ijro mexanizmlari orqali;
- javobgarlik choralarini qo‘llash orqali.

Masalan, agar bir shaxsning huquqi buzilsa, u sudga murojaat qilib, o‘z huquqini tiklash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu davlatning qonunlarni amalda himoya qilayotganini ko‘rsatadi.

Davlat kafolati bo‘lmagan huquq normalari samarali ishlamaydi. Shu sababli qonunchilik faqat qog‘ozda qolib ketmasdan, real hayotda ishlashi uchun davlatning majburiy ta’sir kuchi zarur.

Bundan tashqari, davlat kafolati fuqarolarning qonunga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Agar odamlar qonunlar himoya qilinishiga ishonsa, ular qonunlarga ko‘proq rioya qiladi.

Tizimlilik. Qonunchilik tizimlilik xususiyatiga ega bo‘lib, bu uning tartibli va o‘zaro bog‘liq holda mavjud ekanligini anglatadi. Qonunlar alohida-alohida emas, balki yagona tizimni tashkil etadi.

Tizimlilik quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

- normativ-huquqiy hujjatlarning iyerarxiyasi (Konstitutsiya, qonunlar, qarorlar va boshqalar);
- huquq sohalariga bo‘linishi (fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi, ma’muriy huquq va boshqalar);

- normalarning o‘zaro uyg‘unligi va mosligi.

Masalan, hech bir qonun Konstitutsiyaga zid bo‘lishi mumkin emas. Bu tizimlilik va iyerarxiyaning yorqin ko‘rinishidir. Agar zidlik yuzaga kelsa, yuqori turuvchi norma ustun bo‘ladi.

Tizimlilik qonunchilikning izchilligini ta’minlaydi. Agar qonunlar tizimli bo‘lmasa, ular o‘rtasida ziddiyatlar ko‘payib, huquqni qo‘llashda muammolar yuzaga keladi.

Shuningdek, tizimlilik huquqni o‘rganish va qo‘llashni osonlashtiradi. Tartibli tizim mavjud bo‘lsa, yuristlar va boshqa subyektlar kerakli normani tez topib, to‘g‘ri qo‘llay oladi.

Qonunchilikning normativlik, majburiylik, davlat tomonidan kafolatlanishi va tizimlilik kabi belgilarining har biri uning mohiyatini ochib beradi. Ushbu belgilar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, qonunchilikning samarali ishlashini ta’minlaydi. Aynan shu xususiyatlar tufayli qonunchilik jamiyatni tartibga soluvchi eng muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Qonunchilikning mohiyati esa uning jamiyatdagi o‘rni va vazifalari orqali namoyon bo‘ladi. Eng avvalo, u jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy vositadir. Qonunchilik orqali davlat o‘z siyosatini amalga oshiradi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini belgilaydi hamda ularni himoya qiladi.

Qonunchilikning mohiyatini quyidagi jihatlar orqali tahlil qilish mumkin:

Ijtimoiy mohiyati. Qonunchilikning ijtimoiy mohiyati uning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi rolida namoyon bo‘ladi. Jamiyat — bu turli manfaatlar, ehtiyojlar va qarama-qarshiliklardan iborat murakkab tizimdir. Aynan qonunchilik ushbu munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Qonunchilik ijtimoiy adolatni ta’minlashga qaratilgan bo‘ladi. U orqali jamiyatdagi turli qatlamlar o‘rtasidagi muvozanat saqlanadi, ijtimoiy tenglikka

erishish yo‘llari belgilanadi. Masalan, mehnat qonunchiligi ish beruvchi va xodim o‘rtasidagi munosabatlarni muvozanatlashtiradi.

Bundan tashqari, qonunchilik jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi. Agar ijtimoiy munosabatlar huquqiy jihatdan tartibga solinmagan bo‘lsa, nizolar, tartibsizlik va beqarorlik yuzaga keladi. Shu bois qonunchilik jamiyatni tartibga soluvchi “ijtimoiy regulyator” sifatida muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy mohiyatning yana bir jihati — qonunchilik jamiyatning rivojlanish darajasi va qadriyatlarini aks ettiradi. Qaysi jamiyatda qanday qonunlar mavjud bo‘lsa, o‘sha jamiyatning madaniy, iqtisodiy va ma’naviy darajasi ham shunga mos bo‘ladi.

Siyosiy mohiyati. Qonunchilikning siyosiy mohiyati davlat hokimiyati bilan chambarchas bog‘liq. Qonunlar — bu siyosiy hokimiyatning ifodasi bo‘lib, ular orqali davlat o‘z siyosatini amalga oshiradi.

Har bir qonun muayyan siyosiy maqsadlarni ko‘zlaydi. Masalan, iqtisodiy islohotlar, ijtimoiy himoya, xavfsizlikni ta’minlash kabi yo‘nalishlar qonunchilik orqali mustahkamlanadi. Shu sababli qonunchilik siyosiy strategiyaning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi.

Qonunchilik siyosiy kuchlar muvozanatini ham aks ettiradi. Qaysi siyosiy kuch hokimiyatda bo‘lsa, u o‘z qarashlarini qonunlar orqali mustahkamlashga harakat qiladi. Biroq demokratik jamiyatda qonunchilik umumxalq manfaatlariga xizmat qilishi lozim.

Shuningdek, qonunchilik orqali davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar tartibga solinadi. Fuqarolarning huquq va erkinliklari, davlat organlarining vakolatlari aynan qonunlarda belgilanadi. Bu esa siyosiy tizimning barqarorligini ta’minlaydi.

Huquqiy mohiyati. Qonunchilikning huquqiy mohiyati uning huquq tizimidagi o‘rni, mazmuni va normativ xarakterida namoyon bo‘ladi. Qonunchilik — bu huquqning tashqi ifodasi hisoblanib, unda jamiyatda amal

qiladigan huquq normalari rasmiy ravishda mustahkamlanadi va tizimlashtiriladi. Ya’ni huquq g‘oya, tamoyil va qoidalar shaklida mavjud bo‘lsa, qonunchilik ularni aniq yozma shaklda ifoda etadi va umummajburiy kuchga ega qiladi.

Huquqiy jihatdan qonunchilik bir qator muhim vazifalarni bajaradi. Avvalo, u jamiyatdagi subyektlarning huquq va majburiyatlarini aniq belgilab beradi. Har bir shaxs, tashkilot yoki davlat organi qanday huquqlarga ega ekani va qanday majburiyatlarni bajarishi lozimligi aynan qonunlarda mustahkamlanadi. Bu esa huquqiy aniqlikni ta’minlaydi va turli nizolar kelib chiqishining oldini oladi.

Shuningdek, qonunchilik yuridik javobgarlik choralarini belgilaydi. Ya’ni huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda qanday jazo yoki boshqa ta’sir chorasi qo‘llanilishi qonunlarda aniq ko‘rsatiladi. Bu esa huquq normalarining bajarilishini ta’minlashga xizmat qiladi va jamiyatda tartib-intizomni mustahkamlaydi.

Qonunchilikning yana bir muhim huquqiy vazifasi — huquqni amalga oshirish mexanizmlarini belgilashdir. Qonunlar nafaqat “nima qilish kerak” yoki “nima qilish mumkin emas” degan savollarga javob beradi, balki huquq va majburiyatlarni qanday amalga oshirish mumkinligini ham ko‘rsatadi. Masalan, sudga murojaat qilish tartibi, shartnoma tuzish qoidalari yoki davlat organlariga murojaat etish mexanizmlari qonunchilikda aniq belgilab qo‘yiladi.

Qonunchilik huquqiy aniqlik va barqarorlikni ta’minlaydi. Ya’ni shaxslar o‘z huquq va majburiyatlarini oldindan bilib, o‘z xatti-harakatlarini shunga mos ravishda rejalashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa jamiyatda huquqiy ishonch muhitini shakllantiradi.

Bundan tashqari, qonunchilik huquqiy tartibotning asosini tashkil etadi. Agar qonunlar mukammal, izchil va tizimli bo‘lsa, jamiyatda huquqiy tartib mustahkam bo‘ladi. Aksincha, qonunchilikdagi bo‘shliqlar yoki ziddiyatlar huquqni qo‘llash jarayonida muammolarni keltirib chiqaradi.

Huquqiy mohiyat yana shunda namoyon bo‘ladiki, qonunchilik orqali huquq normalari rasmiy kuchga ega bo‘ladi va davlat tomonidan tan olinadi hamda himoya qilinadi. Ya’ni huquq faqat nazariy tushuncha bo‘lib qolmay, balki qonunchilik orqali real hayotda amal qiladigan majburiy qoidalar tizimiga aylanadi.

Amaliy mohiyati. Qonunchilikning amaliy mohiyati uning real hayotda qanday ishlashi, qo‘llanilishi va natija berishida namoyon bo‘ladi. Ya’ni qonunlar faqat nazariy yoki deklarativ hujjatlar emas, balki kundalik hayotda bevosita amal qiladigan, insonlar faoliyatini tartibga soladigan qoidalar tizimidir.

Amaliy jihatdan qonunchilik, avvalo, davlat boshqaruvini tartibga soladi. Davlat organlarining vakolatlari, ularning o‘zaro munosabatlari, qaror qabul qilish tartibi aynan qonunlar orqali belgilanadi. Bu esa davlat boshqaruvida tartib, izchillik va samaradorlikni ta’minlaydi.

Shuningdek, qonunchilik sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatining asosini tashkil etadi. Sudlar nizolarni hal etishda, prokuratura va boshqa organlar esa qonuniylikni ta’minlashda aynan qonunlarga tayanadi. Agar qonunchilik aniq va mukammal bo‘lsa, huquqni qo‘llash jarayoni ham samarali kechadi.

Qonunchilik fuqarolar va tashkilotlar faoliyatini ham yo‘naltiradi. Insonlar kundalik hayotda — shartnoma tuzishda, ishga kirishda, tadbirkorlik bilan shug‘ullanishda, sudga murojaat qilishda — qonunlarga asoslanadi. Bu esa qonunchilikning amaliy ahamiyatini yaqqol namoyon etadi.

Qonunchilikning amaliy samaradorligi bevosita uning sifatiga bog‘liq. Agar qonunlar aniq, tushunarli, tizimli va hayotiy ehtiyojlarga mos bo‘lsa, ular samarali ishlaydi va jamiyat rivojiga xizmat qiladi. Aks holda, ya’ni murakkab, chalkash yoki hayotdan uzilgan qonunlar amalda ishlamasligi, faqat qog‘ozda qolib ketishi mumkin.

Bundan tashqari, amaliy mohiyat qonunlarning ijrosi bilan chambarchas bog‘liq. Qonun qanchalik mukammal bo‘lmasin, agar u amalda bajarilmasa yoki uning ijrosi ustidan nazorat yetarli bo‘lmasa, uning ahamiyati keskin kamayadi. Shu sababli qonunchilikni amalga oshirish mexanizmlari — nazorat, javobgarlik, rag‘batlantirish va boshqa vositalar — alohida muhim o‘rin tutadi.

Qonunchilikning ijtimoiy, siyosiy, huquqiy va amaliy mohiyatlari bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, uning jamiyatdagi o‘rnini har tomonlama ochib beradi. Ushbu jihatlar orqali qonunchilik nafaqat huquqiy tizimning asosi, balki jamiyatni boshqarish va rivojlantirishning muhim vositasi ekanligi yaqqol namoyon bo‘ladi.

Qonunchilik huquq tizimining tashqi ko‘rinishda namoyon bo‘lish shakli sifatida e’tirof etiladi. Ya’ni, huquq tizimi o‘z ichiga huquq normalari, institutlar va ularning o‘zaro bog‘liqligidan iborat murakkab ichki tuzilmani olsa, qonunchilik aynan shu tizimning rasmiy hujjatlar, qonunlar va boshqa normativ-huquqiy aktlar orqali ifodalanishidir. Shu jihatdan qaralganda, huquq tizimi va qonunchilik bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular o‘zaro uyg‘unlikda faoliyat yuritadi hamda birining mavjudligi ikkinchisini taqozo etadi. Huquq tizimi mazmunni ifodalasa, qonunchilik esa uning shakliy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Qonunchilik jamiyat hayotining barcha jabhalarida muhim ahamiyat kasb etuvchi asosiy huquqiy mexanizmlardan biridir. U ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, fuqarolar va tashkilotlar o‘rtasidagi aloqalarni muvofiqlashtirish, shuningdek, davlat boshqaruvi jarayonini samarali tashkil etishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Qonunchilik orqali jamiyatdagi turli manfaatlar muvozanatga keltiriladi, nizolarni hal etishning huquqiy asoslari belgilanadi va ijtimoiy barqarorlik ta’minlanadi. Shu bois, qonunchilik nafaqat huquqiy tartibotni o‘rnatish vositasi, balki jamiyat taraqqiyotini boshqaruvchi muhim omil ham hisoblanadi.

Qonunchilikning asosiy mohiyati, avvalo, jamiyat ehtiyojlari va manfaatlarini aks ettirishda namoyon bo‘ladi. U orqali ijtimoiy adolatni ta’minlash, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, qonun ustuvorligini qaror toptirish kabi muhim vazifalar amalga oshiriladi. Shu bilan birga, qonunchilik davlat siyosatining huquqiy asosini yaratadi hamda uning amalga oshirilishini kafolatlaydi. Qonunlar va boshqa normativ hujjatlar orqali davlat jamiyatdagi muhim jarayonlarni tartibga soladi, rivojlanish yo‘nalishlarini belgilaydi va umumiy tartib-intizomni mustahkamlaydi.

Hozirgi globallashuv va tezkor rivojlanish sharoitida qonunchilikni muntazam ravishda takomillashtirib borish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o‘zgarishlar huquqiy bazaning ham zamon talablari asosida yangilanib borishini talab etadi. Qonunchilikni tizimlashtirish, ya’ni uni tartibga solish, yagona va izchil tizimga keltirish huquqni qo‘llash amaliyotini ancha yengillashtiradi. Bu esa o‘z navbatida, huquqiy normalarning to‘g‘ri va samarali tatbiq etilishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, qonunchilikni samarali qo‘llash ham muhim ahamiyatga ega. Agar qonunlar mukammal yaratilgan bo‘lsa-yu, ammo amaliyotda to‘g‘ri qo‘llanilmasa, u holda ularning ijtimoiy ahamiyati pasayib ketadi. Shu sababli, huquqni qo‘llash mexanizmlarini takomillashtirish, sud-huquq tizimini rivojlantirish va fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirish qonunchilik samaradorligini ta’minlashning muhim shartlaridan hisoblanadi.

Qonunchilik davlat va jamiyat taraqqiyotining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u huquq tizimi bilan uzviy bog‘liq holda faoliyat yuritadi. Uni doimiy ravishda takomillashtirish, tizimlashtirish va amaliyotda samarali qo‘llash esa huquqiy davlat barpo etish hamda barqaror ijtimoiy rivojlanishni ta’minlashning eng muhim omillaridan biri sanaladi.

Qonunchilik jamiyat hayotining barqaror va tizimli kechishini ta’minlovchi normativ asos sifatida namoyon bo‘ladi. U jamiyatning uzluksiz rivojlanishiga

xizmat qiladi hamda ijtimoiy mexanizmlarni mustahkamlashga koʻmaklashadi. Dialektik nuqtai nazardan qaraganda, qonunchilik tizimi bir tomondan jamiyat taraqqiyotiga turtki bersa, ikkinchi tomondan jamiyatning oʻsishi qonunchilikni yanada takomillashtirishni taqozo etadi.

Haqiqatan ham, qonunchilikni yangilash va rivojlantirish — oson kechmaydigan murakkab jarayon. Bunda nafaqat davlat idoralari va mansabdor shaxslar, balki ilm ahli, nodavlat tuzilmalar va oddiy fuqarolar ham ishtirok etishadi. Mazkur jarayonning samarali kechishi uchun siyosiy institutlarni mustahkamlash, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va aholining huquqiy ongini yuksaltirish zarur. Shu asosda ijtimoiy hayotni demokratlashtirish, huquqiy davlat barpo etish va dolzarb vazifalarni hal qilish imkoni yaratiladi.

Shuningdek, qonunchilik tizimining **asosiy xususiyatlari** ham mavjud boʻlib ular shunchaki nazariy tushunchalar emas — ular amaliy hayotda tartib, adolat va barqarorlikni ta’minlash uchun kerakli xususiyatlar hisoblanadi. Quyida biz ushbu xususiyatlarni tahlil qilamiz.

Majburiylik — qonunchilik tizimining asosiy xususiyatlaridan biri boʻlib, u qonunlar va huquqiy me’yorlarning jamiyatdagi barcha shaxslar uchun soʻzsiz bajarilishi shart ekanligini anglatadi. Ya’ni fuqaro, mansabdor shaxs yoki tashkilot boʻlishidan qat’i nazar, har bir inson qonunga boʻysunishi kerak. Qonunlarni bajarish ixtiyoriy emas, balki majburiy hisoblanadi. Agar majburiylik xususiyati boʻlmaganida, qonunlar oddiy tavsiya darajasida qolib ketar edi va jamiyatda tartib-intizom buzilib, har kim oʻz xohishiga koʻra harakat qilgan boʻlardi.

Majburiylikning mohiyati shundaki, qonunlar barcha uchun teng amal qiladi, ularni buzgan shaxs albatta javobgarlikka tortiladi va qonunlarning bajarilishi davlat tomonidan nazorat qilinadi. Demak, majburiylik faqatgina “bajarish kerak” degan talab emas, balki bajarilmagan taqdirda jazo qoʻllanilishi

bilan ham tavsiflanadi. Shu jihatdan u qonunlarning real hayotda ishlashini ta’minlaydi.

Bu xususiyatni kundalik hayotdagi ko‘plab misollar orqali ko‘rish mumkin. Masalan, yo‘l harakati qoidalariga rioya qilish har bir haydovchi uchun majburiy bo‘lib, qoidani buzgan shaxs jarimaga tortiladi. Xuddi shuningdek, soliq to‘lash ham har bir fuqaroning majburiyati hisoblanadi va uni bajarmagan shaxsga nisbatan choralar ko‘riladi. Ta’lim sohasida ota-onalarning farzandini maktabga yuborishi shartligi ham majburiylikning bir ko‘rinishidir. Mehnat munosabatlarida ish beruvchi o‘z majburiyatlarini bajarmasa, u javobgarlikka tortiladi. Eng qat’iy shaklda esa jinoyat qonunchiligida namoyon bo‘lib, qonunni buzgan shaxs muqarrar jazoga tortiladi.

Majburiylik jamiyat hayotida juda muhim ahamiyatga ega. U tartib-intizomni saqlaydi, qonunlarga hurmatni oshiradi, jinoyatchilikni kamaytiradi va adolatni ta’minlaydi. Agar bu xususiyat mavjud bo‘lmasa, jamiyatda tartibsizlik kuchayib, kuchlilar zaiflarni ezishi, qonun esa o‘z ahamiyatini yo‘qotishi mumkin.

Majburiylik qonunchilik tizimining “ishlash mexanizmi” bo‘lib, aynan shu xususiyat orqali qonunlar real kuchga ega bo‘ladi va jamiyat hayotini samarali tartibga soladi.

Normativlik — qonunchilik tizimining asosiy xususiyatlaridan biri bo‘lib, u qonunlarning umumiy qoidalar shaklida ifodalanishini anglatadi. Ya’ni qonunlar alohida bir shaxs yoki vaziyat uchun emas, balki jamiyatdagi barcha insonlarga bir xil taalluqli bo‘lgan me’yorlarni belgilaydi. Shu sababli qonunlarda odatda “har bir fuqaro”, “har kim”, “barcha shaxslar” kabi umumlashtiruvchi iboralar qo‘llaniladi. Bu esa qonunlarning teng va adolatli qo‘llanilishini ta’minlaydi.

Normativlikning mohiyati shundaki, huquqiy qoidalar bir martalik emas, balki ko‘p marotaba qo‘llaniladigan, barqaror va umumiy xarakterga ega bo‘ladi. Masalan, yo‘l harakati qoidalarida belgilangan tezlik chegarasi yoki

svetoforga amal qilish talabi barcha haydovchilar uchun bir xil hisoblanadi. Xuddi shuningdek, soliq to‘lash majburiyati ham jamiyatdagi barcha daromad oluvchi shaxslarga tegishlidir. Bu misollar normativlikning amalda qanday ishlashini ko‘rsatadi.

Normativlik jamiyatda adolat va tenglikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Agar qonunlar umumiy bo‘lmaganida, har bir shaxs uchun alohida qoidalar belgilanishi mumkin edi va bu esa katta adolatsizlikka olib kelardi. Normativlik tufayli esa hamma bir xil qonunlarga bo‘ysunadi, bu esa jamiyatda tartib va ishonchni mustahkamlaydi.

Normativlik qonunchilik tizimining muhim xususiyati bo‘lib, u qonunlarning umumiy, teng va ko‘p marotaba qo‘llaniladigan bo‘lishini ta’minlaydi. Aynan shu xususiyat orqali qonunlar jamiyat hayotini samarali tartibga soladi va adolatni qaror toptiradi.

Tizimlilik — qonunchilik tizimining muhim xususiyatlaridan biri bo‘lib, u barcha qonunlar va huquqiy me’yorlarning o‘zaro bog‘liq, tartibli va yagona tizimni tashkil etishini anglatadi. Ya’ni qonunlar alohida-alohida, tartibsiz yaratilmaydi, balki ular bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda ishlaydi. Har bir qonun boshqa qonunlar bilan mos kelishi, ularni to‘ldirishi yoki aniqlashtirishi kerak.

Tizimlilikning mohiyati shundaki, qonunchilikda tartib va uyg‘unlik bo‘ladi. Masalan, Konstitutsiya eng oliy huquqiy hujjat sifatida barcha boshqa qonunlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Undan keyin turli sohalarga oid qonunlar, kodekslar va boshqa normativ hujjatlar keladi. Ularning barchasi bir-biriga zid bo‘lmasligi, balki yagona tizimda ishlashi zarur. Shu sababli qonunchilik tizimi ma’lum iyerarxiyaga ega bo‘ladi.

Amaliy jihatdan qaraganda, tizimlilik bo‘lmasa, qonunlar o‘rtasida qarama-qarshiliklar yuzaga keladi. Masalan, bir qonun biror harakatni ruxsat etsa, boshqa qonun uni taqiqlab qo‘yishi mumkin. Bu esa fuqarolar va davlat

organlari uchun chalkashlik tug‘diradi. Tizimlilik esa bunday holatlarning oldini olib, qonunlarni tushunarli va izchil qiladi.

Kundalik hayotda ham tizimlilikni ko‘rish mumkin. Masalan, mehnat qonunchiligi, soliq qonunchiligi, jinoyat qonunchiligi kabi turli sohalarga oid qonunlar mavjud bo‘lsa-da, ularning barchasi yagona huquqiy tizimning bir qismi hisoblanadi va o‘zaro bog‘liq holda ishlaydi. Shu orqali jamiyat hayoti har tomonlama tartibga solinadi.

Tizimlilik jamiyatda huquqiy aniqlik va barqarorlikni ta’minlaydi. U qonunlarni qo‘llashni osonlashtiradi, adolatni ta’minlashga yordam beradi va fuqarolarning qonunlarga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Agar qonunchilik tizimi tartibsiz bo‘lsa, jamiyatda huquqiy noaniqlik paydo bo‘ladi va bu esa turli muammolarga olib keladi.

Tizimlilik qonunchilik tizimining muhim xususiyati bo‘lib, u barcha huquqiy me’yorlarning o‘zaro uyg‘un, izchil va yagona tizim sifatida faoliyat yuritishini ta’minlaydi. Shu orqali qonunlar samarali ishlaydi va jamiyatda tartib hamda barqarorlik saqlanadi.

Barqarorlik va moslashuvchanlik — qonunchilik tizimining muhim xususiyatlaridan biri bo‘lib, u qonunlarning bir tomondan mustahkam va o‘zgarmas bo‘lishini, boshqa tomondan esa jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslasha olishini anglatadi. Ya’ni qonunlar tez-tez o‘zgarib ketmasligi kerak (barqarorlik), lekin zamon talablari, yangi ijtimoiy munosabatlar va rivojlanishlarga mos ravishda yangilanib borishi ham zarur (moslashuvchanlik).

Barqarorlikning mohiyati shundaki, qonunlar uzoq muddat davomida amal qiladi va odamlar ularga ishonch bildiradi. Agar qonunlar tez-tez o‘zgaraversa, fuqarolar nima to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanini bilmay qoladi. Bu esa huquqiy noaniqlik va tartibsizlikka olib keladi. Shu sababli qonunlar barqaror bo‘lishi, ya’ni asosiy qoidalar o‘zgarishsiz saqlanishi muhimdir.

Moslashuvchanlik esa qonunchilik tizimining hayotdan ortda qolmasligini ta’minlaydi. Jamiyat doimo rivojlanib boradi: yangi texnologiyalar paydo bo‘ladi, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar o‘zgaradi. Shunday sharoitda qonunlar ham yangilanib borishi kerak. Aks holda, eskirgan qonunlar jamiyat ehtiyojlarini qondira olmaydi va rivojlanishga to‘sqinlik qiladi.

Amaliy jihatdan bu xususiyatni quyidagicha tushunish mumkin: masalan, internet, elektron tijorat yoki raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq yangi munosabatlar paydo bo‘lganda, qonunlar ularga mos ravishda to‘ldiriladi yoki yangilari qabul qilinadi. Shu bilan birga, asosiy huquqiy tamoyillar — adolat, tenglik, qonun ustuvorligi kabi prinsiplar o‘zgarmay qoladi. Bu esa barqarorlik va moslashuvchanlikning uyg‘unligini ko‘rsatadi.

Bu xususiyat jamiyat uchun juda muhimdir. Barqarorlik fuqarolarda qonunlarga nisbatan ishonchni mustahkamlaydi, moslashuvchanlik esa taraqqiyot va yangilanishni ta’minlaydi. Agar faqat barqarorlik bo‘lib, moslashuvchanlik bo‘lmasa, qonunlar eskirib qoladi. Aksincha, faqat moslashuvchanlik bo‘lib, barqarorlik bo‘lmasa, qonunchilikda tartibsizlik yuzaga keladi.

Barqarorlik va moslashuvchanlik qonunchilik tizimining muvozanatini ta’minlaydi. Aynan shu xususiyat orqali qonunlar ham ishonchli, ham zamonaviy bo‘lib qoladi va jamiyatni samarali tartibga solishga xizmat qiladi.

Rasmiylik — qonunchilik tizimining muhim xususiyatlaridan biri bo‘lib, u qonunlar va huquqiy hujjatlarning faqat vakolatli davlat organlari tomonidan belgilangan tartibda qabul qilinishini anglatadi. Ya’ni har qanday qoida yoki qaror qonun hisoblanishi uchun u rasmiy tartibda ishlab chiqilishi, muhokama qilinishi va tasdiqlanishi kerak. Shunchaki og‘zaki aytilgan fikr yoki norasmiy kelishuv qonun kuchiga ega bo‘la olmaydi.

Rasmiylikning mohiyati shundaki, qonunlar aniq shaklga ega bo‘ladi, yozma tarzda qabul qilinadi va maxsus hujjat sifatida e’lon qilinadi. Bundan tashqari, ularni qabul qilish jarayoni ham tartibga solingan bo‘ladi. Masalan,

qonunlar parlament tomonidan qabul qilinadi, tegishli tartibda tasdiqlanadi va rasmiy manbalarda e’lon qilinadi. Faqat shundan keyingina ular kuchga kiradi va bajarilishi majburiy bo‘ladi.

Amaliy hayotda rasmiylikni ko‘plab holatlarda ko‘rish mumkin. Masalan, ishga kirishda mehnat shartnomasi yozma ravishda tuziladi va ikki tomon imzolaydi. Yoki davlat tomonidan chiqarilgan qarorlar rasmiy hujjat sifatida e’lon qilinadi. Agar bu jarayonlar rasmiy tarzda amalga oshirilmasa, ularning huquqiy kuchi bo‘lmaydi va nizolar yuzaga kelishi mumkin.

Rasmiylik jamiyatda tartib va aniqlikni ta’minlaydi. U qonunlarning haqiqiyligini kafolatlaydi, turli xil noto‘g‘ri talqinlar va noqonuniy qarorlarning oldini oladi. Agar rasmiylik bo‘lmasa, har kim o‘zicha “qonun” o‘ylab topishi mumkin bo‘lar edi va bu jamiyatda katta tartibsizlikka olib kelardi.

Rasmiylik qonunchilik tizimining muhim xususiyati bo‘lib, u qonunlarning qonuniy, aniq va ishonchli bo‘lishini ta’minlaydi. Aynan shu xususiyat orqali huquqiy me’yorlar tartibli ravishda yaratiladi va jamiyat hayotida samarali qo‘llaniladi.

Adolat va qonun ustuvorligi — qonunchilik tizimining eng muhim xususiyatlaridan biri bo‘lib, u jamiyatda barcha insonlar uchun tenglik, halollik va qonunning oliy kuchga ega ekanligini anglatadi. Ya’ni, hech kim qonundan ustun bo‘la olmaydi va barcha shaxslar — oddiy fuqaro ham, mansabdor shaxs ham — bir xil qonunlarga bo‘ysunadi.

Adolat tushunchasi shuni bildiradiki, har bir insonning huquq va manfaatlari himoya qilinadi, har kim o‘z qilmishiga yarasha baho oladi. Yaxshi ish qilgan rag‘batlantiriladi, qonunni buzgan esa javobgarlikka tortiladi. Bu orqali jamiyatda halollik va tenglik muhitini yaratish mumkin bo‘ladi. Agar adolat bo‘lmasa, odamlar o‘rtasida ishonchsizlik paydo bo‘ladi va ijtimoiy muvozanat buziladi.

Qonun ustuvorligi esa qonun hamma narsadan ustun turishini anglatadi. Ya’ni davlat organlari ham, mansabdor shaxslar ham o‘z faoliyatini qonun

asosida olib borishi shart. Hech kim o‘z xohishiga ko‘ra qaror qabul qila olmaydi, barcha harakatlar qonunga mos bo‘lishi kerak. Shu orqali noqonuniy harakatlar va suiiste’mollarning oldi olinadi.

Amaliy hayotda bu xususiyatni turli misollar orqali ko‘rish mumkin. Masalan, agar mansabdor shaxs qonunni buzsa, u ham oddiy fuqaro kabi javobgarlikka tortiladi. Sud organlari ishni ko‘rib chiqishda shaxsning boyligi, lavozimi yoki tanish-bilishiga emas, balki qonunga asoslanadi. Bu esa adolat va qonun ustuvorligining amalda qanday ishlashini ko‘rsatadi.

Adolat va qonun ustuvorligi jamiyat uchun nihoyatda muhimdir. U inson huquqlarini himoya qiladi, fuqarolarda davlatga nisbatan ishonchni mustahkamlaydi va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi. Agar bu xususiyat mavjud bo‘lmasa, jamiyatda korrupsiya, adolatsizlik va tartibsizlik kuchayadi.

Adolat va qonun ustuvorligi qonunchilik tizimining asosi bo‘lib, u orqali jamiyatda tenglik, tartib va ishonch qaror topadi. Aynan shu xususiyat qonunlarning haqiqiy kuchini namoyon etadi va ularni har bir inson uchun himoya vositasiga aylantiradi.

II. QONUNCHILIK TIZIMINING TAMOYILLARI VA VAZIFALARI

Huquq tizimi va qonunchilik tizimi o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lsa-da, ular mustaqil tushunchalar sifatida qaraladi. Bu ikki tizim shakl va mazmun o‘rtasidagi nisbat orqali namoyon bo‘ladi. Huquq tizimi jamiyatdagi huquqiy munosabatlarni tartibga solish bilan birga, uning ichki tuzilishini ham ifodalaydi. Qonunchilik tizimi esa huquq manbalari yig‘indisi sifatida uning tashqi ko‘rinishini aks ettiradi.

Huquq va qonunchilik tizimlarining rivojlanish yo‘nalishlarini o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim hisoblanadi. Bu orqali amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish, ularni tizimlashtirish va tartibga solish imkoniyati yuzaga keladi. O‘zbekiston Respublikasi qonunlarining mazmunan boyishi va samaradorligini oshirish uchun bu jarayon alohida ahamiyat kasb etadi. Qonun hujjatlari qanchalik mukammal tizimlashtirilgan bo‘lsa, ularning amaliy natijalari ham shunchalik yuqori bo‘ladi.

Jamiyat turli ijtimoiy munosabatlar majmuasidan tashkil topgan. Ushbu munosabatlar xilma-xil bo‘lishiga qaramay, mazmun jihatidan muayyan guruhlarga birlashadi va yaxlit ijtimoiy tizimni hosil qiladi. Shu sababli bu munosabatlarni tartibga soluvchi huquq normalari ham tizimli ravishda shakllanadi, guruhlanadi va rivojlanadi.

Qonun tizimi (qonunchilik tizimi) — bu davlat hududida amal qilayotgan barcha normativ-huquqiy hujjatlarning o‘zaro bog‘langan, ichki tartibga solingan va muayyan tizim asosida joylashgan majmuasidir. U huquqning tashqi ifodasi bo‘lib, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Agar huquq tizimi huquqning ichki tuzilishini, ya’ni norma, institut va sohalarning mazmuniy uyg‘unligini

ifodalasa, qonun tizimi aynan shu mazmunning qonunlar, kodekslar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar shaklida namoyon bo‘lishidir.

Qonunchilik tizimi eng avvalo tizimlilik belgisi bilan ajralib turadi. Ya’ni u oddiy hujjatlar yig‘indisi emas, balki o‘zaro uzviy bog‘langan va tartibga solingan murakkab tizimdir. Bu tizimda har bir normativ-huquqiy hujjat o‘z o‘rniga ega bo‘lib, u yuqori turuvchi hujjatlarga zid kelmasligi kerak. Shu jihatdan qonun tizimi iyerarxik tuzilishga ega bo‘ladi. Uning eng yuqori pog‘onasida Konstitutsiya turadi va u barcha boshqa qonunlar hamda normativ hujjatlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Undan keyin konstitutsiyaviy qonunlar, oddiy qonunlar, prezident farmonlari, hukumat qarorlari va idoraviy hujjatlar joylashadi. Bunday pog‘onali tuzilma huquqiy tartib va barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Qonun tizimining yana bir muhim xususiyati uning normativligidir. Ya’ni ushbu tizimga faqat umummajburiy xulq-atvor qoidalarini o‘z ichiga olgan normativ-huquqiy hujjatlar kiradi. Har bir hujjat jamiyat a’zolari uchun majburiy bo‘lgan qoidalarni belgilaydi va davlat tomonidan himoya qilinadi. Shu bilan birga, qonunchilik tizimi davlat organlari tomonidan yaratiladi, ya’ni u subyektiv xarakterga ega. Bu jihati bilan u huquq tizimidan farq qiladi, chunki huquq tizimi ko‘proq obyektiv omillar — ijtimoiy munosabatlarning o‘ziga xosligi asosida shakllanadi.

Qonun tizimi o‘zining tarkibiy tuzilishiga ko‘ra bir necha elementlardan iborat. Eng yirik elementlardan biri — qonun sohalaridir. Qonun sohalari muayyan turdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normativ hujjatlar majmuasini anglatadi. Masalan, fuqarolik qonunchiligi, jinoyat qonunchiligi, mehnat qonunchiligi shular jumlasidandir. Har bir qonun sohasi ichida esa qonun institutlari mavjud bo‘ladi. Qonun institutlari — bu torroq doiradagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normalar yig‘indisidir. Masalan, fuqarolik qonunchiligida shartnoma instituti, meros instituti yoki mulk huquqi instituti mavjud.

Qonunchilik tizimining asosiy elementi esa normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi. Aynan shu hujjatlar orqali huquq normalari rasmiylashtiriladi va amaliyotga tatbiq etiladi. Normativ-huquqiy hujjatlar turli shakllarda bo‘lishi mumkin: Konstitutsiya, kodekslar, qonunlar, farmonlar, qarorlar va boshqa idoraviy hujjatlar. Ularning barchasi yagona tizimni tashkil etib, jamiyat hayotini huquqiy tartibga soladi.

Qonun tizimi jamiyatda muhim vazifalarni bajaradi. Avvalo, u ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi, ya’ni insonlar o‘rtasidagi aloqalarni aniq huquqiy qoidalar asosida yo‘lga qo‘yadi. Shuningdek, u fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qiladi, davlat va jamiyat manfaatlarini ta’minlaydi. Qonunchilik tizimi orqali jamiyatda tartib-intizom, barqarorlik va adolat qaror topadi. Bundan tashqari, u davlat siyosatini amalga oshirishning muhim vositasi ham hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyatda qonunchilik tizimi doimiy ravishda rivojlanib boradi. Ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi yangi qonunlarning qabul qilinishini talab etadi. Shu sababli qonunchilik tizimi dinamik xarakterga ega bo‘lib, u muntazam ravishda takomillashtirib boriladi. Bu jarayonda qonunlarni kodifikatsiya qilish, ya’ni ularni yagona kodekslarga birlashtirish, eskirgan normalarni bekor qilish, huquqiy bo‘shliqlarni to‘ldirish va qonunlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qonun tizimi davlatdagi barcha normativ-huquqiy hujjatlarning tartibli va o‘zaro bog‘langan majmuasi bo‘lib, u huquqiy davlatni shakllantirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. U jamiyat hayotini huquqiy jihatdan tartibga soladi, fuqarolar huquqlarini himoya qiladi va davlat faoliyatining huquqiy asosini ta’minlaydi. Shu bois qonunchilik tizimini mukammal tashkil etish va uni doimiy ravishda rivojlantirib borish har qanday demokratik davlat uchun ustuvor vazifalardan biri sanaladi.

Mamlakatda amal qiluvchi huquq tizimi to‘g‘risidagi bilimlarimiz batafsil bo‘lishi uchun “qonunchilik tizimi” tushunchasini ham ko‘rib chiqish maqsadga

muvofiq. “Huquq tizimi” va “qonunchilik tizimi” tushunchalari o‘zaro bog‘liq, lekin bir-biridan farq qiladigan ilmiy kategoriyalardir. Ular huquqning ikki jihatini aks ettiradi va uning mohiyatini chuqurroq anglab yetishga ko‘maklashadi. “Huquq tizimi” va “qonunchilik tizimi” tushunchalari mazmun bilan shaklning o‘zaro nisbati tarzida maydonga chiqadi. Yanada aniqroq aytadigan bo‘lsak, huquq tizimi huquqning mohiyatini, mazmunini ifodalasa, qonunchilik tizimi huquqning bayon etilish shaklini ifoda qiladi. Har qanday voqea, hodisa va predmetning ma’no-mohiyati, ijtimoiy vazifasi va funksiyasini uning shakli o‘zida mujassam etadi. Ya’ni, shakl hodisa va predmet mazmunining mavjudligini ta’minlash vositasidir. Shunga ko‘ra, “qonunchilik” huquqning mavjudligini, “qonunchilik tizimi” esa huquq tizimi mavjudligini ta’minlaydi. Huquqiy normalar qonunchilik hujjatlarida mustahkamlanadi, rasmiylashtiriladi[17].

Huquq tizimi bu — huquqning ichki tuzilishi. Jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga mos ravishda shakllanadi. Huquq tizimi Obyektiv xarakterga ega (ya’ni, qonun chiqaruvchidan qat’i nazar mavjud).

Qonunchilik (qonun) tizimi esa normativ-huquqiy hujjatlar tizimi. Qonunlar, kodekslar, farmonlar va boshqalarni o‘z ichiga oladi. Qonunchilik (qonun) tizimi Subyektiv xarakterga ega (ya’ni davlat organlari tomonidan yaratiladi). Qisqasi huquq tizimi mazmun (ichki mohiyat) bo‘lsa qonunchilik tizimi shakl (tashqi ifoda) hisoblanadi.

Endi ularning ichki tuzilishini tahlil qilsak. ***Huquq sohasi*** bir turdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquq normalari yig‘indisi. Masalan:

- fuqarolik huquqi;
- jinoyat huquqi;
- konstitutsiyaviy huquq;
- ma’muriy huquq.

[17] Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. «Adolat», 2018. 323-b.

Qonun sohasi esa. Muayyan sohaga oid normativ hujjatlar majmui Masalan:

- Fuqarolik kodeksi;
- Jinoyat kodeksi;
- Mehnat kodeksi.

Shu bilan birga kompleks qonun sohalari ham mavjud bo‘lib aynan bir qancha huquq sohalaridan manba oluvchi umumlashtirilgan hisoblanadi.

O‘z mazmuniga ko‘ra ijtimoiy hayotning nisbatan mustaqil sohalarini tashkil etuvchi har turli ijtimoiy munosabatlar majmuini tartibga soluvchi, bir necha huquq sohalariga oid huquq normalarini o‘z ichiga oluvchi normativ tuzilma qonunchilikning kompleks sohasi (masalan, transport, baliqchilik xo‘jaligi, harbiy, temir yo‘l munosabatlariga oid qonunchilik) deb ataladi[18]. Masalan, qonunchilikning kompleks sohasi sifatida harbiy qonunchilik Qurolli Kuchlarning jangovar tayyorgarligi, harbiy xizmat o‘tash tartibi, har biy xizmatchilar hamda ular oilalarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash va qo‘riqlash bilan bog‘liq davlat, ma’muriy, yer, moliya, jinoyat va boshqa huquq sohalariga tegishli normalarni o‘z ichiga oladi[19]. Huquq sohasi nazariy tizim bo‘lsa qonun sohasi hujjatlar tizimi hisoblanadi.

Qonunchilik tizimi tamoyillari qonunchilikning shakllanishi va faoliyat yuritishini belgilab beruvchi asosiy qoidalar majmuasidir. Odatda, huquqshunoslikda qonun tizimi tamoyillarini jamiyatning siyosiy-huquqiy hayoti hamda mamlakat ijtimoiy tizimi bilan uzviy bog‘liq holda tushunishadi. Ushbu tamoyillar nafaqat qonunchilikning mazmunini, balki uning qanday ishlab chiqilishi, tuzilishi, amalda qo‘llanishi va rivojlanish yo‘nalishlarini ham belgilab beradi.

Qonunchilik tizimi tamoyillari normativ-huquqiy hujjatlarning yaratilishi, ularni qabul qilish va hayotga tatbiq etish jarayonlariga bevosita ta’sir

[18] O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. T.12. – T., 2006. – 205-b.
[19] Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. «Adolat», 2018. 325-b.

koʻrsatadi. Ular qonun chiqaruvchi faoliyatning sifatli va samarali boʻlishini taʼminlovchi asosiy mezonlardan hisoblanadi.

Mazkur tamoyillar qonunchilik tizimining barcha tarkibiy qismlarida — normativ-huquqiy hujjatlar, huquq institutlari, normalar hamda ular tartibga soladigan munosabatlarda oʻz aksini topadi. Shu bilan birga, ular obyektiv va subyektiv huquq oʻrtasidagi uygʻunlikni taʼminlashga xizmat qiladi.

Qonunchilik tizimi tamoyillari jamiyat taraqqiyoti darajasi, davlatning ijtimoiy-siyosiy tizimi va rivojlanish yoʻnalishlariga bogʻliq ravishda shakllanadi. Yaʼni ular mavjud huquqiy tizimning holatini, huquqiy madaniyat darajasini hamda jamiyatdagi umumiy ijtimoiy muhitni aks ettiradi va rivojlanish jarayonida muhim rol oʻynaydi.

Oʻz mohiyati va tabiati jihatidan qonunchilik tizimi tamoyillari (tamoyillari) tasodifiy emas, balki jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy tizimi tomonidan bevosita belgilanadi. Bundan tashqari, ular mazmuniga mamlakatda mavjud davlat va huquq, huquqiy siyosiy va davlat rejimi, jamiyat siyosiy tizimining qurilishi hamda amal qilish tamoyillari oʻz taʼsirini oʻtkazadi[20].

Qonunchilik tizimi tamoyillarini Oʻzbekiston Respublikasi milliy qonunchilik tizimi asosida tahlil qilib oʻtsak maqsadga muvofiq.

Demokratizm tamoyili qonunchilik tizimining eng muhim asosiy tamoyillardan biri boʻlib, u qonunlarning xalq irodasiga asoslanishini, jamiyat manfaatlarini ifoda etishini hamda fuqarolarning davlat boshqaruvi va qonun ijodkorligi jarayonida faol ishtirok etishini nazarda tutadi. Mazkur tamoyilning mohiyati shundan iboratki, davlat hokimiyatining birdan-bir manbai xalq hisoblanadi va shu sababli barcha qonunlar, normativ-huquqiy hujjatlar aynan xalq manfaatlariga xizmat qilishi lozim.

[20] Odilqoriyev X.T. Oʻzbekiston Respublikasining qonunchilik tizimi. -T.: TDYUI, 2008. 29-b.

O‘zbekiston Respublikasining milliy qonunchilik tizimida demokratizm tamoyili alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u avvalo Konstitutsiyada o‘z ifodasini topgan. Konstitutsiyaga ko‘ra, xalq davlat hokimiyatining yagona manbai hisoblanadi va davlat organlari xalq nomidan ish yuritadi. Bu esa qonunchilik faoliyatining bevosita xalq manfaatlariga yo‘naltirilganligini anglatadi. Shuningdek, mamlakatda olib borilayotgan huquqiy islohotlar ham demokratizm tamoyilini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Demokratizm tamoyili, eng avvalo, qonun ijodkorligi jarayonida fuqarolarning ishtiroki orqali namoyon bo‘ladi. Bugungi kunda O‘zbekistonda qonun loyihalari keng jamoatchilik muhokamasiga qo‘yilmoqda, fuqarolar, mutaxassislar va fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan turli taklif va mulohazalar bildirilmoqda. Bu esa qonunlarning sifatini oshirish, ularning hayotiy va amaliy jihatdan samarali bo‘lishini ta’minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, fuqarolarning qonun ijodkorligida bevosita yoki bilvosita ishtiroki demokratik davlatning muhim belgilaridan biri hisoblanadi.

Mazkur tamoyil vakillik demokratiyasi orqali ham amalga oshiriladi. O‘zbekiston Respublikasida fuqarolar o‘z vakillarini saylash orqali davlat boshqaruvida ishtirok etadi. Oliy Majlis deputatlari xalq tomonidan saylanadi va aynan ular orqali qonunlar qabul qilinadi. Bu esa qonun chiqaruvchi hokimiyatning xalq bilan uzviy bog‘liqligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, saylov tizimining takomillashuvi ham demokratizm tamoyilining amaliy ifodasidir.

Demokratizm tamoyilining yana bir muhim ko‘rinishi — qonunchilik jarayonining ochiqligi va shaffofligidir. O‘zbekistonda davlat organlari faoliyati tobora ochiq va oshkora bo‘lib bormoqda. Qonun loyihalari ommaviy axborot vositalari va maxsus platformalar orqali e’lon qilinadi, bu esa fuqarolarga ular bilan tanishish va o‘z fikrlarini bildirish imkonini beradi. Natijada davlat va jamiyat o‘rtasida o‘zaro ishonch mustahkamlanadi.

Bundan tashqari, demokratizm tamoyili fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyati orqali ham ro‘yobga chiqadi. Nodavlat notijorat tashkilotlar, ommaviy

axborot vositalari, jamoat birlashmalari qonun ijodkorligi va uni amalga oshirish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Ular jamiyat manfaatlarini ifoda etadi, davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi va qonunchilikni takomillashtirishga o‘z hissasini qo‘shadi.

Shuningdek, demokratizm tamoyili qabul qilinayotgan qonunlarning mazmunida ham namoyon bo‘ladi. Ya’ni qonunlar inson huquq va erkinliklarini ta’minlashga, ijtimoiy adolatni qaror toptirishga, fuqarolarning tengligini kafolatlashga qaratilgan bo‘lishi zarur. Bu esa huquqiy davlat qurilishining muhim sharti hisoblanadi.

O‘zbekiston qonunchilik tizimida demokratizm tamoyili qonunlarning xalq irodasiga asoslanishi, qonun ijodkorligi jarayonining ochiqligi, fuqarolarning faol ishtiroki va davlat organlarining xalq oldidagi mas’uliyati orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu tamoyil huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishda asosiy omillardan biri bo‘lib, qonunchilik tizimining samaradorligi, adolatliligi va legitimligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Qonuniylik tamoyili qonunchilik tizimining asosiy tamoyillardan biri bo‘lib, u jamiyatda barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolarning amaldagi qonunlarga qat’iy rioya etishini, ularning faoliyati faqat qonun asosida va qonun doirasida amalga oshirilishini anglatadi. Ushbu tamoyil huquqiy davlatning eng muhim belgilaridan biri hisoblanadi.

Qonuniylik tamoyilining mohiyati shundan iboratki, davlat va jamiyat hayotida qonun ustuvor bo‘lishi kerak. Hech kim — na davlat organi, na mansabdor shaxs, na oddiy fuqaro — qonundan ustun bo‘lishi mumkin emas. Barcha qarorlar, harakatlar va munosabatlar faqat qonunga muvofiq amalga oshirilishi lozim. Bu esa huquqiy tartib, adolat va barqarorlikni ta’minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasining milliy qonunchilik tizimida qonuniylik tamoyili Konstitutsiyada mustahkamlangan bo‘lib, unda davlat organlari, jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar va fuqarolar Konstitutsiya va

qonunlarga amal qilishi shartligi belgilangan. Bu norma qonuniylik tamoyilining huquqiy asosini tashkil etadi.

Qonuniylik tamoyili, eng avvalo, davlat organlari faoliyatida namoyon bo‘ladi. Davlat organlari o‘z vakolatlari doirasida ish yuritishi, qonunda belgilangan tartibdan chetga chiqmasligi lozim. Har qanday qaror yoki harakat qonuniy asosga ega bo‘lishi kerak. Aks holda, bunday faoliyat noqonuniy deb topiladi va tegishli javobgarlik choralariga sabab bo‘ladi.

Mazkur tamoyil fuqarolar uchun ham majburiy hisoblanadi. Har bir shaxs qonunlarga rioya qilishi, o‘z huquq va erkinliklaridan foydalanishda boshqalarning huquqlarini buzmasligi kerak. Qonuniylik tamoyili jamiyatda intizomni mustahkamlaydi, huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Qonuniylik tamoyilining muhim jihatlaridan biri — qonunlarning ustuvorligi va barqarorligidir. Qonunlar aniq, tushunarli va barqaror bo‘lishi lozim, chunki bu ularni to‘g‘ri qo‘llash va ularga rioya etishni osonlashtiradi. Shu bilan birga, barcha normativ-huquqiy hujjatlar yuqori turuvchi hujjatlarga zid bo‘lmasligi kerak. Bu esa qonunchilik tizimida izchillikni ta’minlaydi.

Qonuniylik tamoyili sud-huquq tizimi faoliyatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Sudlar ishlarni ko‘rib chiqishda faqat qonunga asoslanadi, adolatli va xolis qarorlar qabul qiladi. Prokuratura va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlar esa qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishini nazorat qiladi. Bu orqali jamiyatda qonun ustuvorligi ta’minlanadi.

Shuningdek, qonuniylik tamoyili fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash bilan chambarchas bog‘liq. Agar qonunlar ustuvor bo‘lsa va hamma ularga rioya qilsa, fuqarolar o‘z huquqlarining himoyalanganligiga ishonch hosil qiladi. Bu esa jamiyatda barqarorlik va ishonch muhitini yaratadi.

Qonuniylik tamoyili barcha subyektlarning qonunga bo‘ysunishi, davlat va jamiyat hayotida qonun ustuvorligini ta’minlashga qaratilgan asosiy tamoyildir. U huquqiy davlat qurilishining poydevori bo‘lib, adolat, tartib-

intizom va fuqarolarning huquqiy himoyasini ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Insonparvarlik tamoyili qonunchilik tizimining muhim asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib, u qonunlarning inson manfaatlariga xizmat qilishi, inson huquq va erkinliklarini e’zozlash hamda shaxsning qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida tan olishga qaratilganligini anglatadi. Ushbu tamoyil huquqiy davlat va adolatli jamiyat qurishning muhim sharti hisoblanadi.

Mazkur tamoyilning mohiyati shundan iboratki, davlat faoliyatining markazida inson turadi. Ya’ni barcha qonunlar, normativ-huquqiy hujjatlar va davlat qarorlari, eng avvalo, insonning huquq va manfaatlarini himoya qilishga xizmat qilishi kerak. Insoniylik tamoyili insonni jamiyat va davlatdan ustun qo‘yadi, uning hayoti, erkinligi, sha’ni va qadr-qimmati eng oliy qadriyat ekanligini e’tirof etadi.

O‘zbekiston Respublikasining milliy qonunchilik tizimida insoniylik tamoyili Konstitutsiyada mustahkamlangan. Unda inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni va qadr-qimmati oliy qadriyat ekanligi belgilangan. Bu norma barcha qonunchilik faoliyatining asosiy yo‘nalishini belgilab beradi. Shu sababli mamlakatda qabul qilinayotgan qonunlar inson manfaatlariga zid bo‘lmasligi, aksincha ularni himoya qilishga qaratilgan bo‘lishi lozim.

Insoniylik tamoyili, avvalo, fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash orqali namoyon bo‘ladi. Har bir shaxsning yashash huquqi, erkin fikr bildirish, ta’lim olish, mehnat qilish kabi asosiy huquqlari qonun bilan himoya qilinadi. Davlat ushbu huquqlarni ta’minlash va ularni buzilishining oldini olish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Mazkur tamoyil, ayniqsa, jinoyat va jazoni belgilash sohasida yaqqol ko‘rinadi. Insoniylik tamoyili jazo choralarining adolatli, inson sha’niga mos va haddan tashqari og‘ir bo‘lmasligini talab qiladi. Jazolar insonni jazolash bilan birga uni tuzatish, ijtimoiy hayotga qaytarish maqsadini ko‘zlashi lozim. Bu esa jinoiy siyosatda insonparvarlik yondashuvining ustuvor ekanligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, insoniylik tamoyili davlat organlari faoliyatida ham muhim o‘rin tutadi. Mansabdor shaxslar fuqarolar bilan muomala qilishda ularning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilishi, ularni kamsitmasligi, adolatli va xolis yondashishi kerak. Bu esa jamiyatda ijtimoiy adolat va ishonch muhitini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, insoniylik tamoyili ijtimoiy himoya tizimi orqali ham amalga oshiriladi. Davlat aholining kam ta’minlangan qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash, nogironligi bo‘lgan shaxslar, keksalar va bolalar huquqlarini himoya qilish orqali insonparvar siyosat yuritadi. Bu esa jamiyatda tenglik va ijtimoiy adolatni ta’minlashga xizmat qiladi.

Demak, insoniylik tamoyili qonunchilik tizimining inson manfaatlariga yo‘naltirilganligini, inson huquq va erkinliklarining ustuvorligini ta’minlovchi asosiy tamoyildir. U huquqiy davlat qurilishining ajralmas qismi bo‘lib, jamiyatda adolat, tenglik va inson qadr-qimmatini hurmat qilish muhitini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Fuqarolarning qonun oldida tengligi tamoyili — bu qonunchilik tizimining asosiy prinsiplardan biri bo‘lib, unga ko‘ra barcha fuqarolar irqi, millati, jinsi, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, mol-mulki yoki boshqa belgilaridan qat’i nazar qonun oldida teng hisoblanadi. Ushbu tamoyil huquqiy davlat va adolatli jamiyatning muhim poydevorlaridan biridir.

Mazkur prinsipning mohiyati shundan iboratki, davlat barcha shaxslarga bir xil huquqiy maqomni ta’minlaydi va ularning huquq hamda majburiyatlari teng asosda belgilanadi. Hech kimga qonun doirasidan tashqarida imtiyoz berilmaydi yoki asossiz cheklov qo‘yilmaydi. Bu esa jamiyatda adolat va tenglikni qaror toptirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining milliy qonunchilik tizimida ushbu tamoyil Konstitutsiyada mustahkamlangan. Unda barcha fuqarolar qonun oldida teng ekanligi, davlat ularning huquq va erkinliklarini teng ravishda kafolatlashi belgilangan. Shu bilan birga, har qanday kamsitish (diskriminatsiya)

taqiqlanadi. Bu norma fuqarolarning teng huquqliligini huquqiy jihatdan mustahkamlab beradi.

Fuqarolarning qonun oldida tengligi tamoyili, avvalo, huquq va erkinliklardan foydalanishda namoyon bo‘ladi. Har bir fuqaro bir xil huquqlarga ega bo‘lib, ularni amalga oshirishda teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi kerak. Masalan, ta’lim olish, mehnat qilish, sudga murojaat qilish kabi huquqlar barcha uchun bir xil asosda ta’minlanadi.

Mazkur tamoyil sud-huquq tizimida ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Sudlar ishlarni ko‘rib chiqishda barcha shaxslarga teng munosabatda bo‘lishi, hech kimni ajratmasligi yoki ustun qo‘ymasligi kerak. Sud qarorlari faqat qonunga asoslanib, xolis va adolatli tarzda qabul qilinadi. Bu esa adolatni ta’minlashning asosiy shartidir.

Shuningdek, fuqarolarning qonun oldida tengligi tamoyili javobgarlik masalasida ham o‘z ifodasini topadi. Huquqbuzarlik sodir etgan shaxslar, ularning ijtimoiy mavqeyidan qat’i nazar, qonun asosida bir xil javobgarlikka tortiladi. Bu esa qonun ustuvorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, mazkur tamoyil davlat organlari faoliyatida ham muhim o‘rin tutadi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar barcha fuqarolarga teng munosabatda bo‘lishi, ularning huquqlarini bir xil himoya qilishi lozim. Har qanday kamsitish yoki adolatsiz munosabat qonunga zid hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, fuqarolarning qonun oldida tengligi tamoyili — bu barcha shaxslarning huquqiy jihatdan tengligini, ularga nisbatan adolatli va xolis munosabatni ta’minlashga qaratilgan asosiy prinsipdir. U huquqiy davlat qurilishining ajralmas qismi bo‘lib, jamiyatda adolat, tenglik va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Davlat va fuqaroning o‘zaro mas’ulligi tamoyili — bu qonunchilik tizimining muhim prinsiplaridan biri bo‘lib, unga ko‘ra davlat va fuqaro bir-biriga nisbatan o‘zaro huquq va majburiyatlarga ega hamda ularni bajarish uchun javobgar hisoblanadi. Ushbu tamoyil huquqiy davlat va fuqarolik

jamiyatining muhim belgilaridan biri bo‘lib, davlat bilan shaxs o‘rtasidagi munosabatlarning muvozanatini ta’minlaydi.

Mazkur tamoyilning mohiyati shundan iboratki, nafaqat fuqaro davlat oldida, balki davlat ham fuqaro oldida mas’uldir. Ya’ni fuqaro qonunlarga rioya qilishi, davlat belgilagan tartib-qoidalarga amal qilishi shart bo‘lsa, davlat esa o‘z navbatida fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta’minlashi, ularni himoya qilishi va qonuniy manfaatlarini kafolatlashi lozim. Shu tariqa, ikki tomonlama mas’uliyat tizimi shakllanadi.

O‘zbekiston Respublikasining milliy qonunchilik tizimida ushbu tamoyil Konstitutsiyaviy darajada mustahkamlangan. Unda davlat organlari va mansabdor shaxslar fuqarolar oldida mas’ul ekani, fuqarolarning esa qonunlarga rioya etish majburiyati belgilangan. Bu norma davlat va shaxs o‘rtasidagi munosabatlarning huquqiy asosini tashkil etadi.

Davlatning fuqaro oldidagi mas’uliyati, eng avvalo, inson huquq va erkinliklarini ta’minlash orqali namoyon bo‘ladi. Davlat fuqarolarning yashash, erkinlik, ta’lim, mehnat qilish, sud himoyasidan foydalanish kabi asosiy huquqlarini kafolatlaydi. Shuningdek, davlat qonuniylikni ta’minlashi, xavfsizlikni saqlashi va ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirishi orqali fuqarolar farovonligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Fuqarolarning davlat oldidagi mas’uliyati esa qonunlarga rioya qilish, soliqlarni to‘lash, jamoat tartibini saqlash, boshqa shaxslarning huquqlarini hurmat qilish kabi majburiyatlarda namoyon bo‘ladi. Fuqaro o‘z huquqlaridan foydalanishda qonuniy chegaralardan chiqmasligi, jamiyat va davlat manfaatlariga zid harakat qilmasligi lozim.

Mazkur tamoyil sud-huquq tizimida ham muhim o‘rin tutadi. Agar davlat organlari yoki mansabdor shaxslar fuqarolarning huquqlarini buzsa, fuqaro sud orqali o‘z huquqlarini himoya qilishga haqli. Bu esa davlatning ham javobgarligini ta’minlaydi va uning faoliyati ustidan nazoratni kuchaytiradi.

Bundan tashqari, davlat va fuqaroning o‘zaro mas’ulligi jamiyatda ishonch muhitini yaratadi. Fuqarolar davlatga ishonadi, davlat esa fuqarolarning qonunlarga rioya qilishiga tayanadi. Bu o‘zaro ishonch huquqiy tartib, barqarorlik va ijtimoiy taraqqiyot uchun muhim omil hisoblanadi.

Davlat va fuqaroning o‘zaro mas’ulligi tamoyili — bu davlat va shaxs o‘rtasidagi huquq va majburiyatlarning o‘zaro bog‘liqligini, ularning bir-biriga nisbatan javobgarligini ta’minlovchi asosiy prinsipdir.

O‘zbekiston Respublikasining huquqiy tizimi O‘zbekiston Konstitutsiyasi asosida shakllangan bo‘lib, unda huquqiy tartibga solishning asosiy tamoyillari bilan bir qatorda qo‘shimcha tamoyillar ham muhim o‘rin egallaydi. Ushbu qo‘shimcha tamoyillar huquq tizimining ichki uyg‘unligini ta’minlash, normativ hujjatlarning sifatini oshirish, huquqni qo‘llash amaliyotini barqarorlashtirish hamda jamiyatda adolat va qonun ustuvorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Qo‘shimcha tamoyillar huquq tizimining tashkiliy va funksional mexanizmlarini mustahkamlovchi omil sifatida namoyon bo‘lib, ular huquqiy davlat qurilishining amaliy samaradorligini ta’minlaydi. Ushbu tamoyillar orasida huquq ustuvorligi va Konstitutsiyaning bevosita amal qilishi, normativ-huquqiy hujjatlar iyerarxiyasi, tizimlilik va uyg‘unlik, adolat va maqsadga muvofiqlik, barqarorlik va aniqlik, ochiqlik va shaffoflik, javobgarlik va institutsional mas’uliyat, huquqiy ishonch hamda inson huquqlarining ustuvorligi kabi muhim jihatlar mavjud.

Huquq ustuvorligi tamoyili shuni anglatadiki, jamiyatdagi barcha munosabatlar qonun asosida tartibga solinadi va hech bir shaxs yoki organ qonundan ustun bo‘la olmaydi. Ushbu tamoyilning muhim qo‘shimcha jihati Konstitutsiyaning bevosita amal qilishi hisoblanadi, ya’ni fuqarolar o‘z huquqlarini himoya qilishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri Konstitutsiya normalariga tayanishi mumkin. Bu holat inson huquqlarining real kafolatlanishini

kuchaytiradi va huquqni qo‘llash jarayonida ortiqcha byurokratik to‘siqlarni kamaytiradi.

Normativ-huquqiy hujjatlar iyerarxiyasi tamoyili huquqiy tizimning tartibli ishlashini ta’minlaydi. Unga ko‘ra, barcha normativ hujjatlar o‘z yuridik kuchiga qarab pog‘onali tizimda joylashadi: eng yuqorida Konstitutsiya, undan keyin konstitutsiyaviy va oddiy qonunlar, Prezident farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari hamda idoraviy normativ hujjatlar turadi. Agar quyi darajadagi hujjat yuqori darajadagi hujjatga zid bo‘lsa, u amal qilmaydi. Bu esa huquqiy tizimda ziddiyatlarning oldini oladi.

Qonunchilik tizimining tizimliligi va uyg‘unligi tamoyili huquq normalarining o‘zaro bog‘liqligini va bir-birini to‘ldirishini ifodalaydi. Bu tamoyil huquqni yagona mantiqiy tizim sifatida shakllantirib, normativ hujjatlar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etadi hamda huquqni qo‘llash jarayonida yagona yondashuvni ta’minlaydi.

Adolat va maqsadga muvofiqlik tamoyili huquqiy tartibga solishning mazmuniy asosini tashkil etadi. Har qanday qonun nafaqat formal jihatdan to‘g‘ri, balki ijtimoiy adolatga mos bo‘lishi lozim. Shuningdek, normativ hujjatlar jamiyatning real ehtiyojlaridan kelib chiqib ishlab chiqilishi kerak, chunki huquqning asosiy vazifasi amaliy hayotdagi muammolarni hal qilishdan iborat.

Huquqiy barqarorlik va aniqlik tamoyili fuqarolar uchun huquqiy muhitning oldindan bashorat qilinadigan va tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi. Qonunchilikning tez-tez o‘zgarishi huquqiy ishonchni pasaytiradi, shu sababli normativ hujjatlar barqaror bo‘lishi muhimdir. Shu bilan birga, huquq normalari aniq va ravshan ifodalanishi, turli talqinlarga yo‘l qo‘ymasligi kerak.

Ochiqlik va shaffoflik tamoyili demokratik huquqiy davlatning ajralmas qismidir. Normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqish jarayoni jamoatchilik ishtirokida va ochiq amalga oshirilishi lozim. Bu tamoyil davlat organlariga

bo‘lgan ishonchni oshiradi, korrupsiya xavfini kamaytiradi va fuqarolarning huquqiy ongini rivojlantiradi.

Javobgarlik va institutsional mas’uliyat tamoyili davlat organlari va mansabdor shaxslarning o‘z faoliyati uchun javob berishini nazarda tutadi. Qabul qilingan qarorlar oqibatlari uchun huquqiy javobgarlikning mavjudligi davlat boshqaruvining samaradorligini oshiradi va qonun buzilishlarining oldini oladi.

Huquqiy ishonch tamoyili fuqarolarning davlat tomonidan qabul qilingan qonunlarga tayanish imkoniyatini bildiradi. Agar qonunchilik barqaror va ishonchli bo‘lsa, fuqarolarda huquqiy tizimga nisbatan ishonch shakllanadi, bu esa jamiyat barqarorligining muhim omilidir.

Inson huquqlarining ustuvorligi tamoyili esa zamonaviy huquqiy davlatning eng muhim mezoni bo‘lib, barcha normativ hujjatlar inson qadr-qimmati, erkinligi va manfaatlarini himoya qilishga yo‘naltirilgan bo‘lishini talab qiladi. Bu tamoyil ijtimoiy yo‘naltirilgan davlat qurish g‘oyasi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Qo‘shimcha tamoyillar huquq tizimining ikkinchi darajali elementlari emas, balki uning amaliy samaradorligini ta’minlovchi asosiy mexanizmlardan biridir. Ular huquqiy tizimni yanada barqaror, adolatli, ochiq va insonparvar qiladi hamda huquqiy davlat qurish jarayonida muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, tamoyillar huquqiy davlatning poydevorini tashkil etadi. Ular qonunchilikni faqat formal qoidalar tizimi emas, balki jamiyatda adolat, tartib, barqarorlik va insonparvarlikni ta’minlovchi ijtimoiy-huquqiy mexanizmga aylantiradi. Shu sababli tamoyillarni to‘g‘ri tushunish va amaliyotda izchil qo‘llash huquqiy tizim rivojlanishining eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Qonunchilik tizimi vazifalari jamiyatda huquqiy tartibni ta’minlash, davlat va fuqarolar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solish hamda adolatni

qaror toptirishga qaratilgan asosiy yo‘nalishlardir. Qonunchilik tizimi har bir davlatda ijtimoiy hayotni qonun asosida boshqarish uchun xizmat qiladi.

Jamiyatdagi munosabatlarni tartibga solish vazifasi — qonunchilik tizimining eng asosiy vazifalaridan biri bo‘lib, u jamiyatdagi turli sohalardagi (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, oilaviy va boshqa) munosabatlarni qonunlar orqali tartibga solishni anglatadi. Ya’ni odamlar o‘rtasidagi har qanday munosabatlar tartibsiz emas, balki belgilangan huquqiy qoidalar asosida amalga oshiriladi.

Bu vazifaning mohiyati shundaki, jamiyatda har bir insonning huquq va majburiyatlari aniq belgilanadi. Masalan, kimdir ishlasa, uning mehnat huquqlari bor; kimdir mulkka ega bo‘lsa, uning mulk huquqi qonun bilan himoyalanadi; oilaviy munosabatlarda esa ota-ona va farzandlarning huquq va majburiyatlari belgilab qo‘yiladi. Shu orqali jamiyat hayotida tartib va aniqlik yuzaga keladi.

Amaliy hayotda bu vazifani ko‘plab misollar orqali ko‘rish mumkin. Masalan, mehnat shartnomasi ish beruvchi va xodim o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi: ish vaqti, ish haqi va majburiyatlar aniq belgilanadi. Yoki oldi-sotdi munosabatlarida shartnoma orqali sotuvchi va xaridorning huquqlari himoya qilinadi. Oilaviy qonunchilik esa nikoh, ajralish va bolalarning tarbiyasi bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soladi.

Jamiyatdagi munosabatlarni tartibga solish vazifasi juda muhim, chunki u tartibsizlikning oldini oladi va nizolarni kamaytiradi. Agar bu vazifa bo‘lmasa, har kim o‘z xohishiga ko‘ra harakat qilib, jamiyatda chalkashlik va adolatsizlik yuzaga kelardi.

Jamiyatdagi munosabatlarni tartibga solish qonunchilik tizimining asosiy vazifasi bo‘lib, u odamlar o‘rtasidagi barcha aloqalarni qonun asosida boshqaradi va jamiyatda tartib, adolat hamda barqarorlikni ta’minlaydi.

Fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish — qonunchilik tizimining eng muhim vazifalaridan biri bo‘lib, u har bir insonning qonun bilan belgilangan huquqlari va erkinliklarini kafolatlash hamda ularning buzilishiga

yo‘l qo‘ymaslikni anglatadi. Bu vazifa orqali davlat fuqarolarning hayoti, sha’ni, qadr-qimmati va manfaatlarini huquqiy jihatdan himoya qiladi.

Bu vazifaning mohiyati shundaki, har bir fuqaro tug‘ilganidan boshlab muayyan huquqlarga ega bo‘ladi. Masalan, yashash huquqi, ta’lim olish huquqi, mehnat qilish huquqi, mulkka ega bo‘lish huquqi va erkin fikr bildirish huquqi kabi asosiy huquqlar qonun bilan mustahkamlanadi. Qonunchilik tizimi esa ana shu huquqlarni amalda ta’minlash va himoya qilish uchun xizmat qiladi.

Amaliy hayotda bu vazifani ko‘plab misollar orqali tushunish mumkin. Masalan, agar biror shaxsning mulki noqonuniy ravishda tortib olinsa, u sudga murojaat qilib o‘z huquqini tiklashi mumkin. Yoki ish joyida xodimning mehnat huquqlari buzilsa, u mehnat inspeksiyasi yoki sud orqali o‘z manfaatlarini himoya qila oladi. Ta’lim olish huquqi buzilganda ham davlat tomonidan tegishli choralar ko‘riladi.

Fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish jamiyat uchun juda muhimdir, chunki u adolatni ta’minlaydi va fuqarolarda davlatga bo‘lgan ishonchni oshiradi. Agar bu vazifa to‘liq bajarilmasa, jamiyatda adolatsizlik, zo‘ravonlik va huquqbuzarliklar ko‘payadi.

Fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish qonunchilik tizimining asosiy vazifasi bo‘lib, u har bir insonning qonuniy manfaatlarini himoya qiladi va jamiyatda adolat hamda xavfsizlikni ta’minlaydi.

Davlat boshqaruvini tartibga solish — qonunchilik tizimining muhim vazifalaridan biri bo‘lib, u davlat organlarining tuzilishi, vakolatlari, faoliyati va o‘zaro munosabatlarini qonunlar orqali belgilash va tartibga solishni anglatadi. Ya’ni davlat qanday ishlashi, kim nima bilan shug‘ullanishi va qarorlar qanday qabul qilinishi hammasi qonun asosida aniq belgilab qo‘yiladi.

Bu vazifaning mohiyati shundaki, davlat boshqaruvi tartibsiz yoki shaxsiy xohishlarga asoslangan bo‘lishi mumkin emas. Har bir davlat organi — vazirliklar, hokimliklar, sud va prokuratura tizimi — o‘z vakolati doirasida

ishlaydi. Ularning vazifalari va huquqlari qonun bilan belgilanadi, bu esa boshqaruvda aniqlik va tartibni ta’minlaydi.

Amaliy hayotda bu vazifa ko‘plab misollar orqali namoyon bo‘ladi. Masalan, vazirliklar ta’lim, sog‘liqni saqlash yoki iqtisodiyot sohalarini boshqaradi, lekin ular o‘z vakolatidan tashqariga chiqa olmaydi. Yoki mahalliy hokimliklar hududiy masalalarni hal qiladi, lekin ular ham faqat qonun doirasida qaror qabul qiladi. Sud hokimiyati esa qonun asosida nizolarni hal qiladi va adolatni ta’minlaydi.

Davlat boshqaruvini tartibga solish juda muhim, chunki u boshqaruvda tartib va barqarorlikni ta’minlaydi. Agar bu tartib bo‘lmasa, davlat organlari o‘rtasida chalkashlik yuzaga keladi, vakolatlar adashadi va boshqaruv samaradorligi pasayadi.

Davlat boshqaruvini tartibga solish qonunchilik tizimining asosiy vazifasi bo‘lib, u davlat organlarining aniq va qonuniy ishlashini ta’minlaydi hamda jamiyatda tartib va barqarorlikni mustahkamlaydi.

O‘zbekiston o‘z davlat mustaqilligini qo‘lga kiritgach, mustaqil qonunchilik tizimini shakllantirdi. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik tizimi o‘zining aniq iyerarxiyasiga ega bo‘lib, unda eng yuqori pog‘onani Konstitutsiya egallaydi. Undan keyin esa konstitutsiyaviy qonunlar, oddiy qonunlar, kodekslar, shuningdek joriy qonunlar va parlament palatalarining normativ qarorlari joylashadi.

Kengroq yondashuvga ko‘ra, ushbu tizim tarkibiga Prezident farmonlari, Hukumat qarorlari, vazirliklar hamda davlat qo‘mitalarining huquqiy-normativ hujjatlari, shuningdek mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan qabul qilinadigan normativ hujjatlar ham kiradi. Bu hujjatlar birgalikda O‘zbekistonning yaxlit va bosqichli qonunchilik tizimini tashkil etadi.

III. QONUNCHILIK TIZIMINING TARKIBIY TUZILISHI

Qonunchilikni tizim sifatida o‘rganish uning umumiy mazmuni va mohiyatini chuqur anglashda muhim ahamiyatga ega. Tizimli yondashuvning dolzarbligi ikki asosiy omil bilan izohlanadi. Birinchidan, hayotdagi tabiiy va ijtimoiy jarayonlarni yaxlit, o‘zaro bog‘liq holda tushunishga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Ikkinchidan esa, zamonaviy ilmiy va amaliy faoliyat shu darajada rivojlanib, ixtisoslashib ketdiki, natijada ijtimoiy hayot go‘yo bir-biridan uzilgan alohida qismlarga bo‘linib ketgandek taassurot uyg‘otmoqda.

Shu sababli nafaqat bilimlarni tizimlashtirish, balki ijtimoiy hayot va faoliyatni yagona butunlik sifatida ko‘rib chiqish, ularning o‘zaro bog‘liqligini ochib berish zarurati yuzaga kelmoqda. Aynan tizimli tadqiqotlar ana shu muammoni hal etishga xizmat qiladi.

“Tizimlar nazariyasi”ga ko‘ra, har qanday tizim muayyan qonuniyatlar, qoidalar va mezonlar asosida shakllanadi. Har qanday tizimni chuqurroq tushunish uchun, avvalo, uning asosini tashkil etuvchi mezonlarni aniqlash lozim. Bu yondashuv qonunchilik tizimini o‘rganishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki shu orqali qonunchilik qanday tamoyillarga asoslangan holda shakllanganini, uning tarkibiy qismlari qanday tuzilganini va ular o‘rtasidagi bog‘liqlik nimaga asoslanishini anglash mumkin bo‘ladi.

Qabul qilingan qonunlarning samarali ishlashi, avvalo, ularni amalda qo‘llash mexanizmining mukammalligiga bog‘liq. Agar ushbu mexanizm aniq va uzluksiz faoliyat yuritsa, qonun chiqaruvchi kutilgan ijtimoiy natijalarga erishishi mumkin. Bunda tegishli tashkilot va tuzilmalarning hamkorligi, shuningdek, qonunni qo‘llayotgan shaxslarning malakasi, mas’uliyati va halolligi muhim ahamiyat kasb etadi. Qonunlar hamda davlat organlari tomonidan qabul qilingan hujjatlarni amaliyotga joriy etish esa huquqshunoslik fanining eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Alekseevning kuzatishiga asosan, dunyo miqyosida, ayniqsa roman-german huquqiy tizimida roʻy berayotgan muhim rivojlanish tendensiyasidir[21]. Bu tendensiya doirasida quyidagilar namoyon boʻlmoqda: a) huquqda normativ umumlashmalarning darajasi ortib bormoqda va, avval, bevosita tartibga soluvchi ahamiyatga ega boʻlgan tizimli umumlashmalar rivoj topmoqda. Gap bu yerda qonunchilik tizimi, uning tarkibiy tuzilmalari rivojlanayotganligi haqida bormoqda[22].

Qonunchilik tizimi va huquq tizimi huquqshunoslikda oʻzaro chambarchas bogʻliq boʻlsa-da, mazmuni, shakllanishi va amaliy roli jihatidan bir-biridan sezilarli farq qiladi. Bu ikki tushunchani chuqur tahlil qilish huquqiy tizimni toʻgʻri anglashda muhim ahamiyatga ega.

Birinchi asosiy farq mazmun va shakl oʻrtasidagi munosabatda namoyon boʻladi. Huquq tizimi jamiyatdagi huquqiy normalarning ichki mazmuni, mantiqiy tuzilishi va tarmoqlarga boʻlinishini ifodalaydi. U huquqning mohiyatini, ya’ni qanday ijtimoiy munosabatlar qanday qoidalar orqali tartibga solinishini koʻrsatadi. Qonunchilik tizimi esa shu huquqiy mazmunning tashqi, rasmiy ifodasi boʻlib, qonunlar, kodekslar, farmonlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar shaklida namoyon boʻladi. Demak, huquq tizimi ichki mohiyat boʻlsa, qonunchilik tizimi uning tashqi koʻrinishidir.

Ikkinchi farq ularning tarkibiy tuzilishida koʻrinadi. Huquq tizimi huquq normalari, huquq institutlari va huquq tarmoqlaridan iborat boʻlib, u mantiqiy va nazariy tuzilishga ega. Qonunchilik tizimi esa normativ-huquqiy hujjatlar tizimidan tashkil topadi, ya’ni Konstitutsiya, qonunlar, kodekslar, prezident farmonlari, hukumat qarorlari kabi hujjatlarni oʻz ichiga oladi. Bu farq shuni koʻrsatadiki, huquq tizimi abstrakt va konseptual tuzilma boʻlsa, qonunchilik tizimi aniq hujjatlar yigʻindisidir.

---

[21] Алексеев С.С. *Теория права.* – М.: БЕК, 1995. 184-b.
[22] Odilqoriyev X.T. Oʻzbekiston Respublikasining qonunchilik tizimi. -T.: TDYUI, 2008. 44-b.

Uchinchi farq ularning shakllanish manbai bilan bog‘liq. Huquq tizimi jamiyatdagi real ijtimoiy munosabatlar, iqtisodiy rivojlanish va tarixiy jarayonlar natijasida obyektiv ravishda shakllanadi. U ko‘proq tabiiy rivojlanish mahsuli hisoblanadi. Qonunchilik tizimi esa davlatning qonun chiqaruvchi organlari tomonidan ongli ravishda yaratiladi va rasmiylashtiriladi. Ya’ni huquq tizimi hayotdan kelib chiqsa, qonunchilik tizimi davlat irodasi mahsulidir.

To‘rtinchi farq ularning o‘zgarish tezligida namoyon bo‘ladi. Huquq tizimi nisbatan barqaror bo‘lib, jamiyatdagi chuqur ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq bo‘lgani uchun sekin o‘zgaradi. Qonunchilik tizimi esa tez-tez o‘zgarishi mumkin, chunki yangi qonunlar qabul qilinadi, mavjud hujjatlar esa bekor qilinadi yoki tahrirlanadi. Shu sababli qonunchilik tizimi dinamikroq xarakterga ega.

Beshinchi farq tizimlilik va mukammallik darajasida ko‘rinadi. Huquq tizimi ichki jihatdan mantiqan uyg‘un va barqaror tuzilma bo‘lishi kerak, unda qarama-qarshiliklar bo‘lmasligi lozim. Qonunchilik tizimi esa amaliyot mahsuli bo‘lgani uchun ba’zan unda ziddiyatlar yoki huquqiy bo‘shliqlar uchrashi mumkin. Bu holat keyinchalik tizimlashtirish va kodifikatsiya jarayonlari orqali bartaraf etiladi.

Oltinchi farq ularning vazifasida namoyon bo‘ladi. Huquq tizimi jamiyatdagi munosabatlarni ichki mantiq asosida tartibga soluvchi nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Qonunchilik tizimi esa shu huquqiy normalarni rasmiy hujjatlar shaklida ifodalab, ularni amaliyotga tatbiq etish vositasi hisoblanadi. Ya’ni huquq tizimi “mazmunni belgilasa”, qonunchilik tizimi “uni hujjatlashtiradi va amalga oshiradi”.

Demak, yuqoridagi ma’lumotlardan xulosa qilsak huquq tizimi va qonunchilik tizimi o‘zaro bog‘liq bo‘lgan, lekin turli darajadagi huquqiy kategoriyalardir. Huquq tizimi jamiyatdagi huquqiy munosabatlarning ichki mazmuni va mantiqiy tuzilishini ifodalasa, qonunchilik tizimi shu mazmunning

rasmiy hujjatlar orqali ifodalanadigan tashqi shaklidir. Ularning uyg‘unligi huquqiy tizimning samarali ishlashi va jamiyatda tartib hamda adolatning ta’minlanishiga xizmat qiladi.

Konstitutsiyaviy qonunlar — bu Konstitutsiyaga bevosita bog‘liq bo‘lgan, uning normalarini rivojlantiradigan va aniqlashtiradigan, shuningdek davlat tuzilishi va eng muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi yuqori yuridik kuchga ega normativ-huquqiy hujjatlardir.

Konstitutsiyaviy qonunlar o‘z mazmuni va ahamiyati jihatidan oddiy qonunlardan yuqoriroq turadi. Ular odatda davlatning eng muhim institutlari, boshqaruv tizimi, saylov tartibi, parlament, hukumat faoliyati yoki inson huquqlarining asosiy kafolatlari kabi fundamental masalalarni belgilaydi. Shu sababli ularni qabul qilish tartibi ham murakkabroq bo‘lib, odatda parlamentda malakali ko‘pchilik ovozini talab qiladi.

Bu qonunlar Konstitutsiya bilan bevosita uyg‘unlikda ishlaydi va unga zid bo‘lishi mumkin emas. Aksincha, ular Konstitutsiyadagi umumiy qoidalarni yanada rivojlantirib, amaliy mexanizmlar bilan to‘ldiradi. Masalan, saylov tizimi yoki davlat hokimiyati organlarining shakllanishi bilan bog‘liq masalalar ko‘pincha konstitutsiyaviy qonunlar orqali tartibga solinadi.

Konstitutsiyaviy qonunlar davlat huquqiy tizimining muhim bo‘g‘ini bo‘lib, Konstitutsiyadan keyingi eng yuqori yuridik kuchga ega hujjatlar sifatida jamiyat va davlat hayotining eng asosiy sohalarini tartibga soladi.

Konstitutsiyaviy qonun bir qancha mamlakatlarda konstitutsiyaviy huquqning asosiy manbalaridan biri. Ba’zi mamlakatlar (aholisi fransuz tilida so‘zlashuvchi mamlakatlar, shuningdek, Ruminiya va boshqalar)da — bu konstitutsiyaga o‘zgartirish kirituvchi qonun, boshqa mamlakatlar (masalan, Rossiya Federatsiyasi, O‘zbekiston va Qozog‘iston)da Konstitutsiyaviy qonun konstitutsiyada ko‘zda tutilgan masalalar bo‘yicha qabul qilinadigan qonundir. Konstitutsiyaviy qonunlar sirasiga, avvalo, konstitutsiya kiradi va o‘z yuridik

maqomiga koʻra, ular orasida eng yuqori oʻrinni egallaydi. Konstitutsiyaviy qonunlar ikki guruhga boʻlinadi:

1) konstitutsiyaga oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritadigan Konstitutsiyaviy qonunlar;

2) Konstitutsiyaning muayyan me'yorlari mazmunini kengroq ochib beradigan va aniqlashtiradigan, xususan, muhim davlat muassasalari hamda organlari, muayyan davlat parlamenti, hukumati, inson huquqlari boʻyicha parlament vakili (ombudsman), referendum, sudlar va sud tizimi va boshqa davlat organlari toʻgʻrisidagi Konstitutsiyaviy qonunlar[23].

Oʻzbekiston Respublikasining 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining 78-moddasiga asosan Oʻzbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy qonunlarini qabul qilish, ularga oʻzgartish va qoʻshimchalar kiritish Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining birgalikdagi vakolatlariga kiradi.

Oʻzbekistonda qabul qilingan asosiy konstitutsiyaviy qonunlar davlatning eng muhim siyosiy-huquqiy asoslarini belgilab beradi. Ular orasida birinchi boʻlib "Oʻzbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi asoslari toʻgʻrisida"gi Konstitutsiyaviy qonun 1991-yil 31-avgustda qabul qilingan boʻlib, u Oʻzbekistonning mustaqilligini huquqiy jihatdan mustahkamlab, uning suveren davlat ekanini belgilab bergan asosiy hujjat hisoblanadi. Shuningdek, "Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini qabul qilish tartibi toʻgʻrisida"gi Konstitutsiyaviy qonun 1992-yilda qabul qilinib, Konstitutsiyani qabul qilish va uning kuchga kirish tartibini belgilab bergan.

Parlament tizimini tartibga solish maqsadida "Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi toʻgʻrisida"gi hamda "Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati toʻgʻrisida"gi Konstitutsiyaviy qonunlar qabul qilingan boʻlib, ular parlamentning quyi va yuqori palatalarining vakolatlari, tuzilishi va

[23] OʻzME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

faoliyatini huquqiy jihatdan tartibga soladi. Davlat boshqaruvi tizimida esa “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy qonun Hukumatning tarkibi, vakolatlari va faoliyatini belgilab beradi.

Shuningdek, siyosiy jarayonlarning muhim shakllari bo‘lgan referendum va saylov tizimlarini tartibga soluvchi “O‘zbekiston Respublikasi Referendumi to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida”gi hamda “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy qonunlar ham mavjud. Ular mos ravishda referendum o‘tkazish tartibini, Prezidentni saylash jarayonini hamda parlament saylovlarini tashkil etish va amalga oshirish qoidalarini belgilab beradi.

Umuman olganda, bu konstitutsiyaviy qonunlar O‘zbekiston Respublikasining davlat tuzilishi, hokimiyat organlari faoliyati hamda saylov va referendum jarayonlarini huquqiy jihatdan tartibga soluvchi eng muhim normativ-huquqiy hujjatlar hisoblanadi.

Qonunlar — bu davlatning vakolatli organi (O‘zbekiston Respublikasida Oliy Majlis) tomonidan qabul qilinadigan, jamiyatdagi eng muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, umummajburiy va rasmiy yuridik kuchga ega normativ-huquqiy hujjatlardir.

Qonunlar huquq tizimining asosiy elementi bo‘lib, ular davlat va jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarini tartibga soladi. Qonunlar Konstitutsiyadan keyingi eng muhim huquqiy hujjat hisoblanadi va barcha boshqa normativ hujjatlar (farmonlar, qarorlar, buyruqlar) qonunlarga zid bo‘lmasligi shart.

Angliyalik huquqshunos J. Austin “Qonun — bu suveren tomonidan berilgan va jazoga bog‘langan buyruq” – deya tariflaydi[24].

[24] Austin J. *Austin: The Province of Jurisprudence Determined*. Rumble WE, ed. Cambridge University Press; 1995. https://doi.org/10.1017/CBO9780511521546

J. Austinning bu qarashi pozitivistik yondashuviga tegishli. Bu ta’rif qonunni juda qat’iy va davlat hokimiyati bilan bevosita bog‘liq tushuncha sifatida izohlaydi.

Avvalo, bu fikrda “suveren” tushunchasi markaziy o‘rinda turadi. Suveren deganda davlatda eng yuqori hokimiyatga ega bo‘lgan organ yoki shaxs (zamonaviy davlatlarda parlament, hukumat yoki davlatning oliy hokimiyati) tushuniladi. Austin nazariyasiga ko‘ra, qonunlar aynan shu suveren tomonidan beriladigan buyruqlardir. Ya’ni qonun jamiyatning tabiiy kelishuvi yoki axloqiy qadriyat emas, balki hokimiyatning irodasi natijasidir.

Ikkinchi muhim jihat — “buyruq” tushunchasi. Bu yondashuvga ko‘ra, qonun oddiy tavsiya yoki maslahat emas, balki majburiy ko‘rsatma hisoblanadi. U bajarilishi shart bo‘lgan talab sifatida namoyon bo‘ladi. Demak, qonun huquqiy norma emas, balki hokimiyat tomonidan berilgan aniq topshiriq sifatida talqin qilinadi.

Uchinchi asosiy element — “jazoga bog‘langanlik”. Bu fikrga ko‘ra, qonunning kuchi uning majburiyligida emas, balki uni buzganlik uchun qo‘llaniladigan jazoda namoyon bo‘ladi. Ya’ni odamlar qonunga faqat ichki ishonch yoki ongli hurmat tufayli emas, balki jazodan qo‘rqqanlari uchun ham amal qiladi. Bu esa huquqning majburiy tabiatini kuchaytiradi.

Biroq bu nazariya ba’zi jihatlari bilan tanqid qilingan. Masalan, H. Hart kabi olimlar qonunni faqat “buyruq va jazo” sifatida tushuntirish yetarli emasligini ta’kidlaydi. Chunki zamonaviy huquq tizimida ko‘plab normalar ruxsat beruvchi, tartibga soluvchi yoki ijtimoiy kelishuvga asoslangan bo‘lib, ularni oddiy buyruq deb bo‘lmaydi. Shuningdek, qonun faqat qo‘rqitish vositasi emas, balki ijtimoiy tartib, adolat va barqarorlikni ta’minlash vositasi hamdir.

Demak, bu fikr qonunni davlat hokimiyati tomonidan beriladigan majburiy buyruq va uni ta’minlovchi jazo tizimi sifatida tushuntiradi. U huquqning majburiylik jihatini kuchli yoritadi, lekin zamonaviy huquqshunoslikda qonun

faqat jazo bilan emas, balki ijtimoiy, axloqiy va tizimli omillar bilan ham bog‘liq murakkab hodisa sifatida qaraladi.

Yana bir olim H. Hart esa qonunni faqat buyruq emas, balki ijtimoiy qoidalar tizimi deb qaraydi.

U ikki turdagi qoidani ajratadi:

- Birlamchi qoidalar (fuqarolar uchun);
- Ikkilamchi qoidalar (davlat organlari uchun)[25].

Amerikalik tadqiqotchi Pound ham qonuni o‘ziga xos tarafini ko‘rib uni — ijtimoiy manfaatlarni muvozanatlashtiruvchi vosita deb tariflagan[26].

Boshqa bir olim Pound esa qonunni faqat davlatning buyruqlari yoki jazoga asoslangan majburiy qoida sifatida emas, balki jamiyatdagi turli manfaatlarni tartibga soluvchi va muvozanatlashtiruvchi vosita sifatida tushuntiradi. Uning fikricha, jamiyatda har doim turli guruhlarning manfaatlari o‘zaro to‘qnashadi: shaxsiy manfaat, jamoat manfaatlari, davlat manfaatlari va iqtisodiy manfaatlar. Qonunning vazifasi esa shu manfaatlar o‘rtasida muvozanatni ta’minlashdir.

Pound “qonun — bu ijtimoiy muhandislik vositasi” degan g‘oyani ilgari suradi. Ya’ni, qonun jamiyatni tartibga solish bilan birga uni maqsadli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi. Unga ko‘ra, yaxshi qonunlar jamiyatdagi nizolarni kamaytiradi, adolatni ta’minlaydi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Shu nuqtai nazardan, qonun faqat jazolovchi mexanizm emas, balki ijtimoiy manfaatlarni uyg‘unlashtiruvchi va jamiyatdagi qarama-qarshiliklarni yumshatuvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Bu yondashuv Austinning “qonun = buyruq + jazo” nazariyasidan farq qilib, huquqni kengroq ijtimoiy hodisa sifatida ko‘rib chiqadi.

---

[25] Hart, H. L. A. (herbert Lionel Adolphus). *The Concept of Law*. Edited by Joseph Raz and Penelope A. Bulloch, 3rd ed., Oxford University Press, 2012.

[26] Pound, R. (1997). Social Control Through Law (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315129495.

Qonunlar bir-biriga bo‘ysunuvchi normativ tizimni tashkil qiladi. Qonunlarning eng muhim xususiyatlaridan biri ularning umummajburiyligidir, ya’ni ular barcha fuqarolar, mansabdor shaxslar, tashkilotlar va davlat organlari uchun bir xil darajada majburiy hisoblanadi. Qonun buzilgan taqdirda esa davlat tomonidan javobgarlik choralari qo‘llaniladi.

Qonunlar odatda jamiyat uchun eng muhim bo‘lgan munosabatlarni tartibga soladi. Masalan, mulk huquqi, mehnat munosabatlari, jinoyat va jazo masalalari, ta’lim, sog‘liqni saqlash, iqtisodiy faoliyat va boshqa ko‘plab sohalar qonunlar orqali tartibga solinadi. Shu orqali jamiyatda tartib, adolat va barqarorlik ta’minlanadi.

Qonunlar Konstitutsiya asosida va unga muvofiq ravishda qabul qilinadi. Ular parlament tomonidan muhokama qilinadi va qabul qilinadi, so‘ngra rasmiy tartibda e’lon qilinib, kuchga kiradi. Qonunlar ijtimoiy ehtiyojlardan kelib chiqib yaratiladi, ya’ni jamiyat rivojlanishi bilan birga yangilanib boradi.

Qonunlarning yana bir muhim jihati ularning tizimliligi va iyerarxikligidir. Qonunlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, huquqiy tizimni tashkil qiladi. Masalan, jinoyat qonunchiligi, fuqarolik qonunchiligi, mehnat qonunchiligi kabi sohalar alohida tizim sifatida shakllangan.

Qonunlar jamiyat hayotini tartibga soluvchi eng asosiy huquqiy vosita bo‘lib, ular davlatning huquqiy asosini mustahkamlaydi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qiladi hamda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Qonunlar nafaqat davlatning asosiy huquqiy hujjati, balki jamiyat hayotini boshqaruvchi eng kuchli tartibga solish vositasidir. Ular ijtimoiy munosabatlarni faqat tartibga solibgina qolmay, balki jamiyat rivojlanishiga yo‘nalish ham beradi. Shu sababli qonunlar “ijtimoiy regulyator” va “rivojlanish dastagi” sifatida ham qaraladi.

Qonunlar qabul qilinish jarayoni ham muhim ahamiyatga ega. Odatda qonun loyihasi avval ishlab chiqiladi, keyin muhokama qilinadi, parlament palatalarida ko‘rib chiqilib, ovoz berish orqali qabul qilinadi. Qabul qilingan

qonun Prezident tomonidan imzolanadi va rasmiy e’lon qilingach, kuchga kiradi. Bu jarayon qonunlarning legitimligi va adolatliligini ta’minlaydi.

Qonunlarning yana bir muhim jihati — ularning huquqiy kuchi (yuridik kuchi)dir. Qonunlar farmon, qaror yoki boshqa normativ hujjatlardan yuqori turadi. Agar past darajadagi hujjat qonunga zid bo‘lsa, u haqiqiy emas deb topiladi. Bu esa huquqiy tizimda tartib va iyerarxiyani ta’minlaydi.

Shuningdek, qonunlar doimiy emas, ular jamiyat ehtiyojiga qarab o‘zgarib turadi. Agar ijtimoiy hayotda yangi munosabatlar paydo bo‘lsa (masalan, internet, raqamli iqtisodiyot, elektron savdo), qonunlar ham shunga mos ravishda yangilanadi. Bu qonunlarning moslashuvchanligini ko‘rsatadi.

Qonunlar fuqarolarning huquqiy madaniyatini ham shakllantiradi. Odamlar qonunni bilgan sari o‘z huquqlarini himoya qilishni, majburiyatlarini bajarishni va huquqbuzarlikdan saqlanishni o‘rganadi. Shu orqali jamiyatda huquqiy ong va intizom kuchayadi.

Kodeks — bu huquqning ma’lum bir sohasi bo‘yicha barcha asosiy normalarni tizimlashtirilgan va yagona hujjatga jamlangan yirik normativ-huquqiy akt hisoblanadi. U jamiyatdagi muayyan ijtimoiy munosabatlarni to‘liq va izchil tartibga solishga xizmat qiladi. Kodekslar huquqiy tizimda alohida o‘rin tutadi, chunki ular bir soha doirasidagi barcha asosiy qoidalarni umumlashtirib, yagona tartibga keltiradi.

Kodeks va kodifikatsiya masalasi xorijiy huquqshunos olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Ularning fikricha, kodeks huquq tizimini tartibga solish va uni yagona shaklga keltirishning eng muhim vositalaridan biridir.

Nemis huquqshunosi F. Savini kodifikatsiyaga ehtiyotkorona yondashgan. U har bir huquq tizimi sun’iy ravishda yaratilgan kodeks orqali emas, balki jamiyatning tarixiy rivojlanishi natijasida shakllanishi kerakligini ta’kidlagan.

Uning fikricha, huquq “xalq ruhi” mahsuli bo‘lib, uni shoshilinch kodifikatsiya qilish tabiiy rivojlanishga zarar yetkazishi mumkin[27].

Fransuz huquqshunosi R. David esa kodekslarni roman-german huquq tizimining eng muhim belgilaridan biri sifatida ko‘radi[28]. Unga ko‘ra, aynan kodekslar huquqni tizimlashtirish, aniqlashtirish va fuqarolar uchun tushunarli qilishga xizmat qiladi. Masalan, Fransiya Fuqarolik kodeksi butun Yevropa huquq tizimlariga kuchli ta’sir ko‘rsatgan.

Kodeksning eng muhim xususiyatlaridan biri uning kodifikatsiya natijasida yaratilishidir. Kodifikatsiya jarayonida mavjud qonunlar va huquqiy normalar qayta ko‘rib chiqiladi, tartibga solinadi, takrorlanadigan yoki eskirgan qoidalar chiqarib tashlanadi va yangi tizimli hujjat shakllantiriladi. Shu sababli kodeks oddiy qonunlardan farqli ravishda faqat alohida qoidalarni emas, balki butun bir huquq sohasining umumiy tizimini o‘z ichiga oladi.

Kodekslar huquqni qo‘llash jarayonida ham katta ahamiyatga ega, chunki ular huquqiy normalarni tartibli va tushunarli shaklda ifodalaydi. Bu esa sudlar, davlat organlari va fuqarolar uchun huquqni to‘g‘ri qo‘llashni osonlashtiradi. Shuningdek, kodekslar turli qonunlar o‘rtasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ziddiyatlarni kamaytiradi va yagona huquqiy yondashuvni ta’minlaydi.

Kodekslar odatda barqaror hujjatlar hisoblanadi, lekin jamiyat rivojlanishi bilan ularga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilib boriladi. Iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy o‘zgarishlar kodekslarning yangilanib turishini talab qiladi. Shu orqali ular doimo zamonaviy munosabatlarga moslashib boradi.

O‘zbekiston Respublikasida ham bir qator muhim kodekslar mavjud bo‘lib, ular jumlasiga Fuqarolik kodeksi, Jinoyat kodeksi, Mehnat kodeksi, Soliq

[27] Siebinger, M. (2020). Savigny, Friedrich Carl von: Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. In: Arnold, H.L. (eds) Kindlers Literatur Lexikon (KLL). J.B. Metzler, Stuttgart. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05728-0_22530-1

[28] David, R. J. A. and John E. C. Brierley. “Major legal systems in the world today: An introduction to the comparative study of law.” (1978).

kodeksi hamda Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks kiradi. Har biri o‘z sohasidagi munosabatlarni to‘liq tartibga solishga xizmat qiladi.

Qonun osti hujjatlari — bu davlat organlari tomonidan qonunlarni amalga oshirish, aniqlashtirish va ijrosini ta’minlash maqsadida qabul qilinadigan normativ-huquqiy hujjatlar bo‘lib, ular o‘z yuridik kuchiga ko‘ra qonunlardan keyingi pog‘onada turadi. Ushbu hujjatlar huquqiy tizimning ajralmas qismi hisoblanadi va qonunchilik tizimining vertikal (iyerarxik) tuzilmasida muhim o‘rin egallaydi.

Qonun osti hujjatlarining asosiy mohiyati shundan iboratki, ular qonunlarda belgilangan umumiy qoidalarni hayotga tatbiq etish uchun xizmat qiladi. Qonunlar ko‘pincha umumiy normalarni o‘z ichiga oladi, ularni amaliyotda qo‘llash uchun esa yanada aniq, batafsil va texnik jihatdan mukammal tartibga solish talab etiladi. Aynan shu vazifani qonun osti hujjatlari bajaradi. Shu sababli ular huquqni qo‘llash mexanizmining muhim bo‘g‘ini hisoblanadi.

Qonun osti hujjatlarining eng muhim belgilaridan biri — bu ularning qonunga bo‘ysunuvchanligidir. Ya’ni, ular hech qachon qonunlarga zid bo‘lishi mumkin emas va faqat qonun asosida hamda uni rivojlantirish maqsadida qabul qilinadi. Agar qonun osti hujjati qonunga zid bo‘lsa, u yuridik kuchini yo‘qotadi yoki bekor qilinadi. Bu prinsip huquqiy tizimda qonun ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Qonun osti hujjatlari turli davlat organlari tomonidan qabul qilinadi va ular chiqaruvchi subyektiga qarab bir necha turlarga bo‘linadi. Eng avvalo, davlat boshlig‘i tomonidan qabul qilinadigan hujjatlar muhim o‘rin tutadi. Prezident farmonlari va qarorlari davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlarini belgilash, muhim ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal etish va qonunlarning ijrosini tashkil etishga qaratilgan bo‘ladi.

Shuningdek, ijro etuvchi hokimiyatning oliy organi tomonidan qabul qilinadigan hujjatlar ham muhim ahamiyatga ega. Vazirlar Mahkamasining

qarorlari va farmoyishlari iqtisodiyot, ijtimoiy soha, boshqaruv tizimi kabi yo‘nalishlarda qonunlarning amalga oshirilishini ta’minlaydi. Bundan tashqari, vazirliklar, davlat qo‘mitalari va boshqa idoralar tomonidan chiqariladigan buyruqlar, nizomlar, yo‘riqnomalar ham qonun osti hujjatlari tarkibiga kiradi. Ular odatda muayyan sohada aniq tartib-qoidalarni belgilaydi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan qabul qilinadigan qarorlar ham qonun osti hujjatlari hisoblanadi. Ular hududiy darajada ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, jamoat tartibi, mahalliy ahamiyatga ega masalalarni tartibga soladi. Bu hujjatlar ham yuqori turuvchi normativ-huquqiy hujjatlarga mos bo‘lishi shart.

Qonun osti hujjatlarining yana bir muhim xususiyati — bu ularning operativligi va moslashuvchanligidir. Qonunlarni qabul qilish jarayoni nisbatan murakkab va uzoq davom etadi, biroq qonun osti hujjatlarini qabul qilish ancha tez va oson amalga oshiriladi. Bu esa davlat boshqaruvida tezkorlikni ta’minlash, ijtimoiy munosabatlardagi o‘zgarishlarga tez javob berish imkonini beradi.

Shu bilan birga, qonun osti hujjatlarining amaliy ahamiyati juda katta. Ular orqali:

- qonunlar hayotga tatbiq etiladi;
- davlat boshqaruvi samarali tashkil etiladi;
- turli sohalarda aniq tartib-qoidalar o‘rnatiladi;
- fuqarolar va tashkilotlar uchun huquqiy aniqlik yaratiladi.

Biroq, qonun osti hujjatlari bilan bog‘liq ayrim muammolar ham mavjud. Ba’zan ular haddan tashqari ko‘payib ketadi, bu esa huquqiy tizimni murakkablashtiradi. Ayrim hollarda esa ular qonun normalarini noto‘g‘ri talqin qilishi yoki ularga zid qoidalarni o‘z ichiga olishi mumkin. Bu esa huquqiy kolliziyalarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun qonun osti hujjatlarini ishlab chiqishda yuqori darajadagi huquqiy ekspertiza va tizimli yondashuv zarur.

Zamonaviy davrda qonun osti hujjatlarini takomillashtirish, ularni qisqartirish va tizimlashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, raqamli huquqiy bazalar orqali ularni tartibga solish, ortiqcha va takroriy normalarni bartaraf etish dolzarb masala hisoblanadi.

Qonun osti hujjatlari huquqiy tizimning muhim bo‘g‘ini bo‘lib, ular qonunlarni amalga oshirish va konkretlashtirishga xizmat qiladi. Ularning samarali ishlashi qonun ustuvorligini ta’minlash, davlat boshqaruvini takomillashtirish va jamiyatda huquqiy tartibni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qonun osti hujjatlarini yanada aniq tushunish uchun ularni real va sodda misollar orqali ko‘rib chiqamiz:

Faraz qilaylik, davlat tomonidan tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qonun qabul qilindi. Ushbu qonunda umumiy normalar belgilangan, masalan: imtiyozlar berish, kredit ajratish tartibi va boshqalar.

Shu qonunni amalga oshirish uchun Prezident tomonidan farmon qabul qilinadi. Unda:

- qaysi tashkilot kredit beradi;
- foiz stavkalari qanday bo‘ladi;
- kimlar imtiyozdan foydalanishi mumkinligi aniq ko‘rsatib beriladi.

Demak, Prezident farmoni — qonunni hayotga tatbiq etuvchi qonun osti hujjati.

Qonunchilik tizimining gorizontal qurilishi huquqiy tizimning muhim tarkibiy elementlaridan biri bo‘lib, u normativ-huquqiy hujjatlarning bir xil yuridik kuch darajasida o‘zaro bog‘liqligi, uyg‘unligi va tizimli joylashuvini ifodalaydi. Ushbu tushuncha qonunchilikni tizimlashtirish nazariyasida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u huquq normalarining amaliy qo‘llanishi, izchilligi hamda samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Gorizontal qurilish orqali huquqiy tartibga solish muayyan sohalar kesimida shakllanadi va rivojlanadi,

bu esa o‘z navbatida jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni aniq va samarali tartibga solishga imkon yaratadi.

Mazkur qurilishning asosiy mohiyati shundan iboratki, bunda normativ-huquqiy hujjatlar o‘zaro iyerarxik bo‘ysunuv asosida emas, balki ularning mazmuni, tartibga solish predmeti va funksional yo‘nalishi asosida tizimlashtiriladi. Ya’ni, bir xil yuridik kuchga ega bo‘lgan qonunlar, qarorlar yoki boshqa hujjatlar ma’lum bir sohaga oid bo‘lishiga qarab o‘zaro bog‘lanadi. Masalan, ta’lim, sog‘liqni saqlash, iqtisodiyot, ekologiya, ma’muriy boshqaruv kabi sohalarga oid qonunlar o‘zaro gorizontal aloqadorlikni tashkil etadi. Bu holat qonunchilik tizimining ichki mantiqiy tuzilishini shakllantiradi va uni yanada tushunarli qiladi.

Gorizontal qurilishning muhim jihatlaridan biri — bu normativ-huquqiy hujjatlarning yuridik kuch jihatidan tengligidir. Ya’ni, bir xil darajadagi qonunlar yoki boshqa normativ hujjatlar bir-biriga bo‘ysunmaydi, balki o‘zaro muvofiqlikda amal qiladi. Shu sababli ularning o‘zaro uyg‘unligi va zidliksizligi alohida ahamiyat kasb etadi. Agar bunday uyg‘unlik ta’minlanmasa, huquqiy kolliziyalar, ya’ni bir xil darajadagi hujjatlar o‘rtasida qarama-qarshiliklar yuzaga kelishi mumkin. Bu esa huquqni qo‘llash amaliyotida qiyinchiliklar tug‘diradi va huquqiy aniqlikni pasaytiradi.

Shuningdek, gorizontal qurilish qonunchilikning sohaviy bo‘linishini ham ta’minlaydi. Huquq tizimi turli tarmoqlarga — fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi, ma’muriy huquq, mehnat huquqi va boshqa sohalarga ajratiladi. Har bir tarmoq o‘ziga xos tartibga solish predmetiga ega bo‘lib, shu asosda unga oid normativ-huquqiy hujjatlar tizimi shakllanadi. Bu esa huquqiy normalarning aniq yo‘nalishda qo‘llanishiga, ularning tartibli va izchil rivojlanishiga xizmat qiladi.

Gorizontal qurilishning yana bir muhim tomoni — bu qonunchilikning ichki uyg‘unligi va tizimliligini ta’minlashidir. Bir sohaga oid normativ-huquqiy hujjatlar o‘zaro mantiqiy bog‘langan bo‘lishi, bir-birini to‘ldirishi va rivojlantirishi lozim. Masalan, iqtisodiy faoliyatni tartibga soluvchi qonunlar

oʻzaro mos kelishi, tadbirkorlik subyektlari uchun yagona va tushunarli huquqiy muhit yaratishi kerak. Agar qonunchilikda takrorlanishlar yoki zid normalar mavjud boʻlsa, bu huquqiy tizim samaradorligiga salbiy ta’sir koʻrsatadi.

Amaliy nuqtai nazardan, gorizontal qurilish huquqni qoʻllovchi subyektlar faoliyatini sezilarli darajada yengillashtiradi. Sudyalar, advokatlar, davlat organlari va boshqa mutaxassislar ma’lum bir sohaga oid barcha zarur normalarni tizimli ravishda topish va qoʻllash imkoniyatiga ega boʻladi. Shu bilan birga, fuqarolar va tashkilotlar uchun ham qonunchilikning tushunarliligi oshadi, bu esa huquqiy ong va huquqiy madaniyatning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Biroq, gorizontal qurilish amaliyotida bir qator muammolar ham mavjud. Eng avvalo, normativ-huquqiy hujjatlar oʻrtasida kolliziyalar yuzaga kelishi mumkin. Bu, ayniqsa, qonun ijodkorligi jarayonida yetarli darajada muvofiqlashtirish olib borilmaganda sodir boʻladi. Bundan tashqari, ayrim hollarda bir xil normalar turli hujjatlarda takrorlanishi yoki ayrim ijtimoiy munosabatlar yetarli darajada tartibga solinmasligi (huquqiy boʻshliqlar) kuzatiladi. Bu esa qonunchilik tizimining izchilligini buzadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun qonunchilikni tizimlashtirishning zamonaviy usullaridan samarali foydalanish zarur. Jumladan, inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya jarayonlari gorizontal qurilishni takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, kodifikatsiya orqali muayyan sohaga oid barcha normativ-huquqiy hujjatlarni yagona tizimga keltirish, ularni qayta ishlash va takomillashtirish mumkin. Bu esa huquqiy tartibga solishning sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Zamonaviy sharoitda raqamlashtirish jarayonlari ham qonunchilikning gorizontal qurilishiga ijobiy ta’sir koʻrsatmoqda. Elektron huquqiy bazalar, onlayn ma’lumot tizimlari orqali normativ-huquqiy hujjatlarni tizimli ravishda joylashtirish va ulardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa

nafaqat huquqshunoslar, balki keng jamoatchilik uchun ham qonunchilikka kirish imkonini osonlashtiradi.

Qonunchilik tizimining gorizontal qurilishini yanada aniqroq tushunish uchun uni real amaliy misollar orqali ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

Ta’lim sohasini tartibga soluvchi bir nechta qonunlar mavjud bo‘lib, ularning barchasi bir xil yuridik kuchga ega (qonun darajasida). Masalan:

- “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun;
- “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun.

Bu qonunlar bir-biriga bo‘ysunmaydi (ya’ni vertikal emas), balki ta’lim tizimining turli jihatlarini tartibga soladi. Ular o‘zaro gorizontal aloqada bo‘lib, biri umumiy prinsiplarni belgilaydi, yana biri esa maktabgacha ta’limni tartibga soladi.

Demak, bu qonunlar bir xil darajada turib, bir sohaga xizmat qilgani uchun gorizontal tizimni tashkil qiladi.

Qonunchilik tizimining gorizontal qurilishi huquqiy tizimning barqarorligi va samaradorligini ta’minlovchi muhim mexanizmdir. U normativ-huquqiy hujjatlarning o‘zaro uyg‘unligi, izchilligi va tizimliligini ta’minlab, huquqni qo‘llash amaliyotini yengillashtiradi hamda huquqiy aniqlikni mustahkamlaydi. Shu bois, zamonaviy huquqiy davlat qurish jarayonida gorizontal qurilishni rivojlantirish, uni ilmiy asosda takomillashtirish va amaliyotga keng joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Qonunchilik tizimining vertikal (iyerarxik, pog‘onama-pog‘ona) qurilishi huquqiy tizimning eng muhim va asosiy elementlaridan biri bo‘lib, u normativ-huquqiy hujjatlarning yuridik kuchiga qarab tartiblangan bo‘ysunuv tizimini anglatadi. Ushbu qurilishda har bir normativ-huquqiy hujjat o‘zidan yuqori turuvchi hujjatga mos kelishi va unga zid bo‘lmasligi shart. Shu orqali huquqiy tizimda tartib, izchillik va barqarorlik ta’minlanadi.

Vertikal qurilishning mohiyati shundan iboratki, huquqiy tizimdagi barcha normativ-huquqiy hujjatlar aniq iyerarxik tizim asosida joylashadi. Bu tizimda

eng yuqori pog‘onada asosiy qonun – Konstitutsiya turadi. Konstitutsiya davlatning huquqiy asoslarini, inson va fuqaro huquq va erkinliklarini, davlat hokimiyati organlari tizimini belgilab beradi. Shu sababli barcha boshqa normativ-huquqiy hujjatlar Konstitutsiyaga mos bo‘lishi shart.

Konstitutsiyadan keyingi pog‘onada qonunlar joylashadi. Qonunlar parlament tomonidan qabul qilinadi va ular muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Qonunlar o‘z navbatida Konstitutsiyaga zid bo‘lishi mumkin emas va unga asoslanadi. Qonunlardan keyingi darajada esa qonunosti hujjatlari — Prezident farmonlari, qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, vazirlik va idoralarning normativ hujjatlari joylashadi. Ushbu hujjatlar qonunlarni amalga oshirish, ularni konkretlashtirish va ijrosini ta’minlashga xizmat qiladi.

Vertikal qurilishning asosiy prinsipi — bu bo‘ysunuv va moslik (subordinatsiya) prinsipidir. Ya’ni, quyi turuvchi normativ-huquqiy hujjat yuqori turuvchi hujjatga zid bo‘lishi mumkin emas. Agar bunday zidlik yuzaga kelsa, yuqori yuridik kuchga ega bo‘lgan hujjat ustun hisoblanadi va qo‘llaniladi. Bu prinsip huquqiy tizimda kolliziyalarni hal etishda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur qurilishning yana bir muhim jihati — bu huquqiy tartibga solishning izchilligini ta’minlashidir. Har bir normativ-huquqiy hujjat o‘zidan yuqori turuvchi hujjatni rivojlantiradi va konkretlashtiradi. Masalan, Konstitutsiyada umumiy normalar belgilansa, qonunlarda ular batafsil yoritiladi, qonunosti hujjatlarida esa amaliy ijro mexanizmlari ko‘rsatiladi. Bu esa huquqiy tartibga solishning bosqichma-bosqich amalga oshirilishini ta’minlaydi.

Vertikal qurilish huquqiy davlat barpo etishda ham muhim rol o‘ynaydi. Chunki aynan ushbu tizim orqali qonun ustuvorligi ta’minlanadi. Agar barcha normativ-huquqiy hujjatlar qat’iy iyerarxiya asosida ishlasa, davlat organlari

faoliyati qonuniy asosda olib boriladi va fuqarolarning huquqlari ishonchli himoya qilinadi.

Amaliyotda vertikal qurilish quyidagi koʻrinishda namoyon boʻladi:

- Konstitutsiya;
- Qonunlar;
- Prezident farmon va qarorlari;
- Vazirlar Mahkamasi qarorlari;
- Vazirlik va idoralar hujjatlari;
- Mahalliy davlat hokimiyati organlari qarorlari.

Bu tizimda har bir quyi pogʻona yuqori pogʻonaga qat'iy boʻysunadi.

Shu bilan birga, vertikal qurilishning ham ayrim muammolari mavjud. Masalan, ba'zi hollarda quyi turuvchi hujjatlar yuqori turuvchi hujjatlarga zid normalarni oʻz ichiga olishi mumkin. Bu esa huquqiy kolliziyalarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, ayrim normativ-huquqiy hujjatlar oʻrtasida vakolatlarning noaniq taqsimlanishi ham muammolar tugʻdiradi. Bunday holatlarni bartaraf etish uchun normativ-huquqiy hujjatlarni huquqiy ekspertizadan oʻtkazish, ularni tizimli ravishda tahlil qilish va muntazam ravishda yangilab borish zarur.

Zamonaviy sharoitda vertikal qurilishni takomillashtirishda raqamlashtirish jarayonlari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Elektron qonunchilik bazalari orqali normativ-huquqiy hujjatlarning iyerarxiyasini aniq koʻrish, ularning oʻzaro bogʻliqligini tahlil qilish imkoniyati kengaymoqda. Bu esa huquqni qoʻllash samaradorligini oshiradi.

Qonunchilik tizimining vertikal qurilishi huquqiy tizimning asosi hisoblanib, u normativ-huquqiy hujjatlar oʻrtasidagi aniq boʻysunuvni ta'minlaydi, qonun ustuvorligini mustahkamlaydi va huquqiy tartibni barqarorlashtiradi. Shu bois, ushbu tizimni ilmiy asosda oʻrganish va amaliy jihatdan takomillashtirish huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

IV. QONUNCHILIKNI TIZIMLASHTIRISH HOLATI

Qonunchilik huquqning tashqi ifodasi sifatida tizimlashtirilishi zarur bo‘lgan muhim hodisadir. Tizimlashtirish jarayoni qonunlardan foydalanishni osonlashtiradi, ularni tushunishni soddalashtiradi hamda aholiga qulaylik yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son Farmonining 8-maqsadida Norma ijodkorligi jarayonini modernizatsiya qilish, qonunchilik hujjatlarining qat’iy ijrosini ta’minlash. Sohalarda “tartibga solish yuki”ni kamaytirish doirasida qonunchilik hujjatlarini qisqartirish, davlat organlari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni tizimlashtirish kabi masalalar belgilangani ham bejiz emas.

Qonunchilikni tizimlashtirishning huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishdagi o‘rni bilan bog‘liqdir. Tizimli va tushunarli qonunchilik fuqarolar uchun o‘z huquq va majburiyatlarini anglashni osonlashtiradi. Bu esa jamiyatda qonunga hurmatni oshiradi, huquqbuzarliklarning kamayishiga xizmat qiladi va huquqiy davlat asoslarini mustahkamlaydi. Aksincha, murakkab va tizimsiz qonunchilik aholining huquqiy savodxonligini pasaytirishi mumkin.

N. Rahmankulova ta’kidlaganidek, qonunchilikni tizimlashtirish qonunchilikni rivojlantirish va takomillashtirish, normativ-huquqiy hujjatlarni to‘g‘ri talqin qilish va qo‘llash, shuningdek huquq subyektlarining huquqiy ongini va huquqiy madaniyatini shakllantirish uchun zarur hisoblanadi[29].

Qonunchilikni tizimlashtirish huquqiy tizimning samarali faoliyat yuritishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. U qonunchilikni rivojlantirish va

[29] Ракҳманкулова Н.Х. Совершенствованийе кодификатсии законодателъства о мезҳдународном частном праве Республики Узбекистан [Импровинг тҳе содификатион оф легислатион он привате интернатионал лаw оф тҳе Републис оф Узбекистан]. Ташкент, 2016, п. 47.

takomillashtirish, normativ-huquqiy hujjatlarni to‘g‘ri talqin qilish va qo‘llash, shuningdek huquq subyektlarining huquqiy ongini hamda huquqiy madaniyatini shakllantirishda asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etiladi. Rahmanqulova ushbu jarayonni nafaqat texnik tartibga solish vositasi, balki huquqiy tizimni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadigan muhim mexanizm sifatida baholaydi.

Avvalo, qonunchilikni tizimlashtirish qonunchilikni rivojlantirish va takomillashtirishning zarur sharti hisoblanadi. Amaliyotda normativ-huquqiy hujjatlar sonining ortib borishi, ayrim normalarning eskirishi yoki takrorlanishi qonunchilik tizimida muayyan muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday holatlarda tizimlashtirish orqali hujjatlar qayta ko‘rib chiqiladi, ortiqcha va eskirgan normalar chiqarib tashlanadi, o‘zaro zid qoidalar bartaraf etiladi. Natijada qonunchilik yanada izchil, mukammal va zamonaviy talablar darajasida shakllanadi.

Bundan tashqari, qonunchilikni tizimlashtirish normativ-huquqiy hujjatlarni to‘g‘ri talqin qilish va qo‘llashda ham muhim rol o‘ynaydi. Agar qonunchilik tartibsiz, tizimsiz va murakkab bo‘lsa, uni tushunish va amalda qo‘llash jarayonida turli xil talqinlar yuzaga kelishi mumkin. Bu esa huquqni qo‘llash amaliyotida bir xillikning buzilishiga olib keladi. Tizimlashtirilgan qonunchilik esa huquq normalarini aniq, ravshan va izchil shaklda ifodalaydi, bu esa sudlar, davlat organlari va boshqa huquqni qo‘llovchi subyektlar uchun yagona yondashuvni ta’minlaydi.

Shu bilan birga, qonunchilikni tizimlashtirish davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi. Aniq va izchil normativ-huquqiy baza mavjud bo‘lsa, davlat organlari o‘z faoliyatini qonuniy asosda, aniq belgilangan qoidalar asosida olib boradi. Bu esa boshqaruvda tartib-intizomni kuchaytiradi va turli huquqiy xatoliklar hamda suiiste’mollarning oldini oladi.

Qonunchilikni tizimlashtirish juda muhim jarayon bo‘lib, u olimlar tomonidan chuqur o‘rganilishi zarur va rivojlangan mamlakatlar huquqiy

tizimlarida keng qo‘llanilib, huquqiy tartibga solish sohasida katta foyda keltiradi[30].

Qonunchilikni tizimlashtirish huquqiy tizimning samaradorligini ta’minlovchi muhim jarayon hisoblanadi. U normativ-huquqiy hujjatlarni tartibga solish, ularning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash va huquqni qo‘llashni yengillashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli bu jarayon olimlar tomonidan chuqur o‘rganilishi zarur, chunki ilmiy yondashuvsiz qonunchilikda tizimsizlik, kolliziyalar va takrorlanishlar yuzaga kelishi mumkin. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, tizimlashtirilgan qonunchilik huquqiy aniqlikni oshiradi, fuqarolar va davlat organlari faoliyatini soddalashtiradi hamda huquqiy tartibga solish samaradorligini sezilarli darajada kuchaytiradi.

U. Muxamedov haqli ravishda e’tirof etganidek, “qonun hujjatlari miqdorining son jihatdan juda ko‘payib ketishi, qonunchilik hujjatlarida o‘zaro ziddiyatlar yuzaga kelishi, ularning bir-birini takrorlashi, qonun ijodkorligi tartib-taomillarining buzilishi holatlarida normativ-huquqiy hujjatlarni hisobga olishning ahamiyati yaqqol ko‘rinadi[31].

Asosiy muammolardan biri barcha fuqarolarning, ayniqsa chekka hududlarda yoki chekka hududlarda yashaydigan fuqarolarning adolatdan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligidir. Bu muammo qonuniy huquqlarning ta’minlanishiga to‘sqinlik qilishi va jamiyatda tengsizliklarni davom ettirishi mumkin[32].

Asosiy muammolardan biri — barcha fuqarolarning, ayniqsa chekka hududlarda yashovchi aholining adolatga va huquqiy himoyaga teng darajada ega bo‘lish imkoniyatlarining cheklanganligidir. Bunday holat huquqiy

[30] Scientific and Theoretical Problems in The Concept and Types of Systematization of Legislation. (2025). International Journal Of Law And Criminology, 5(07), 58-60. https://doi.org/10.37547/ijlc/Volume05Issue07-08.

[31] Мухамедов Ў.Х. Ўзбекистон Республикасида қонунчиликни тизимлаштиришнинг назарий ва амалий муаммолари. Юрид.фанлар.док.дис..автореф.-Т.2010

[32] Саидов А.Х.. Международное право прав человека: Учебное пособие / Отв.ред. акад. Б.Н. Топорнин. М., 2002. — С. 80.

tizimning amalda bir xil ishlamasligiga olib keladi va fuqarolarning qonun bilan kafolatlangan huquqlaridan to‘liq foydalanishiga to‘sqinlik qiladi.

Bu muammo bir necha omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, chekka hududlarda huquqiy institutlar — sudlar, advokatura, yuridik yordam markazlari yetarli darajada rivojlanmagan yoki ularga kirish imkoniyati cheklangan bo‘lishi mumkin. Ikkinchidan, aholining huquqiy savodxonligi nisbatan past bo‘lishi ham o‘z huquqlarini himoya qilishda qiyinchilik tug‘diradi. Uchinchidan, transport va kommunikatsiya infratuzilmasidagi muammolar ham huquqiy xizmatlardan foydalanishni murakkablashtiradi.

Natijada, fuqarolar o‘z huquqlarini to‘liq amalga oshira olmaydi, adolatga murojaat qilish imkoniyati cheklanadi va bu jamiyatda ijtimoiy tengsizliklarning saqlanib qolishiga yoki kuchayishiga olib keladi. Shu sababli huquqiy tizimni rivojlantirishda barcha hududlarda adolatga teng kirish imkoniyatini ta’minlash, bepul yuridik yordamni kengaytirish va raqamli huquqiy xizmatlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Sh. Saydullayev qonunchilikni tizimlashtirishni huquqiy hujjatlarni tartibga solingan va ichki jihatdan izchil tizimga keltirish orqali qonunchilikni tashkil etish va takomillashtirishga qaratilgan faoliyat sifatida ta’riflaydi[33].

Ushbu ta’rifdan kelib chiqib, tizimlashtirishning asosiy mazmuni shundaki, u faqat hujjatlarni yig‘ish yoki tartibga solish bilan cheklanmaydi, balki ularni mantiqiy jihatdan uyg‘unlashtirish, takrorlanish va ziddiyatlarni bartaraf etish hamda yagona huquqiy tizim yaratishga xizmat qiladi. Demak, tizimlashtirish jarayoni qonunchilikni yanada aniq, tushunarli va amaliy qo‘llashga qulay holga keltirishga yo‘naltirilgan muhim huquqiy faoliyat hisoblanadi.

Huquqshunos olimlar M.K. Najimov va Sh. Saydullayevlarning fikricha, normativ-huquqiy hujjatlarni tizimlashtirish quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi: qonunchilikni rivojlantirish va yanada takomillash¬tirish;

[33] Saydullayev Sh. A. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: TDYU 2021. – B. 184.

normativ hujjatlarni to‘g‘ri anglash va qo‘llash; zarur bo‘lgan normativ hujjatni (normani) topishni yengillashtirish; joriy qonunchilikdagi ziddiyatlar, noaniqliklar, takrorlanishlar, bo‘shliqlarni bartaraf etish; huquqiy munosabat subyektlarining huquqiy ong va madaniyatini shakllantirish va boshqalarda[34].

Normativ-huquqiy hujjatlarni tizimlashtirish huquqiy tizimni tartibga solish va takomillashtirishga qaratilgan muhim jarayon bo‘lib, u bir nechta asosiy maqsadlarni ko‘zlaydi. Birinchidan, tizimlashtirish qonunchilikni rivojlantirish va uni yanada mukammallashtirishga xizmat qiladi. Chunki mavjud normativ-huquqiy hujjatlar vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi, yangilanadi yoki eskiradi, shuning uchun ularni qayta tartibga solish zarur bo‘ladi.

Ikkinchidan, tizimlashtirish normativ hujjatlarni to‘g‘ri anglash va amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash imkonini yaratadi. Tizimli va tartibli qonunchilik huquq normalarining mazmunini aniq tushunishga yordam beradi hamda turli xil noto‘g‘ri talqinlarning oldini oladi.

Uchinchidan, ushbu jarayon zarur normativ hujjat yoki huquq normasini tez va oson topishni yengillashtiradi. Bu esa huquqni qo‘llovchi organlar, mutaxassislar va fuqarolar uchun katta qulaylik yaratadi hamda huquqiy faoliyat samaradorligini oshiradi.

To‘rtinchidan, tizimlashtirish joriy qonunchilikdagi mavjud ziddiyatlar, noaniqliklar, takrorlanishlar va huquqiy bo‘shliqlarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Bu esa huquqiy tizimning ichki uyg‘unligini ta’minlab, uning barqaror ishlashiga sharoit yaratadi.

Beshinchidan, normativ-huquqiy hujjatlarni tizimlashtirish huquqiy munosabat subyektlarining huquqiy ong va huquqiy madaniyatini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Tizimli va tushunarli qonunchilik fuqarolarning huquq va majburiyatlarini aniq anglashiga yordam beradi, bu esa jamiyatda qonunlarga hurmatni oshiradi.

[34] Нажимов М.К.,Сайдуллаев Ш.А. Қонунчилик техникаси.-Т.:ТДЮИ.,2008.

Normativ-huquqiy hujjatlarni tizimlashtirish huquqiy tizimni tartibga solish, uni samarali ishlashini ta’minlash hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi kompleks jarayon hisoblanadi.

Tizimlashtirish qonunchilikdan foydalanishni sezilarli darajada yengillashtiradi, aholi uchun muayyan qulayliklar yaratadi. Qonunchilik tizimi huquqning tashqi ifodasi sifatida uning ichki tuzilishini ifodalovchi huquq tizimi bilan o‘zaro bog‘liq. Biroq ularning o‘zaro ta’siri doim ham to‘g‘ri baholanavermaydi[35].

Kodekslashtirish (kodifikatsiya). “Kodekslashtirish” yoki “kodifikatsiya” lotincha *codex* (qonunlar kitobi) va *facere* (qilish) so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, “qonunlarni kodeks shakliga keltirish”, ya’ni huquq normalarini tizimlashtirib, qayta ishlab yagona kodeks yaratish ma’nosini bildiradi.

Qonunchilikni tizimlashtirish shakllaridan biri sifatida kodekslashtirish (kodifikatsiya) eng muhim va eng murakkab huquqiy jarayonlardan hisoblanadi. U normativ-huquqiy hujjatlarni tartibga solishning yuqori darajasi bo‘lib, muayyan huquq sohasi bo‘yicha barcha asosiy normalarni yagona, tizimli va izchil hujjatga birlashtirishni anglatadi.

Kodekslashtirishning asosiy mohiyati shundan iboratki, unda alohida-alohida qabul qilingan ko‘plab qonunlar va normativ hujjatlar qayta ko‘rib chiqiladi, tahlil qilinadi va yagona huquqiy akt — kodeks shaklida jamlanadi. Bu jarayonda ortiqcha, eskirgan yoki bir-biriga zid normalar chiqarib tashlanadi, yangi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar kiritiladi.

Kodekslashtirishning eng muhim xususiyatlaridan biri — uning kompleks va tizimli yondashuvga asoslanishidir. Ya’ni, u faqat bitta normani emas, balki butun bir huquq sohasini qamrab oladi. Masalan, fuqarolik huquqi sohasida Fuqarolik kodeksi, jinoyat huquqida Jinoyat kodeksi, mehnat munosabatlarida

[35] Sh.A. Saydullayev. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – T.: TDYU nashryoti, 2024. 178-b.

Mehnat kodeksi mavjud bo‘lib, ular o‘z sohalaridagi asosiy huquqiy manba sifatida xizmat qiladi.

Kodekslashtirish quyidagi muhim natijalarga olib keladi:

Birinchidan, huquqiy tizimning tartiblashuvi va ixchamlanishi ta’minlanadi. Ko‘plab alohida qonunlar o‘rniga yagona tizimli hujjat shakllanadi.

Ikkinchidan, huquq normalarining izchilligi va uyg‘unligi oshadi. Kodeks ichida normalar o‘zaro bog‘langan holda joylashtiriladi, bu esa ziddiyatlarni kamaytiradi.

Uchinchidan, huquqni qo‘llash jarayoni osonlashadi va samaradorligi ortadi. Sudlar, advokatlar va davlat organlari uchun yagona manbaga tayanish imkoniyati yaratiladi.

To‘rtinchidan, kodekslashtirish huquqiy tizimda mavjud bo‘lgan bo‘shliqlar, takrorlanishlar va kolliziyalarni bartaraf etadi.

Shu bilan birga, kodekslashtirish murakkab va uzoq davom etadigan jarayon bo‘lib, u yuqori darajadagi huquqiy tahlil, ilmiy yondashuv va qonunchilik texnikasini talab qiladi. Chunki noto‘g‘ri kodifikatsiya huquqiy tizimni yanada murakkablashtirib yuborishi mumkin.

Kodekslashtirish qonunchilikni tizimlashtirishning eng yuqori shakli bo‘lib, u huquqiy tizimni tartibga solish, normativ hujjatlarni birlashtirish va huquqiy aniqlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli u zamonaviy huquqiy davlat qurilishida eng muhim huquqiy institutlardan biri hisoblanadi.

Ko‘plab olimlarning fikricha, huquqni alohida sohalarga ajratish qonunchilikning qanchalik tizimlashtirilganiga bog‘liq emas, balki u asosan obyektiv omillar ta’sirida shakllanadi. Darhaqiqat, qonunchilikni tartibga solish yoki kodekslashtirish jarayoni o‘z-o‘zidan yangi huquq sohasini vujudga keltirmaydi. Masalan, Havo kodeksi yoki Shaharsozlik kodeksining mavjudligi ular bilan aynan mos keluvchi mustaqil huquq sohalari mavjudligini

anglatmaydi. Shuningdek, buning aksi ham to‘g‘ri: huquqning barcha sohalari ham alohida kodeks shaklida mustahkamlanmagan.

Romano-german huquqiy oilasining muhim belgilaridan biri sifatida unda anglo-sakson huquqiy oilasiga nisbatan kodekslashtirish jarayonining faolligi hisoblanadi[36].

Romano-german huquqiy oilasining eng muhim xususiyatlaridan biri — unda qonunchilikni kodekslashtirish (kodifikatsiya) jarayonining yuqori darajada rivojlanganligi hisoblanadi. Bu huquqiy oilada normativ-huquqiy hujjatlar tizimi asosan yozma qonunlar asosida shakllanadi va ular muayyan sohalar bo‘yicha yagona, tizimli kodekslar ko‘rinishida jamlanadi.

Masalan, fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi yoki ma’muriy huquq sohalari bo‘yicha maxsus kodekslar mavjud bo‘lib, ular ushbu sohalardagi asosiy normalarni birlashtiradi va tartibga soladi. Bu esa huquqiy tizimning aniq, izchil va tizimlashgan bo‘lishini ta’minlaydi.

Shu jihatdan Romano-german huquqiy oilasi anglo-sakson huquqiy tizimidan farq qiladi. Anglo-sakson tizimida (masalan, Buyuk Britaniya va AQShda) huquqning asosiy manbalaridan biri sud pretsedenti bo‘lib, u alohida kodekslar orqali emas, balki sud qarorlari orqali shakllanadi. Shu sababli unda kodifikatsiya jarayoni nisbatan kamroq rivojlangan.

Romano-german huquqiy oilasida kodekslashtirishning faolligi huquqni tizimlashtirish, uni soddalashtirish va huquqiy aniqlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Bir qator normativ-huquqiy hujjatlarni asl huquqiy materialga muayyan yangiliklar kiritish orqali yagona, o‘zaro muvofiqlashtirilgan hujjat shakliga keltirish, normativ-huquqiy hujjatlarning yangi mavjudlik sharoitlariga

[36] Axmedshayeva, Mavlyuda. (2024). MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI HUQUQIY TIZIMLARIDA KODEKSLASHTIRISH JARAYONINING AYRIM NAZARIY-HUQUQIY MASALALARI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 4. 10.47390/SPR1342V4I8Y2024N43.

maksimal darajada moslashuvini ta’minlash maqsadida, islohot orqali amalga oshiriladigan kodifikatsiya amalda qo‘llanilmoqda[37].

Qonunchilikni tizimlashtirishning boshqa shakllari orasida kodifikatsiyaning o‘rni va roli masalasini ko‘rib chiqishni yakunlar ekanmiz, shuni ta’kidlash lozimki, kodifikatsiya — bu amaldagi qonunchilikni takomillashtirish, tartibga solish va yangilashga qaratilgan huquq ijodkorligining alohida turi hisoblanadi.

Bunda barcha olimlar kodifikatsiyaning ikki tomonlama tabiatini qayd etadilar: bir tomondan, bu huquqning alohida tarmog‘ini (asosiy yoki kompleks) ajratib ko‘rsatuvchi umumiy xarakterdagi hujjatlarni yaratishga qaratilgan huquq ijodkorligi faoliyatining turi (shakli)dir, ikkinchi tomondan esa — bu tartibga solish, ya’ni normativ materialni tizimlashtirish usulidir[38].

Demak, kodifikatsiya o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ikki vazifani hal etishga imkon beradi — qonunchilikning shakli va mazmunini takomillashtirish.

Kodekslashtirish (kodifikatsiya) qonunchilikni tizimlashtirishning eng muhim va yuqori shakli hisoblanadi. U normativ-huquqiy hujjatlarni tartibga solishning murakkab jarayoni bo‘lib, muayyan huquq sohasi bo‘yicha barcha asosiy normalarni yagona, izchil va tizimli hujjatga birlashtirishni nazarda tutadi. Kodekslashtirish natijasida alohida-alohida qabul qilingan ko‘plab qonunlar qayta ko‘rib chiqiladi, ular o‘rtasidagi takrorlanishlar va ziddiyatlar bartaraf etiladi, eskirgan normalar chiqarib tashlanadi hamda zamonaviy ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi yangi qoidalar kiritiladi.

Kodifikatsiya bu faqat tizimlashtirish emas, balki huquqni chuqur qayta ishlab chiqishdir[39].

---

[37] Rakhmonkulova, N. K. (2024). Codification of Private International Law Norms. American Journal of Education and Evaluation Studies, 1(6), 87–96. Retrieved from https://semantjournals.org/index.php/AJEES/article/view/186.

[38] Горячковская Юлия Михайловна, & Исаенко Виталий Анатольевич (2023). КОДИФИКАЦИЯ В СИСТЕМЕ ФОРМ СИСТЕМАТИЗАЦИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА. Право и государство: теория и практика, (8 (224)), 47-51.

[39] Goncharova, Larisa N. et al. “Codification of legislation in various legal systems.” *Revista de Investigaciones Universidad del Quindío* (2022)

Shu jihatdan, tizimlashtirishning har bir turi huquqiy tizimni tartibga solishda o‘ziga xos ahamiyatga ega bo‘lib, ular birgalikda qonunchilikning sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Qonunchilikni tizimli va tartibli qiladi, huquqni qo‘llashni osonlashtiradi va yagona kodekslar orqali huquqiy aniqlikni oshiradi[40]. Shuningdek, huquqni yagona tizimga soladi, sud amaliyotini soddalashtiradi, huquqni qo‘llashda bir xillikni ta’minlaydi[41].

Kodekslashtirishning asosiy mohiyati shundan iboratki, u faqat mavjud huquqiy hujjatlarni yig‘ish bilan cheklanmaydi, balki butun bir huquq sohasini tizimli ravishda qayta tashkil etadi. Shu sababli kodekslar muayyan sohaning asosiy huquqiy manbasi sifatida xizmat qiladi. Masalan, Fuqarolik kodeksi mulkiy va shaxsiy munosabatlarni tartibga solsa, Jinoyat kodeksi jinoyat va jazo masalalarini belgilaydi, Mehnat kodeksi esa mehnat munosabatlarini huquqiy jihatdan tartibga soladi.

Kodekslashtirish (kodifikatsiya) amaliyotda turli shakllarda amalga oshiriladi va ularning har biri huquqiy tartibga solishning qamrovi hamda maqsadiga ko‘ra farqlanadi. Asosan kodekslashtirishning uchta asosiy turi ajratiladi: umumiy, maxsus va kompleks kodekslashtirish.

Umumiy kodekslashtirish — bu huquqning muayyan sohasini to‘liq va keng qamrab oladigan kodekslarni yaratish jarayonidir. Bunda soha doirasidagi barcha asosiy huquqiy munosabatlar yagona hujjatda jamlanadi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi fuqarolik huquqi sohasidagi barcha asosiy munosabatlarni — mulk huquqi, shartnomalar, majburiyatlar, shaxsiy nomulkiy huquqlarni tartibga soladi. Xuddi shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi jinoyat va jazo masalalarini to‘liq

[40] Тлембаева Жанна Урумбасаровна. "О проблемах кодификации некоторых отраслей и подотраслей законодательства Республики Казахстан" Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, no. 1 (37), 2015, pp. 36-40.
[41] Schepalov, Stanislav. "Codification of Norms on Judicial Consideration of Cases on Administrative Offenses: Experience of 16 Neighboring Countries". *Siberian Law Review* 21.4 (2024): 561-578. WEB. doi: 10.19073/2658-7602-2024-21-4-561-578.

qamrab oladi. Bu turdagi kodekslashtirish huquq sohasini “yagona markazlashgan tizim”ga aylantiradi va huquqni qo‘llashni ancha soddalashtiradi.

Maxsus kodekslashtirish — huquq sohasining faqat alohida qismini yoki tor yo‘nalishini tartibga solishga qaratilgan bo‘ladi. Bu holatda kodeks butun sohani emas, balki uning muhim segmentini qamrab oladi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi soliq munosabatlarining faqat soliq turlari, to‘lovchilar, imtiyozlar va soliq ma’murchiligi kabi maxsus qismlarini tartibga soladi. Yana bir misol sifatida O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi mehnat munosabatlarining ishga qabul qilish, mehnat shartnomasi, ish vaqti va mehnat muhofazasi kabi aniq qismlarini belgilab beradi. Bu turdagi kodekslashtirish aniq va tor sohalarni chuqur tartibga solish imkonini beradi.

Kompleks kodekslashtirish esa bir nechta huquq sohalari kesishgan munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan bo‘ladi. Bunda turli huquq tarmoqlarining normalari bir tizimda uyg‘unlashtiriladi. Masalan, ekologiya sohasi kompleks xarakterga ega bo‘lib, unda ekologik, ma’muriy va hatto iqtisodiy huquq normalari birgalikda qo‘llaniladi. Shu nuqtai nazardan O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya kodeksi ekologik munosabatlarni tartibga solishda turli huquq sohalarini birlashtiradi. Xuddi shuningdek, bojxona sohasidagi O‘zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi tashqi savdo, ma’muriy javobgarlik va iqtisodiy tartibga solish normalarini birlashtirgan holda kompleks yondashuvni namoyon etadi.

Kodekslashtirish turlari huquqiy tartibga solishning qamrovi va murakkablik darajasiga qarab farqlanadi. Umumiy kodekslashtirish keng sohani to‘liq qamrab olsa, maxsus kodekslashtirish tor yo‘nalishni chuqur tartibga soladi, kompleks kodekslashtirish esa bir nechta huquq sohalarining o‘zaro kesishgan munosabatlarini yagona tizimga keltiradi. Bu esa huquqiy tizimning izchilligi, aniqligi va samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi

Kodekslashtirishning muhim jihatlaridan biri uning huquqiy tizimni ixchamlashtirishi va tartibga solishidir. Bunda ko‘plab alohida qonunlar o‘rniga yagona tizimli hujjat shakllanadi, bu esa qonunchilikni yanada tushunarli va foydalanish uchun qulay qiladi. Shuningdek, kodeks ichida normalar o‘zaro mantiqiy bog‘langan holda joylashtiriladi, bu esa huquqni qo‘llash jarayonida yagona yondashuvni ta’minlaydi.

Kodekslashtirish huquqiy tizimda mavjud bo‘lgan kolliziyalar, takrorlanishlar va huquqiy bo‘shliqlarni kamaytirishga ham xizmat qiladi. Natijada huquqiy tartibga solish yanada izchil va samarali bo‘ladi. Bundan tashqari, u sudlar, davlat organlari va boshqa huquqni qo‘llovchi subyektlar uchun yagona huquqiy manbani ta’minlab, huquqni qo‘llash jarayonini yengillashtiradi.

Biroq kodekslashtirish murakkab va uzoq davom etadigan jarayon bo‘lib, u yuqori darajadagi huquqiy tahlil va ilmiy yondashuvni talab qiladi. Chunki ijtimoiy munosabatlarning tez o‘zgarishi kodekslarni doimiy ravishda yangilab borishni taqozo etadi.

Konsolidatsiya. “Konsolidatsiya” lotincha consolidatio so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “mustahkamlash”, “bir butun qilish”, “yaxlit holga keltirish” ma’nolarini anglatadi. Huquqda esa u bir nechta normativ-huquqiy hujjatlarni mazmunini o‘zgartirmasdan birlashtirib, yagona va ixcham hujjat yaratish jarayonini ifodalaydi.

Konsolidatsiya qonunchilikni tizimlashtirishning muhim shakllaridan biri bo‘lib, unda avval qabul qilingan bir necha normativ-huquqiy hujjatlar mazmunan o‘zgartirilmasdan, birlashtirilib yagona yangi hujjat shakliga keltiriladi.

Konsolidatsiya amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar sonini kamaytirish, ularning qo‘llanilishi qulayligini oshirish, keraksiz takrorlanish va nomuvofiqlikni bartaraf etish hamda terminologiyaning bir xilligiga erishish uchun amalga oshiriladi. Qonun hujjatlari to‘plamini ko‘plab kichikroq

hujjatlarga bo‘lish huquqiy normalarning keraksiz takrorlanishiga, huquqiy tartibga solishdagi nomuvofiqlikning kuchayishiga va bir vaqtning o‘zida bir nechta hujjatlar bilan ishlashning noqulayligiga olib keladi. Aksincha, ma’lum bir mavzuga tegishli huquqiy normalarni bitta hujjatga birlashtirish e’tiborni bir hujjatdan boshqasiga o‘tkazish zaruratini yo‘q qiladi va qonunchilikdagi nomuvofiqliklar sonini kamaytirishga yordam beradi[42].

Konsolidatsiyaning asosiy mohiyati shundan iboratki, bu jarayonda huquq normalarining mazmuni o‘zgarmaydi, ya’ni yangi huquqiy qoidalar yaratilmaydi. Faqatgina mavjud hujjatlar tartibga solinadi, tizimlashtiriladi va yagona, ixcham hujjatga jamlanadi. Shu sababli konsolidatsiya kodekslashtirishdan farq qiladi — kodekslashtirishda mazmuniy yangilanish va qayta ishlash bo‘lsa, konsolidatsiyada esa asosan texnik birlashtirish amalga oshiriladi.

Masalan, muayyan sohada ilgari qabul qilingan bir nechta qarorlar yoki qoidalar mavjud bo‘lsa, ular alohida-alohida hujjatlar sifatida qo‘llaniladi. Konsolidatsiya jarayonida esa ushbu hujjatlar bitta umumiy hujjatga birlashtiriladi. Natijada huquqni qo‘llash jarayoni yengillashadi va fuqarolar hamda huquqni qo‘llovchi organlar uchun qulaylik yaratiladi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, konsolidatsiya — mazmuni o‘zgarmagan holda, odatda bir xil yuridik kuchga ega bo‘lgan normativ-huquqiy hujjatlarni yagona nom ostida birlashtirish usuli bo‘lib, bugungi kunda huquq ijodkorligi amaliyotida kamdan-kam qo‘llanadi[43].

Konsolidatsiyaning muhim xususiyatlaridan biri — uning huquq mazmunini o‘zgartirmasligidir. Bu uni inkorporatsiya va kodekslashtirishdan

---

[42] Усманова Е.Ф. Консолидация нормативных правовых актов как способ их совершенствования. Сборник Проблемы и перспективы развития современной юриспруденции / Сборник научных трудов по итогам международной научно-практической конференции. № 2. г.Воронеж, 2015.

[43] Калинин, С.А. Проблемы использования консолидации при систематизации нормативных правовых актов / С.А. Калинин // Сучасні проблеми правовоі системи Україні : зб. матеріалів Міжнар. навуково-практичноі конференціі, 29 жовт. – 1 лист. 2009 р., Алушта / Київ. ун-т права. – К., 2009. – С. 53–55.

farqlaydi. Konsolidatsiya faqat tashkiliy jihatdan tartibga solishga xizmat qiladi, ya’ni hujjatlarni bir tizimga keltiradi, ularni takrorlanishlardan tozalaydi va yagona shaklga soladi.

Konsolidatsiya quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- normativ-huquqiy hujjatlarni soddalashtirish;
- hujjatlar sonini kamaytirish;
- huquqni qo‘llashni yengillashtirish;
- huquqiy tizimni tartibga solish;
- fuqarolar uchun qonunchilikni tushunarli qilish.

Demak, konsolidatsiya qonunchilikni tizimlashtirishning texnik-tashkiliy shakli bo‘lib, u normativ-huquqiy hujjatlarni mazmunini o‘zgartirmasdan birlashtirish orqali huquqiy tizimni ixcham, tartibli va foydalanishga qulay holga keltiradi.

Shuningdek, konsolidatsiya qonunchilikni tizimlashtirishning eng “yumshoq” va texnik xarakterdagi shakli hisoblanadi. Chunki bu jarayonda yangi huquqiy normalar yaratilmaydi, balki mavjud normativ-huquqiy hujjatlar tashkiliy jihatdan qayta tuziladi.

Konsolidatsiyaning muhim jihatlaridan biri — uning huquqiy barqarorlikni saqlab qolishidir. Ya’ni, hujjatlar birlashtirilganda ularning mazmuni o‘zgarmaganligi sababli, huquqiy munosabatlarda uzilish yoki yangi talqinlar paydo bo‘lmaydi. Bu esa huquqni qo‘llashda aniqlikni saqlab qolishga yordam beradi.

Bundan tashqari, konsolidatsiya ko‘pincha huquqiy hujjatlar ko‘payib ketgan holatlarda qo‘llaniladi. Vaqt o‘tishi bilan bir soha bo‘yicha ko‘plab qarorlar, nizomlar va qoidalar qabul qilinadi. Ular alohida-alohida bo‘lganda, amaliyotda chalkashliklar yuzaga keladi. Konsolidatsiya esa ularni yagona hujjatga birlashtirib, huquqiy tizimni soddalashtiradi.

Konsolidatsiyaning yana bir muhim jihati — u huquqiy axborotdan foydalanishni osonlashtiradi. Masalan, sudyalar, yuristlar yoki fuqarolar bir

masala bo‘yicha bir nechta hujjatni qidirib yurmasdan, yagona konsolidatsiyalashgan hujjatdan foydalanishi mumkin. Bu esa vaqtni tejaydi va huquqni qo‘llash samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, konsolidatsiya huquqiy tizimda takrorlanishlarni kamaytirish va hujjatlarni optimallashtirish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Bir-biriga o‘xshash yoki takrorlanadigan normalar yagona tizimga keltiriladi, bu esa huquqiy tartibni yanada ixchamlashtiradi.

Inkorporatsiya. “Inkorporatsiya” so‘zi lotincha *incorporatio* so‘zidan olingan bo‘lib, “birlashtirish”, “tarkibga qo‘shish”, “yagona tizimga kiritish” degan ma’nolarni anglatadi. Huquqiy jihatdan u normativ-huquqiy hujjatlarni mazmunini o‘zgartirmasdan, faqat tartibga solingan to‘plam holiga keltirishni bildiradi.

Inkorporatsiyaning asosiy mohiyati shundan iboratki, davlat organlari tomonidan qabul qilingan qonunlar, farmonlar, qarorlar, nizomlar va boshqa normativ hujjatlar qayta ishlab chiqilmaydi va tahrir qilinmaydi. Ularning asl matni saqlangan holda ma’lum bir tizim asosida tartibga solinadi. Bu tartib xronologik (vaqt bo‘yicha), sohaviy (masalan, ta’lim, sog‘liqni saqlash, iqtisodiyot) yoki rasmiy nashr shaklida bo‘lishi mumkin.

Avvalo, inkorporatsiya jarayonida normativ-huquqiy hujjat faqat tashqi jihatdan o‘zgartiriladi, ichki mazmuni esa o‘zgarmaydi. Ya’ni, kodifikatsiya jarayonida normativ-huquqiy hujjatlardagi normalar ham o‘zgartiriladi, mavjud qarama-qarshiliklar yoki bo‘shliqlar bartaraf etiladi — inkorporatsiyadan farqli ravishda[44].

Inkorporatsiya — bu normativ-huquqiy hujjatlarni mazmunini o‘zgartirmasdan to‘plam shaklida birlashtirish jarayoni[45]. Demak, inkorporatsiya normativ-huquqiy hujjatlarni ularning mazmuniga o‘zgartirish

[44] Zheldybina T. A.,Problems of Codification of Law in the Teachings of G. F. Shershenevich,Jurisprudence, 2007, No. 4, pp. 154–160.
[45] Choriyev U.R. The role and significance of incorporation in the process of systematizing legislation. (2025). *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, *3*(7), 4-7.

kiritmasdan, faqat tashqi jihatdan tartibga solib, to‘plam shaklida birlashtirish jarayonidir. Bu jarayonda hujjatlarning ichki huquqiy mazmuni saqlanib qoladi, faqat ularni tizimli joylashtirish (xronologik yoki mavzuli) amalga oshiriladi. Natijada huquqiy axborotdan foydalanish qulaylashadi, biroq normativ ziddiyatlar yoki bo‘shliqlar bartaraf etilmaydi. Shu sababli inkorporatsiya tizimlashtirishning eng sodda va texnik xarakterdagi shakli hisoblanadi.

Inkorporatsiya qonunchilikni tizimlashtirishda eng kam o‘zgartirish kiritadigan shakldir[46].

Inkorporatsiyaning eng muhim vazifasi — huquqiy axborotni tizimlashtirish va undan foydalanishni yengillashtirishdir. Chunki amaliyotda ko‘plab normativ-huquqiy hujjatlar mavjud bo‘lib, ular alohida-alohida saqlansa, ularni topish va qo‘llash qiyinlashadi. Inkorporatsiya esa ushbu hujjatlarni bir joyga jamlab, fuqarolar, sud organlari, advokatlar va boshqa huquqni qo‘llovchi subyektlar uchun qulay sharoit yaratadi.

Masalan, O‘zbekistonda barcha amaldagi qonunlar, Prezident farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari rasmiy huquqiy axborot bazalarida yoki maxsus to‘plamlarda jamlanadi. Bunda hujjatlarning mazmuni o‘zgartirilmaydi, faqat tizimli tartibda joylashtiriladi. Bu esa inkorporatsiyaning yaqqol amaliy misolidir.

Inkorporatsiya huquqiy tizimda texnik va tashkiliy xarakterga ega jarayon hisoblanadi. U huquq normalarini yangilamaydi, ularni bekor qilmaydi va o‘zgartirmaydi. Shu sababli u kodekslashtirish va konsolidatsiyadan farq qiladi. Kodekslashtirishda huquq normalari qayta ishlanadi va yangi kodeks yaratiladi, konsolidatsiyada esa bir nechta hujjatlar birlashtiriladi, inkorporatsiyada esa faqat yig‘ish va tartibga solish amalga oshiriladi.

[46] Kocharyan, Sergey. “Forms of Systematization of Legal Acts”. *Bulletin of Yerevan University C: Jurisprudence*, vol. 16, no. 2(43), Dec. 2025, pp. 6-17, https://doi.org/10.46991/BYSU.C/2025.16.2.006.

O‘z navbatida Inkorporatsiyaning rasmiy va norasmiy inkorporatsiya turlari mavjud. Ularning asosiy farqi huquqiy kuchi va amalga oshiruvchi subyektlariga bog‘liq.

Rasmiy inkorporatsiya vakolatli davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Bunda normativ-huquqiy hujjatlar mazmuni o‘zgartirilmasdan, tartibga solingan holda rasmiy to‘plam yoki nashr shaklida jamlanadi. Bunday to‘plamlar huquqiy kuchga ega bo‘lib, amaliyotda rasmiy manba sifatida qo‘llaniladi. Masalan, davlat organlari tomonidan chiqariladigan amaldagi qonunlar va qarorlar to‘plami yoki rasmiy huquqiy axborot bazalari rasmiy inkorporatsiyaga kiradi.

Norasmiy inkorporatsiya esa ilmiy muassasalar, nashriyotlar yoki alohida huquqshunoslar tomonidan amalga oshiriladi. Bunda ham hujjatlar mazmuni o‘zgartirilmaydi, lekin ular rasmiy kuchga ega bo‘lmaydi. U faqat axborot, o‘quv va ilmiy maqsadlarda qo‘llaniladi. Masalan, “qonunchilik to‘plami” yoki ilmiy sharhlar asosida tuzilgan huquqiy hujjatlar jamlanmalari norasmiy inkorporatsiya hisoblanadi.

Inkorporatsiyaning yana bir muhim jihati shundaki, u huquqiy tizimning shaffofligi va ochiqligini oshiradi. Fuqarolar va tashkilotlar uchun qonunchilikdan foydalanish osonlashadi, chunki barcha hujjatlar yagona tizimda jamlangan bo‘ladi. Bu esa huquqiy madaniyat va huquqiy ongning rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, inkorporatsiya huquqni qo‘llash jarayonida vaqtni tejashga yordam beradi. Sudlar va davlat organlari kerakli normani tez topishi mumkin, bu esa qaror qabul qilish samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, zamonaviy raqamli huquqiy bazalar (elektron qonunchilik tizimlari) inkorporatsiyaning eng rivojlangan shakli hisoblanadi.

Inkorporatsiya qonunchilikni tizimlashtirishning eng sodda, ammo juda muhim shakli bo‘lib, u huquqiy hujjatlarni o‘zgartirmasdan tartibga solish, tizimlashtirish va foydalanishni yengillashtirishga xizmat qiladi. Bu jarayon

huquqiy tizimning ochiqligi, aniqligi va amaliy samaradorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Qisqacha xulosa esa:

Inkorporatsiya — normativ-huquqiy hujjatlarni mazmunini o‘zgartirmasdan faqat ularni yig‘ib, tartibga solingan to‘plam holiga keltirishdir. Bu jarayonda hujjatlar qayta ishlanmaydi, faqat tizimlashtiriladi.

Konsolidatsiya — bir nechta normativ-huquqiy hujjatlarni mazmunini o‘zgartirmasdan birlashtirib, yagona hujjatga aylantirishdir. Bu usulda takrorlanishlar bartaraf etilib, hujjatlar ixchamlashtiriladi.

Kodekslashtirish esa eng chuqur shakl bo‘lib, unda huquq normalari qayta ko‘rib chiqiladi, yangilanadi va bir huquq sohasi bo‘yicha yagona tizimli kodeks yaratiladi.

Fikrimizcha, inkorporatsiya — yig‘ish, konsolidatsiya — birlashtirish, kodekslashtirish esa qayta ishlab, yangi tizim yaratish jarayonidir.

V. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLARINING TURLARI

Normativ-huquqiy hujjat — bu vakolatli davlat organi tomonidan qabul qilinadigan, umummajburiy xulq-atvor qoidalarini belgilovchi rasmiy hujjat hisoblanadi.

Normativ-huquqiy hujjatlarning dastlabki tarixini jamiyat va davlatning shakllanish jarayoni bilan bog‘liq holda tushuntirish mumkin. Ularning ildizi juda qadim davrlarga borib taqaladi, chunki insonlar jamiyatda yashashni boshlagan paytdan boshlab muayyan tartib va qoidalarga ehtiyoj sezgan.

Dastlabki bosqichda huquqiy normalar yozma shaklda emas, balki odat, urf-odat va an’analar ko‘rinishida mavjud bo‘lgan. Bu davrda “yozma qonun” tushunchasi yo‘q edi, lekin jamiyatda hamma tomonidan qabul qilingan xulq-atvor qoidalari mavjud bo‘lgan.

Keyingi bosqichda davlatlar shakllana boshlagach, huquqiy qoidalarni yozma shaklda mustahkamlash zarurati paydo bo‘ldi. Dunyodagi eng qadimgi normativ-huquqiy hujjatlardan biri sifatida Hammurapi qonunlari (miloddan avvalgi XVIII asr) ko‘rsatiladi. Bu qonunlar qadimgi Bobil davlatida tosh ustunga yozilgan bo‘lib, jamiyatdagi mulk, jinoyat va oilaviy munosabatlarni tartibga solgan.

Keyinchalik qadimgi Rim huquqi rivojlanib, Rim qonunlari va Justinian kodeksi kabi tizimlashgan huquqiy manbalar paydo bo‘ldi. Aynan Rim huquqi zamonaviy normativ-huquqiy tizimlarning shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

O‘rta asrlarda esa huquqiy tartibot ko‘proq diniy va feodal qoidalar asosida shakllangan bo‘lsa-da, asta-sekin yozma qonunlar rivojlana boshladi. Yangi davrga kelib, davlatlar huquqni tizimlashtirish va kodekslashtirishga alohida e’tibor bera boshladi.

Hozirgi zamonaviy normativ-huquqiy hujjatlar esa davlat hokimiyati organlari tomonidan qabul qilinadi va ular aniq tuzilma, yuridik kuch hamda iyerarxiyaga ega. Masalan, qonunlar, farmonlar, qarorlar va boshqa hujjatlar bugungi huquqiy tizimning asosini tashkil etadi.

Normativ-huquqiy hujjatlar dastlab urf-odatlar shaklida paydo boʻlib, keyinchalik yozma qonunlarga, soʻng esa zamonaviy tizimlashgan huquqiy hujjatlar majmuasiga aylangan. Bu jarayon jamiyat rivoji bilan birga takomillashib borgan.

Uning asosiy mazmuni shundaki, u jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga soladi va barcha subyektlar (fuqarolar, tashkilotlar, davlat organlari) uchun majburiy boʻlgan normalarni oʻrnatadi. Normativ-huquqiy hujjatlar huquq tizimining asosiy manbalaridan biri boʻlib, davlatning huquqiy siyosatini amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Bunday hujjatlar turli shakllarda boʻladi: qonunlar, farmonlar, qarorlar, nizomlar va yoʻriqnomalar. Ularning har biri oʻz yuridik kuchi va qamrov doirasiga ega boʻlib, iyerarxik tizim asosida joylashadi. Masalan, qonunlar eng yuqori yuridik kuchga ega boʻlsa, quyi darajadagi hujjatlar ularga zid boʻlishi mumkin emas.

Normativ-huquqiy hujjatlarning eng muhim xususiyatlari quyidagilardan iborat: umumiy majburiylik, rasmiylik, davlat tomonidan qabul qilinishi va huquqiy normalarni belgilashi. Shu bilan birga, ular jamiyatda tartib-intizomni ta’minlash, huquqiy munosabatlarni barqarorlashtirish va adolatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Normativ-huquqiy hujjat davlat tomonidan oʻrnatilgan va jamiyat hayotini huquqiy jihatdan tartibga soluvchi asosiy rasmiy hujjat boʻlib, u huquqiy tizimning poydevorini tashkil etadi.

Normativ-huquqiy hujjatni asosiy mazmunini tashkil etuvchi “norma” soʻzi lotincha *norma* — “me’yor”, “oʻlchov”, “qoidaga solingan tartib” degan ma’noni bildiradi.

Huquqiy jihatdan norma — bu jamiyatdagi muayyan ijtimoiy munosabatni tartibga soluvchi, umumiy majburiy xulq-atvor qoidasidir.

Oddiyroq tushuntirganda, norma — bu odamlar qanday harakat qilishi kerakligini belgilab beradigan qoida. U “nima mumkin, nima mumkin emas” yoki “nima qilish kerak” degan tartibni o‘rnatadi.

Huquqiy normalar davlat tomonidan o‘rnatiladi va ularni buzganlik uchun javobgarlik belgilanishi mumkin. Shu jihati bilan ular oddiy axloqiy yoki odatiy qoidalardan farq qiladi.

O‘zbekistonda normativ-huquqiy hujjatlarning rivojlanishi davlat mustaqilligi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, u bir necha bosqichlarda shakllangan.

Mustaqillikdan avvalgi davrda O‘zbekiston hududida huquqiy tizim asosan sobiq ittifoq qonunchiligi asosida ishlagan. O‘sha paytda qabul qilingan normativ hujjatlar markazlashgan tizimga bo‘ysungan bo‘lib, milliy manfaatlar to‘liq aks etmagan.

1991-yilda mustaqillik qo‘lga kiritilgach, mamlakatimizda o‘z milliy huquqiy tizimini shakllantirish jarayoni boshlandi. Bu davr normativ-huquqiy hujjatlarni yaratish, yangilash va milliy qonunchilik bazasini shakllantirishning eng muhim bosqichi hisoblanadi. Eng avvalo, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinib, u butun huquqiy tizimning asosiy poydevoriga aylandi.

Keyingi yillarda esa mamlakatda turli sohalarni tartibga soluvchi ko‘plab qonunlar, farmonlar va qarorlar qabul qilindi. Jumladan, fuqarolik, jinoyat, mehnat, soliq va ta’lim sohalarida tizimli normativ-huquqiy baza shakllantirildi. Shu bilan birga, qonunchilikni tizimlashtirish, kodifikatsiya qilish va modernizatsiya qilish jarayonlari ham faol rivojlandi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda normativ-huquqiy hujjatlar tizimi ancha rivojlangan va raqamlashtirilgan bosqichga o‘tgan. LexUZ kabi elektron huquqiy bazalar orqali fuqarolar va mutaxassislar barcha amaldagi qonunlar va normativ hujjatlardan tez va qulay foydalanish imkoniga ega.

Shuningdek, hozirgi davrda qonunchilikni soddalashtirish, hujjatlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etish, “aqlli qonunchilik” tamoyillarini joriy etish hamda xalqaro standartlarga moslashtirish ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda**.**

O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 20-aprelda qabul qilingan “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi O‘RQ-682-son Qonuni mamlakat huquqiy tizimida juda muhim o‘rin egalladi. Ushbu qonun normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish, qabul qilish, rasmiylashtirish, e’lon qilish, kuchga kirishi va amalda qo‘llanish tartibini kompleks ravishda belgilab beradi. Ya’ni u qonunchilik tizimining “qoidalarini belgilovchi asosiy hujjat” hisoblanadi.

Ushbu qonunning asosiy maqsadi O‘zbekistonda normativ-huquqiy hujjatlar tizimini yagona, izchil va tartibli shaklda tashkil etishdir. Chunki huquqiy davlatda qonunlar va boshqa normativ hujjatlar o‘zaro uyg‘un bo‘lishi, bir-biriga zid kelmasligi va aniq iyerarxiyaga ega bo‘lishi kerak. Mazkur qonun aynan shu jarayonni huquqiy jihatdan tartibga soladi.

Qonunda normativ-huquqiy hujjatlar tushunchasi, ularning turlari va yuridik kuchi aniq belgilab berilgan. Jumladan, qonunlar, Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, vazirlik va idoralar hujjatlari kabi normativ aktlar o‘zining yuridik kuchiga ko‘ra iyerarxik tizimda joylashtiriladi. Bu esa huquqiy tartibni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, ushbu qonun normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish jarayoniga ham alohida e’tibor qaratadi. Qonun loyihalarini tayyorlashda huquqiy texnika qoidalariga rioya qilish, normalarning aniq va tushunarli bo‘lishi, ziddiyat va noaniqliklarning oldini olish kabi talablar belgilangan. Bu esa qonunchilik sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Qonunning yana bir muhim jihati — normativ-huquqiy hujjatlarni rasmiy e’lon qilish va kuchga kirish tartibidir. Ya’ni hujjat qachon va qanday sharoitda huquqiy kuchga ega bo‘lishi aniq belgilangan. Bu fuqarolar va tashkilotlar

uchun huquqiy aniqlikni ta’minlaydi, chunki hech kim e’lon qilinmagan yoki kuchga kirmagan hujjatga asoslanib javobgarlikka tortilmaydi.

Bundan tashqari, qonun huquqiy monitoring va hujjatlarni tizimlashtirish masalalarini ham qamrab oladi. Bu esa amaldagi normativ hujjatlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni aniqlash, eskirgan normalarni bekor qilish va qonunchilikni doimiy ravishda takomillashtirib borishga yordam beradi.

“Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonun O‘zbekiston Respublikasining huquqiy tizimini tartibga soluvchi asosiy hujjatlardan biri bo‘lib, u qonun ijodkorligi jarayonini aniq qoidalar asosida tashkil etadi, huquqiy tizimning izchilligini ta’minlaydi hamda qonunchilik sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Aynan ushbu qonuning 6-moddasida normativ-huquqiy hujjatlarning turlari keltirib o‘tilgan. Unga ko‘ra **normativ-huquqiy hujjatlarning turlari** quyidagilardan iborat:

- O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi;
- O‘zbekiston Respublikasining qonunlari;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari;
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari;
- vazirliklar va idoralarning buyruqlari hamda qarorlari;
- mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari.

Normativ-huquqiy hujjatlar O‘zbekiston Respublikasining huquqiy tizimini tashkil etuvchi asosiy element bo‘lib, ular davlat tomonidan o‘rnatilgan umummajburiy xulq-atvor qoidalarini ifodalaydi. Ushbu hujjatlar orqali jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar tartibga solinadi va davlatning huquqiy siyosati amalga oshiriladi. O‘zbekiston huquq tizimida normativ-huquqiy hujjatlar o‘z yuridik kuchi va qabul qiluvchi organiga qarab ikki katta guruhga — qonun hujjatlari va qonunosti hujjatlariga bo‘linadi.

Birinchi guruh, ya’ni ***qonun hujjatlari,*** eng yuqori yuridik kuchga ega bo‘lib, ular butun huquqiy tizimning asosini tashkil etadi. Bu guruhga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasining qonunlari hamda Oliy Majlis palatalarining qarorlari kiradi. Konstitutsiya davlatning asosiy qonuni sifatida barcha huquqiy normalar uchun poydevor vazifasini bajaradi va hech qanday normativ hujjat unga zid bo‘lishi mumkin emas. Qonunlar esa Konstitutsiya asosida qabul qilinib, jamiyatdagi eng muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Oliy Majlis palatalarining qarorlari esa qonun ijodkorligi jarayonini tashkil etish, ularni amalga oshirish va parlament faoliyatini tartibga solishga xizmat qiladi.

Ikkinchi guruh — ***qonunosti hujjatlar*** — qonunlarga asoslanib qabul qilinadigan va ularni ijro etishga qaratilgan normativ hujjatlardir. Ular iyerarxik jihatdan qonunlardan past turadi va ularga zid bo‘lishi mumkin emas. Bu guruhga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, vazirliklar va idoralarning buyruq hamda qarorlari, shuningdek mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari kiradi.

Qonunosti hujjatlarining asosiy vazifasi — qonunlarda belgilangan umumiy normalarni amaliyotga tatbiq etishdir. Masalan, Prezident farmonlari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlarini belgilab bersa, Vazirlar Mahkamasi qarorlari ijro etuvchi hokimiyat faoliyatini tartibga soladi. Vazirlik va idoralar hujjatlari esa aniq sohalarda (ta’lim, sog‘liqni saqlash, iqtisodiyot va boshqalar) texnik va tashkiliy tartiblarni belgilaydi. Mahalliy hokimiyat organlari qarorlari esa hududiy darajada ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal etadi.

Ushbu tizimning eng muhim jihati shundaki, u aniq huquqiy iyerarxiyaga asoslangan. Har bir quyi darajadagi hujjat yuqori darajadagi hujjatlarga mos bo‘lishi shart. Bu esa huquqiy tizimda tartib, izchillik va barqarorlikni ta’minlaydi.

O‘zbekistonda normativ-huquqiy hujjatlar tizimi qonun hujjatlari va qonunosti hujjatlariga bo‘linib, ular o‘zaro iyerarxik bog‘liqlikda ishlaydi. Qonun hujjatlari huquqiy tizimning asosini tashkil etsa, qonunosti hujjatlar esa ularni amaliyotga tatbiq etuvchi mexanizm sifatida xizmat qiladi. Bu tizim huquqiy davlat tamoyillarini mustahkamlash, qonun ustuvorligini ta’minlash va jamiyatda huquqiy tartibni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. O‘zbekiston Respublikasining huquqiy tizimida Konstitutsiya va qonunlarning so‘zsiz ustuvorligi tamoyili davlat va jamiyat hayotini huquqiy tartibga solishning eng muhim asosiy prinsiplaridan biri hisoblanadi. Bu prinsip huquqiy davlatning mazmun-mohiyatini belgilab beradi va barcha normativ-huquqiy tizimning yagona iyerarxik asosini shakllantiradi.

Avvalo, O‘zbekiston Respublikasi bosh qomusi bo‘lmish Konstitutsiya mamlakatning eng oliy yuridik kuchga ega hujjati sifatida e’tirof etiladi. U nafaqat huquqiy normalar majmui, balki davlatning konstitutsiyaviy tuzumi, siyosiy tizimi, inson va fuqarolarning asosiy huquq hamda erkinliklarini belgilovchi fundamental hujjatdir. Konstitutsiyaning oliy yuridik kuchga ega ekanligi shuni anglatadiki, barcha boshqa normativ-huquqiy hujjatlar aynan uning asosida qabul qilinadi va unga zid bo‘lishi mumkin emas.

Konstitutsiyaning to‘g‘ridan-to‘g‘ri amal qilishi tamoyili ham juda muhimdir. Bu shuni bildiradiki, uning normalari alohida ijro etuvchi hujjatlarsiz ham bevosita qo‘llanilishi mumkin. Fuqarolar, davlat organlari va sudlar Konstitutsiya normalariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tayanib huquqiy munosabatlarni tartibga solishi mumkin. Bu esa huquqiy himoya darajasini oshiradi va davlat organlarining faoliyatini konstitutsiyaviy chegaralarda ushlab turadi.

O‘zbekiston Respublikasining qonunlari esa Konstitutsiyadan keyingi asosiy normativ darajani egallaydi. Ular Konstitutsiya asosida qabul qilinadi va uning normalarini hayotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Qonunlar jamiyatdagi

eng muhim va keng koʻlamli ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Shu sababli ular Konstitutsiyaga toʻliq mos boʻlishi shart boʻlib, unga zid normalar yuridik kuchga ega boʻla olmaydi.

Bundan tashqari, barcha boshqa normativ-huquqiy hujjatlar — Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, vazirlik va idoralar buyruqlari hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari qarorlari — ham Konstitutsiya va qonunlar asosida qabul qilinadi. Ular huquqiy tizimda quyi darajani egallaydi va faqat yuqori hujjatlarni ijro etish va ularni amaliyotga tatbiq qilish vazifasini bajaradi.

Ushbu tizimning eng muhim jihati — qat'iy huquqiy iyerarxiyaning mavjudligidir. Har bir quyi normativ-huquqiy hujjat oʻzidan yuqori turuvchi hujjatlarga zid boʻlishi mumkin emas. Agar zidlik yuzaga kelsa, yuqori yuridik kuchga ega hujjat ustuvor hisoblanadi. Bu esa huquqiy tizimda tartib, barqarorlik va izchillikni ta'minlaydi.

Shuningdek, Konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligi huquqiy davlat prinsipini amalga oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki bu tamoyil davlat hokimiyati organlarining faoliyatini huquq doirasida cheklaydi va ularning qarorlari faqat qonun asosida qabul qilinishini kafolatlaydi. Bu esa fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishning eng muhim kafolatlaridan biridir.

Oʻzbekiston Respublikasida Konstitutsiya va qonunlarning soʻzsiz ustuvorligi huquqiy tizimning markaziy tayanchi boʻlib, u normativ-huquqiy hujjatlar iyerarxiyasini belgilaydi, huquqiy tartibni ta'minlaydi va davlatning huquqiy barqarorligini mustahkamlaydi. Bu tamoyil orqali mamlakatda yagona huquqiy makon shakllanadi hamda barcha huquqiy munosabatlar Konstitutsiya asosida tartibga solinadi.

Oʻzbekiston Respublikasining qonunlari. Oʻzbekiston Respublikasida qonunlar huquqiy tizimning eng muhim normativ-huquqiy asoslaridan biri boʻlib, ular jamiyatdagi eng barqaror va strategik ahamiyatga ega ijtimoiy

munosabatlarni tartibga solishga xizmat qiladi. Qonunlar davlat hokimiyatining eng yuqori vakillik organi — O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan yoki bevosita xalq irodasini ifodalovchi referendum yo‘li bilan qabul qilinadi. Bu esa qonunlarning demokratik legitimlikka ega ekanligini va xalq irodasiga asoslanganligini ko‘rsatadi.

Qonunlarning huquqiy tabiatiga e’tibor qaratilsa, ular Konstitutsiyadan keyingi asosiy normativ-huquqiy hujjat sifatida jamiyat hayotining eng muhim sohalarini tartibga soladi. Ular uzoq muddatli barqarorlikka ega bo‘lib, ijtimoiy munosabatlarning asosiy yo‘nalishlarini belgilab beradi. Shu sababli qonunlar tez-tez o‘zgartirilmaydi va ular tizimning barqarorligini ta’minlaydi.

Shuningdek, O‘zbekiston huquqiy tizimida qonunlar turli shakllarda qabul qilinishi mumkin. Ulardan biri — ***konstitutsiyaviy qonunlardir*.** Bu turdagi qonunlar Konstitutsiyaga bevosita bog‘liq bo‘lib, odatda Konstitutsiyaviy tuzumni mustahkamlash, davlat tuzilishi yoki muhim institutlarni tartibga solish bilan bog‘liq masalalarni qamrab oladi. Ayniqsa, Konstitutsiyaga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritishni nazarda tutuvchi qonunlar ham konstitutsiyaviy qonun shaklida qabul qilinadi. Bu esa Konstitutsiyaning yuqori yuridik kuchini yana bir bor mustahkamlaydi.

Qonunlarning yana bir muhim shakli — ***kodekslardir.*** Kodekslar huquqiy tizimda alohida o‘rin tutadi, chunki ular ma’lum bir huquq sohasiga oid normalarni tizimlashtiradi, birlashtiradi va kompleks tartibga soladi. Kodekslar huquqiy prinsiplar va normalarni yagona tizimga keltirish orqali huquqni qo‘llashni soddalashtiradi va izchillikni ta’minlaydi.

Masalan, fuqarolik, jinoyat yoki mehnat munosabatlari kabi sohalar kodekslar orqali tartibga solinadi. Bu esa huquqiy tizimda normativ materiallarning tarqoq holatda emas, balki tizimli va kompleks shaklda bo‘lishini ta’minlaydi.

Umuman olganda, O‘zbekiston Respublikasining qonunlari huquqiy tizimning tayanch bo‘g‘ini bo‘lib, ular demokratik jarayonlar asosida qabul

qilinadi, Konstitutsiyaga tayanadi va jamiyatning eng muhim ijtimoiy munosabatlarini tartibga soladi. Ularning konstitutsiyaviy qonunlar va kodekslar shaklida qabul qilinishi esa huquqiy tizimning murakkabligini kamaytirib, uning samaradorligi va izchilligini oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari. O‘zbekiston Respublikasida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari normativ-huquqiy tizimda muhim o‘rin egallab, Konstitutsiya va qonunlarga asoslangan holda hamda ularni ijro etish maqsadida qarorlar qabul qiladi. Bu qarorlar o‘z tabiatiga ko‘ra normativ-huquqiy hujjatlar hisoblanib, parlament faoliyatini tartibga solish va qonunchilik jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Oliy Majlis palatalari tomonidan qabul qilinadigan qarorlar, avvalo, Konstitutsiya va amaldagi qonunlarning ijrosini ta’minlashga qaratilgan bo‘ladi. Ya’ni ular mustaqil huquq ijodkorligi manbai bo‘lishdan ko‘ra, mavjud qonuniy normalarni hayotga tatbiq etish, ularni amalga oshirish mexanizmlarini belgilash vazifasini bajaradi. Shu jihati bilan ular qonunlardan quyi pog‘onada turadi, biroq huquqiy tizimning amaliy ishlashida muhim ahamiyatga ega.

Bu qarorlar parlament ichki faoliyatini tartibga solish, qonun loyihalarini ko‘rib chiqish tartibini belgilash, qo‘mitalar ishini tashkil etish hamda qonunchilik jarayonining bosqichlarini aniq huquqiy asosda yuritish uchun xizmat qiladi. Shu orqali Oliy Majlisning qonun ijodkorligi faoliyati tizimli, izchil va samarali amalga oshiriladi.

Shuningdek, Oliy Majlis qarorlari huquqiy tizimda Konstitutsiyaga to‘liq mos bo‘lishi shart. Ular Konstitutsiya va qonunlarga zid bo‘lishi mumkin emas, aksincha, ularni to‘ldiruvchi va amaliyotga tatbiq etuvchi hujjat sifatida faoliyat yuritadi.

Oliy Majlis palatalarining qarorlari O‘zbekiston huquqiy tizimida Konstitutsiya va qonunlarning ijrosini ta’minlovchi muhim normativ-huquqiy

hujjatlar bo‘lib, ular parlament faoliyatini tartibga solish va qonunchilik jarayonining samaradorligini oshirishda asosiy vosita hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari. O‘zbekiston Respublikasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti mamlakatning eng yuqori davlat hokimiyati vakillaridan biri sifatida Konstitutsiya va qonunlar asosida hamda ularni amaliyotga tatbiq etish maqsadida farmonlar va qarorlar qabul qiladi. Bu hujjatlar normativ-huquqiy xarakterga ega bo‘lib, ijro etuvchi hokimiyat faoliyatini tartibga solishda muhim o‘rin tutadi.

Prezident farmonlari va qarorlari huquqiy tizimda Konstitutsiya va qonunlardan keyingi o‘rinda turadi. Ularning asosiy vazifasi — davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, qonunlarda nazarda tutilgan normalarni hayotga tatbiq etish hamda ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda tezkor va samarali boshqaruvni ta’minlashdir. Shu jihatdan ular huquqni ijro etish mexanizmining muhim vositasi hisoblanadi.

Farmonlar odatda strategik ahamiyatga ega bo‘lgan masalalarni tartibga soladi, ya’ni davlat rivojlanishining asosiy yo‘nalishlarini belgilab beradi. Qarorlar esa ko‘proq aniq va amaliy masalalarni hal qilishga qaratilgan bo‘lib, ijro organlari faoliyatini tashkil etish va muayyan vazifalarni bajarish tartibini belgilaydi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, Prezident tomonidan qabul qilinadigan barcha farmon va qarorlar Konstitutsiya hamda amaldagi qonunlarga to‘liq mos bo‘lishi shart. Ular hech qachon yuqori yuridik kuchga ega hujjatlarga zid bo‘lishi mumkin emas, aksincha, ularni ijro etish va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Prezident farmonlari va qarorlari O‘zbekiston huquqiy tizimida muhim normativ-huquqiy vosita bo‘lib, ular davlat siyosatini amalga oshirish, qonunlarni ijro etish va jamiyatni boshqarish jarayonini samarali tashkil etishda asosiy rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari. O‘zbekiston Respublikasida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ijro etuvchi hokimiyat tizimining markaziy organi sifatida muhim normativ-huquqiy vakolatlarga ega hisoblanadi. U o‘z faoliyatida Konstitutsiya va qonunlarga, shuningdek Oliy Majlis palatalarining qarorlari hamda Prezident farmon va qarorlariga tayanib, ularni ijro etish maqsadida qarorlar qabul qiladi.

Vazirlar Mahkamasi qarorlari huquqiy tizimda qonunosti hujjatlar sirasiga kiradi va ular Konstitutsiya hamda qonunlardan kelib chiqadigan normalarni amaliyotga tatbiq etish vazifasini bajaradi. Ya’ni ular mustaqil huquq ijodkorligi emas, balki yuqori yuridik kuchga ega hujjatlarni ijro etishni ta’minlovchi normativ vositadir.

Bu qarorlar orqali iqtisodiyot, ijtimoiy soha, ta’lim, sog‘liqni saqlash, transport va boshqa ko‘plab sohalarda davlat siyosati amalda bajariladi. Masalan, qonunlarda umumiy tamoyillar belgilansa, Vazirlar Mahkamasi ularni amalga oshirishning aniq mexanizmlarini, tartib-qoidalarini va ijro muddatlarini belgilaydi.

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasi qarorlari iyerarxik jihatdan Prezident farmon va qarorlariga, Oliy Majlis qarorlariga hamda Konstitutsiya va qonunlarga to‘liq mos bo‘lishi shart. Ular hech qachon yuqori darajadagi normativ hujjatlarga zid bo‘la olmaydi, aksincha ularni to‘ldiruvchi va ijro etuvchi xarakterga ega.

Vazirlar Mahkamasi qarorlari O‘zbekiston huquqiy tizimida ijro etuvchi hokimiyatning asosiy normativ vositasi bo‘lib, ular davlat siyosatini amaliyotga tatbiq etish, qonunlarning ijrosini ta’minlash va boshqaruv jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

Vazirliklar va idoralarning buyruqlari hamda qarorlari. O‘zbekiston Respublikasida vazirliklar va idoralar normativ-huquqiy hujjatlar tizimida quyi darajadagi, ammo amaliy jihatdan juda muhim bo‘lgan bo‘g‘inni tashkil etadi. Ular faqatgina qonun hujjatlari, Prezident farmon va qarorlari hamda Vazirlar

Mahkamasi qarorlari bilan bevosita berilgan vakolatlar doirasidagina normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilish huquqiga ega. Bu esa ijro hokimiyati organlarining faoliyati qat’iy huquqiy asosda va chegaralangan vakolat doirasida amalga oshirilishini ta’minlaydi.

Vazirliklar va idoralar o‘z vakolatlari doirasida asosan buyruqlar va qarorlar shaklida normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi. Bu hujjatlar muayyan sohani tartibga solishga qaratilgan bo‘lib, yuqori darajadagi normativ hujjatlarni ijro etish va ularni amaliy mexanizmlarga aylantirish vazifasini bajaradi.

Buyruqlar odatda yakka tartibdagi boshqaruv prinsipi asosida qabul qilinadi. Ya’ni vazirlik yoki idora rahbari tomonidan bir o‘zi qaror qabul qilinadi va bu hujjat tashkilot ichida majburiy kuchga ega bo‘ladi. Qarorlar esa kollegial organlar tomonidan qabul qilinadi, ya’ni bir nechta a’zolar ishtirokida muhokama asosida tasdiqlanadi. Bu esa qarorlarning yanada puxta va asoslangan bo‘lishini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, vazirlik va idoralar o‘rtasidagi hamkorlikni ta’minlash maqsadida hujjatlar boshqa vazirliklar yoki idoralar bilan kelishilgan holda qabul qilinishi mumkin. Bu normativ-huquqiy tizimda ziddiyatlarning oldini olish va yagona yondashuvni ta’minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, ayrim hollarda vazirlik va idoralar qo‘shma qarorlar ham qabul qilishi mumkin. Bunday hujjatlar bir nechta organlarning birgalikdagi vakolatlari doirasida ishlab chiqilib, kompleks masalalarni tartibga solishga qaratiladi.

Eng muhim cheklovlardan biri shuki, vazirliklar va idoralarning tarkibiy bo‘linmalari hamda hududiy organlari mustaqil ravishda normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilishga haqli emas. Bu qoida huquqiy tizimda tartib-intizomni saqlash va vakolatlarning aniq taqsimlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Vazirliklar va idoralar tomonidan qabul qilinadigan normativ-huquqiy hujjatlar ijro etuvchi xarakterga ega bo‘lib, ular yuqori darajadagi hujjatlarni

hayotga tatbiq etishda muhim rol o‘ynaydi. Bu tizim huquqiy iyerarxiyani saqlash, vakolatlarni aniq belgilash va boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari. Mahalliy davlat hokimiyati organlari O‘zbekiston Respublikasining huquqiy tizimida quyi, lekin amaliy jihatdan juda muhim bo‘g‘inni tashkil etadi. Ular hududiy darajada ijtimoiy, iqtisodiy va tashkiliy munosabatlarni tartibga solishda bevosita ishtirok etadi. Shu maqsadda ular o‘z vakolatlari doirasida normativ-huquqiy hujjatlar — asosan qarorlar shaklida hujjatlar qabul qiladi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlari o‘z hududlarida vakillik hokimiyati organi sifatida faoliyat yuritib, mahalliy ahamiyatga ega bo‘lgan masalalar bo‘yicha qarorlar qabul qiladi. Bu qarorlar hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, mahalliy byudjetni tasdiqlash, kommunal xizmatlar, infratuzilma va boshqa muhim sohalarni tartibga solishga qaratilgan bo‘ladi.

Shuningdek, viloyat, tuman va shahar hokimlari ijro etuvchi hokimiyat vakillari sifatida o‘z vakolatlari doirasida qarorlar qabul qiladi. Bu qarorlar asosan boshqaruvni tashkil etish, davlat dasturlarini amalga oshirish, mahalliy darajadagi ijro intizomini ta’minlash va tezkor boshqaruv masalalarini hal qilishga xizmat qiladi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari qat’iy iyerarxik tizimga bo‘ysunadi. Ular avvalo O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarga, shuningdek Oliy Majlis palatalarining qarorlari, Prezident farmon va qarorlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlariga asoslanib qabul qilinadi. Bundan tashqari, ular o‘zidan yuqori turuvchi mahalliy hokimiyat organlari qarorlariga ham zid bo‘lmasligi kerak.

Bu tizimning muhim jihati shundaki, mahalliy qarorlar markaziy hujjatlarni bevosita hududlarda ijro etish mexanizmi sifatida xizmat qiladi. Ya’ni ular qonun va boshqa yuqori normativ hujjatlarni amaliyotga tatbiq etishda “ko‘prik” vazifasini bajaradi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari hududiy boshqaruvni samarali tashkil etish, markaziy huquqiy hujjatlarni joylarda ijro etish va mahalliy ahamiyatga ega muammolarni hal qilishda muhim normativ-huquqiy vosita hisoblanadi.

Normativ-huquqiy hujjatlar bilan tasdiqlanadigan nizomlar, qoidalar, yo‘riqnomalar va boshqa hujjatlar. Normativ-huquqiy hujjatlar tizimi faqat qonunlar va qarorlardan iborat bo‘lib qolmay, balki ularni to‘ldiruvchi hamda amaliyotga tatbiq etishni ta’minlovchi turli xil hujjatlar majmuasini ham o‘z ichiga oladi. Bunday hujjatlar sifatida nizomlar, qoidalar, yo‘riqnomalar, reglamentlar, strategiyalar, konsepsiyalar, doktrinalar hamda dasturlar (“yo‘l xaritalari”) muhim o‘rin egallaydi. Ular normativ-huquqiy hujjatlarning tarkibiy qismi bo‘lib, davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda aniq va amaliy mexanizm vazifasini bajaradi.

Nizom davlat organlari, tashkilotlar va ularning tarkibiy bo‘linmalarining huquqiy maqomini, asosiy vazifalarini, funksiyalarini, huquq va majburiyatlarini belgilaydi. Shuningdek, u muayyan sohadagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va tashkil etish tartibini ham aniq ko‘rsatib beradi. Nizom orqali har bir organ yoki tashkilotning huquqiy chegarasi va vakolat doirasi aniqlashtiriladi.

Qoidalar esa muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun majburiy talablarni belgilaydi. Ular ko‘proq texnik va tashkiliy xarakterga ega bo‘lib, amaliy jarayonlarning qanday tartibda bajarilishini ko‘rsatadi.

Yo‘riqnoma normativ-huquqiy hujjatlarni qo‘llash jarayonini aniqlashtiruvchi hujjat bo‘lib, unda huquq normalarini amalda qo‘llash usullari, tartibi va mexanizmlari batafsil tushuntiriladi. U huquqni qo‘llovchi subyektlar uchun amaliy qo‘llanma vazifasini bajaradi.

Reglament esa davlat organlari va tashkilotlarning ichki ish tartibini belgilaydi. Shuningdek, ma’muriy tartib-taomillarni amalga oshirish jarayonini

ham tartibga soladi. Bu hujjat boshqaruv jarayonining izchil va tartibli bo‘lishini ta’minlaydi.

Strategiya davlat yoki uning muhim tarmoqlarini o‘rta va uzoq muddatli istiqbolda rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlarini belgilovchi hujjatdir. U kelajakdagi rivojlanish modeli va ustuvor yo‘nalishlarni aniqlab beradi.

Konsepsiya esa davlat siyosatining muayyan sohadagi eng muhim ustuvorliklari, maqsadlari, asosiy yo‘nalishlari va amalga oshirish mexanizmlarini belgilaydi. U strategiyadan ko‘ra kengroq nazariy asosga ega bo‘lib, siyosiy-huquqiy yondashuvni ifodalaydi.

Doktrina O‘zbekiston Respublikasining muayyan sohadagi milliy manfaatlarini ta’minlashga qaratilgan asosiy prinsiplar, maqsadlar va yo‘nalishlarni belgilaydi. U ko‘proq strategik va ideologik xarakterga ega hujjat hisoblanadi.

Dastur (“yo‘l xaritasi”) esa aniq maqsadlarga erishish uchun amalga oshiriladigan tadbirlar tizimini belgilaydi. Unda vazifalar, amalga oshirish muddatlari, moliyalashtirish manbalari va mas’ul ijrochilar aniq ko‘rsatiladi. Bu hujjat strategiya va konsepsiyalarni amaliyotga tatbiq etuvchi mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Ushbu hujjatlar normativ-huquqiy tizimning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular qonunlar va qarorlarni amaliyotga tatbiq etish, davlat boshqaruvini tartibga solish hamda ijtimoiy munosabatlarni samarali boshqarishda asosiy vosita hisoblanadi.

Xalqaro shartnomalar. O‘zbekistonda xalqaro shartnomalarning normativ-huquqiy hujjatlar bilan bir xil yuridik kuchga ega bo‘lishi masalasi mustaqillikdan keyingi huquqiy tizim shakllanishining eng muhim tamoyillaridan biri hisoblanadi. Bu yondashuv davlatning xalqaro huquq tizimiga integratsiyalashuvi va huquqiy davlat qurish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Dastlabki bosqichda O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, xalqaro huquq normalarini milliy huquq tizimiga kiritish zarurati paydo bo‘ldi. Shu maqsadda Konstitutsiyaviy darajada xalqaro shartnomalarning ustuvorligi va ularning huquqiy tizimdagi o‘rni belgilab qo‘yildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida xalqaro shartnomalar va milliy qonunchilik o‘zaro uyg‘unlikda qo‘llanishi, hamda xalqaro majburiyatlarga rioya etish prinsipi mustahkamlandi.

Amaldagi huquqiy tizimda xalqaro shartnomalar normativ-huquqiy hujjatlar bilan bir qatorda huquq manbai sifatida tan olinadi. Agar O‘zbekiston Respublikasi ratifikatsiya qilgan xalqaro shartnoma normalari milliy qonunchilik normalariga zid bo‘lsa, xalqaro shartnoma qoidalari ustuvor kuchga ega bo‘lishi mumkin. Bu holat davlatning xalqaro huquq oldidagi majburiyatlarini bajarishini ta’minlaydi.

Mazkur yondashuvning huquqiy ahamiyati shundaki, u milliy huquq tizimini xalqaro standartlarga yaqinlashtiradi va huquqiy integratsiyani kuchaytiradi. Xalqaro shartnomalar bevosita qo‘llanilishi orqali fuqarolar va tashkilotlar huquqlari yanada samarali himoya qilinadi.

Shu bilan birga, xalqaro shartnomalarning normativ-huquqiy hujjatlar bilan teng yoki ustuvor kuchga ega bo‘lishi huquqiy tizimda muhim muvozanatni ta’minlaydi. Bu davlat suverenitetini saqlagan holda xalqaro hamkorlikni rivojlantirish imkonini beradi.

O‘zbekistonda xalqaro shartnomalarning normativ-huquqiy hujjatlar bilan bir xil yoki ayrim hollarda ustuvor kuchga ega bo‘lishi huquqiy tizimning ochiqligi, xalqaro huquqqa sodiqligi va zamonaviy huquqiy davlat tamoyillariga moslashganligini ko‘rsatadi. Bu esa mamlakatning global huquqiy makonga integratsiyalashuvini mustahkamlaydi.

O‘zbekiston Respublikasida normativ-huquqiy hujjatlarning turlari o‘zaro iyerarxik tizimga asoslangan bo‘lib, ular Konstitutsiyadan boshlab quyi darajadagi idoraviy hujjatlargacha bo‘lgan yaxlit huquqiy tizimni tashkil etadi.

Ushbu tizimning asosiy maqsadi — jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni aniq, izchil va huquqiy jihatdan tartibga solishdir.

O‘zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari tizimi o‘zaro bog‘liq, iyerarxik va kompleks tuzilishga ega bo‘lib, u Konstitutsiya ustuvorligiga asoslanadi. Ushbu tizim qonun ustuvorligini ta’minlash, davlat boshqaruvini samarali tashkil etish hamda jamiyatda huquqiy tartib va barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Umumiy qonunchilik tizimi davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarini tartibga soluvchi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qiluvchi, hamda ijtimoiy munosabatlarni muvozanatli rivojlantirishga xizmat qiluvchi murakkab va koʻp qirrali tizimdir. U nafaqat qonunlar majmuasi, balki huquqiy ong, huquqiy madaniyat va huquqni qoʻllash amaliyotining uygʻunlashgan shakli sifatida ham namoyon boʻladi. Shu bois qonunchilik tizimi har qanday davlatning mustahkamligi va barqaror taraqqiyotining muhim poydevori hisoblanadi.

Qonunchilik tizimining markazida Konstitutsiya turadi. U davlatning asosiy qonuni sifatida jamiyat va davlat tuzilishini, hokimiyat organlarining vakolatlarini, fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini belgilab beradi. Konstitutsiya barcha boshqa normativ-huquqiy hujjatlar uchun asos vazifasini bajaradi. Undan kelib chiqib, boshqa qonunlar, kodekslar, qarorlar va farmonlar ishlab chiqiladi va qabul qilinadi. Shu tarzda qonunchilik tizimi iyerarxik tuzilishga ega boʻlib, har bir hujjat oʻz oʻrniga ega va yuqori darajadagi hujjatlarga zid boʻlishi mumkin emas.

Umumiy qonunchilik tizimi turli sohalarni qamrab oladi: fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi, ma’muriy huquq, mehnat huquqi, moliya huquqi, xalqaro huquq va boshqa koʻplab yoʻnalishlar. Har bir soha jamiyatdagi muayyan munosabatlarni tartibga soladi. Masalan, fuqarolik huquqi shaxslar oʻrtasidagi mulkiy va nomulkiy munosabatlarni tartibga solsa, jinoyat huquqi jamiyat uchun xavfli boʻlgan xatti-harakatlarni aniqlab, ular uchun javobgarlik choralarini belgilaydi. Mehnat huquqi esa ish beruvchi va xodim oʻrtasidagi munosabatlarni adolatli tarzda tartibga soladi.

Qonunchilik tizimining muhim xususiyatlaridan biri — qonun ustuvorligidir. Bu tamoyilga koʻra, jamiyatda hamma — oddiy fuqaro ham, mansabdor shaxs ham — qonun oldida teng hisoblanadi. Hech kim qonundan

ustun turmaydi. Qonun ustuvorligi ta’minlangan jamiyatda adolat qaror topadi, korrupsiya va suiiste’molchilikning oldi olinadi, fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchi ortadi.

Qonunchilik tizimi faqat qonunlarni yaratish bilan cheklanib qolmaydi, balki ularni amalga oshirish va nazorat qilish mexanizmlarini ham o‘z ichiga oladi. Sud tizimi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, prokuratura va boshqa vakolatli tuzilmalar qonunlarning to‘g‘ri bajarilishini ta’minlaydi. Agar qonun buzilsa, tegishli choralar ko‘riladi. Shu tariqa qonunchilik tizimi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham ishlaydi.

Bundan tashqari, qonunchilik tizimi doimiy ravishda rivojlanib boradi. Jamiyat o‘zgarar ekan, yangi ehtiyojlar paydo bo‘ladi va eski qonunlar yangilanadi yoki yangi qonunlar qabul qilinadi. Masalan, raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan axborot xavfsizligi, kiberjinoyatlar, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish kabi yangi huquqiy yo‘nalishlar paydo bo‘ldi. Bu esa qonunchilik tizimining moslashuvchan va zamon talablariga javob bera oladigan bo‘lishini taqozo etadi.

Xalqaro huquq ham zamonaviy qonunchilik tizimining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik kuchaygani sari xalqaro shartnomalar, konvensiyalar va kelishuvlar milliy qonunchilikka ta’sir ko‘rsatadi. Inson huquqlarini himoya qilish, ekologik muammolarni hal etish, global xavfsizlikni ta’minlash kabi masalalar xalqaro darajada tartibga solinadi va milliy qonunchilik bilan uyg‘unlashtiriladi.

Huquqiy madaniyat ham qonunchilik tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Fuqarolarning qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, o‘z huquq va majburiyatlarini bilishi jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Agar insonlar qonunlarni buzmasdan, ularni ongli ravishda bajarishga intilsa, davlatning nazorat qilish yuklamasi ham kamayadi, jamiyatda ijtimoiy barqarorlik mustahkamlanadi.

Qonunchilik tizimining samaradorligi koʻp jihatdan uning shaffofligi va adolatliligiga bogʻliq. Qonunlar aniq, tushunarli va hammaga bir xil qoʻllanilishi kerak. Agar qonunlar murakkab yoki noaniq boʻlsa, ularni notoʻgʻri talqin qilish xavfi paydo boʻladi. Shu sababli qonunlarni ishlab chiqishda mutaxassislar, olimlar va jamoatchilik fikri inobatga olinadi.

Shuningdek, demokratik jamiyatlarda qonunchilik jarayonida fuqarolarning ishtiroki ham muhim ahamiyatga ega. Ochiq muhokamalar, jamoatchilik eshituvlari, referendumlar orqali xalq oʻz fikrini bildirishi mumkin. Bu esa qonunlarning yanada mukammal va hayotiy boʻlishini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, umumiy qonunchilik tizimi — bu jamiyat hayotini tartibga soluvchi, adolatni ta’minlovchi va barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi muhim mexanizmdir. U davlatning mustahkamligini, fuqarolarning erkin va farovon hayot kechirishini ta’minlaydi. Qonunlarga amal qilish, ularni hurmat qilish va rivojlantirish esa har bir jamiyat a’zosining muhim vazifasidir. Shundagina huquqiy davlat va adolatli jamiyat barpo etish mumkin boʻladi.

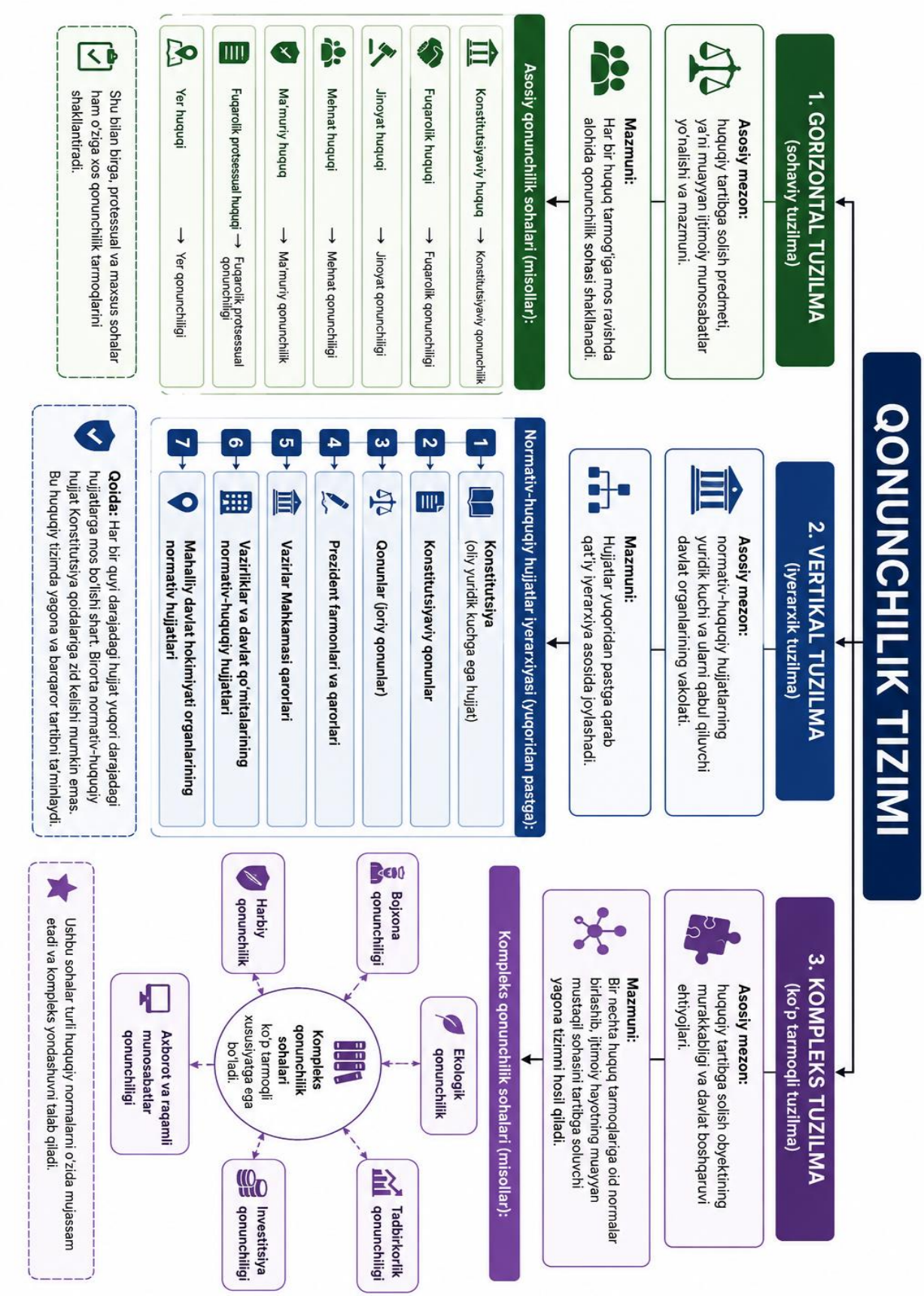
QONUNCHILIK TIZIMI
1. GORIZONTAL TUZILMA
(sohaviy tuzilma)
Asosiy mezon:
huquqiy tartibga solish predmeti, ya'ni muayyan ijtimoiy munosabatlar yo'nalishi va mazmuni.
Mazmuni:
Har bir huquq tarmog'iga mos ravishda alohida qonunchilik sohasi shakllanadi.
Asosiy qonunchilik sohalari (misollar):
Konstitutsiyaviy huquq → Konstitutsiyaviy qonunchilik
Fuqarolik huquqi → Fuqarolik qonunchiligi
Jinoyat huquqi → Jinoyat qonunchiligi
Mehnat huquqi → Mehnat qonunchiligi
Ma'muriy huquq → Ma'muriy qonunchilik
Fuqarolik protsessual huquqi → Fuqarolik protsessual qonunchiligi
Yer huquqi → Yer qonunchiligi
Shu bilan birga, protsessual va maxsus sohalar ham o'ziga xos qonunchilik tarmoqlarini shakllantiradi.
2. VERTIKAL TUZILMA
(iyerarxik tuzilma)
Asosiy mezon:
normativ-huquqiy hujjatlarning yuridik kuchi va ularni qabul qiluvchi davlat organlarining vakolati.
Mazmuni:
Hujjatlar yuqoridan pastga qarab qat'iy iyerarxiya asosida joylashadi.
Normativ-huquqiy hujjatlar iyerarxiyasi (yuqoridan pastga):
1 Konstitutsiya
(oliy yuridik kuchga ega hujjat)
2 Konstitutsiyaviy qonunlar
3 Qonunlar (joriy qonunlar)
4 Prezident farmonlari va qarorlari
5 Vazirlar Mahkamasi qarorlari
6 Vazirliklar va davlat qo'mitalarining normativ-huquqiy hujjatlari
7 Mahalliy davlat hokimiyati organlarining normativ hujjatlari
Qoida: Har bir quyi darajadagi hujjat yuqori darajadagi hujjatlarga mos bo'lishi shart. Birorta normativ-huquqiy hujjat Konstitutsiya qoidalariga zid kelishi mumkin emas. Bu huquqiy tizimda yagona va barqaror tartibni ta'minlaydi.
3. KOMPLEKS TUZILMA
(ko'p tarmoqli tuzilma)
Asosiy mezon:
huquqiy tartibga solish obyektining murakkabligi va davlat boshqaruvi ehtiyojlari.
Mazmuni:
Bir nechta huquq tarmoqlariga oid normalar birlashib, ijtimoiy hayotning muayyan mustaqil sohasini tartibga soluvchi yagona tizimni hosil qiladi.
Kompleks qonunchilik sohalari (misollar):
Kompleks qonunchilik sohalari
ko'p tarmoqli xususiyatga ega bo'ladi.
Bojxona qonunchiligi
Ekologik qonunchilik
Tadbirkorlik qonunchiligi
Investitsiya qonunchiligi
Axborot va raqamli munosabatlar qonunchiligi
Harbiy qonunchilik
Ushbu sohalar turli huquqiy normalarni o'zida mujassam etadi va kompleks yondashuvni talab qiladi.

HUQUQ TIZIMI VA QONUNCHILIK TIZIMI O‘RTASIDAGI FARQLAR

HUQUQ TIZIMI	FARQLAR	QONUNCHILIK TIZIMI
Asosiy elementi **huquqiy norma** hisoblanadi.	1 **Boshlang‘ich element (yoki birlik)**	Boshlang‘ich birlik sifatida **normativ-huquqiy hujjatning moddasi yoki qoidasi** e’tirof etiladi.
Asosan huquqiy normalardan iborat bo‘ladi.	2 **Qamrov doirasi**	Ayrim hollarda huquq tizimiga nisbatan kengroq bo‘lishi mumkin, chunki unda nafaqat huquqiy normalar, balki **dasturiy va maqsadli qoidalar** ham aks etadi.
Tarmoqlarga ajratilishida tartibga solish predmeti va metodi asosiy mezon hisoblanadi.	3 **Tarmoqlarga ajratish mezoni**	Qonunchilik tarmoqlari ko‘proq davlat faoliyatining muayyan yo‘nalishlari bilan belgilanadi va ular **yagona tartibga solish usuliga ega bo‘lmasligi mumkin.**
Odatda bir xil turdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga yo‘naltirilgan.	4 **Tartibga solinadigan munosabatlar xarakteri**	Turli xarakterdagi va yo‘nalishdagi munosabatlarni o‘z ichiga oladi.
Vertikal tuzilma normalardan institutlarga va tarmoqlarga bo‘linishni anglatadi.	5 **Ichki tuzilma (xususan, vertikal tuzilma)**	Vertikal tuzilishi davlat organlari iyerarxiyasiga asoslangan.
Asosan obyektiv xususiyatga ega bo‘lib, jamiyatdagi real munosabatlardan kelib chiqadi.	6 **Vujudga kelish xarakteri**	Ma’lum darajada subyektiv omillarga, ya’ni qonun chiqaruvchi organ irodasiga bog‘liq bo‘ladi.

XULOSA

Huquq tizimi – huquqiy normalar asosida shakllanadigan, jamiyatdagi real munosabatlarni tartibga soluvchi obyektiv tizimdir.

Qonunchilik tizimi esa – normativ-huquqiy hujjatlar orqali ifodalanadigan, davlat organlari faoliyati va qonun chiqaruvchining irodasiga bog‘liq bo‘lgan, huquqiy va boshqa turdagi qoidalarni o‘z ichiga oluvchi tizimdir.

QONUNCHILIKNING BELGILARI

1 NORMATIVLIK

Qonun hujjatlari umumiy xususiyatga ega bo‘lib, alohida shaxs yoki vaziyatga emas, balki keng doiradagi subyektlar va takrorlanuvchi ijtimoiy munosabatlarga qaratiladi.

NORMATIVLIKNING MOHIYATI

- Qonunlar umumiy qoidalarni belgilaydi.
- Masalan, Jinoyat kodeksidagi normalar aniq bir jinoyatchiga emas, balki jinoyat sodir etishi mumkin bo‘lgan barcha shaxslarga nisbatan qo‘llaniladi.
- Normativ-huquqiy hujjatlar ko‘p martalik qo‘llash uchun mo‘ljalllangan.
- Huquqiy tartibga solishning barqarorligini ta’minlaydi.
- Ijtimoiy munosabatlarni umumlashtirib, yagona tartib asosida boshqarish imkonini beradi.
- Huquqiy tenglikni ta’minlaydi: bir xil vaziyatda bo‘lgan shaxslar uchun bir xil norma qo‘llaniladi.

MISOL

Jinoyat kodeksidagi normalar jinoyat sodir etishi mumkin bo‘lgan barcha shaxslarga nisbatan qo‘llaniladi.

2 MAJBURIYLIK

Normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan qoidalar barcha subyektlar uchun majburiy hisoblanadi va ularga rioya etish shart.

MAJBURIYLIKNING MOHIYATI

- Davlat hokimiyati bilan bevosita bog‘liq: qonunlarga rioya qilish ixtiyoriy emas, balki majburiydir.
- Agar shaxs qonun talablarini bajarmasa, unga nisbatan yuridik javobgarlik choralarini qo‘llash mumkin.
- Asosiy vazifasi — jamiyatda tartib-intizomni saqlashdir.
- Qonunlar majburiy kuchga ega bo‘lmasa, ularning amaliy ahamiyati bo‘lmas edi.
- Huquqiy normalarning samaradorligini ta’minlaydi.
- Qonun faqat tavsiya emas, balki bajarilishi shart bo‘lgan qoidalar tizimidir.

MISOL

Yo‘l harakati qoidalari majburiy bo‘lgani uchun transport tizimida tartib va xavfsizlik ta’minlanadi.

3 DAVLAT TOMONIDAN KAFOLATLANISHI

Davlat nafaqat qonunlarni qabul qiladi, balki ularning amalga oshirilishini ham ta’minlaydi.

DAVLAT KAFOLATINING SHAKLLARI

- Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati orqali
- Sud tizimi orqali
- Majburiy ijro mexanizmlari orqali
- Javobgarlik choralarini qo‘llash orqali

MISOL

Agar bir shaxsning huquqi buzilsa, u sudga murojaat qilib, o‘z huquqini tiklash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Davlat kafolati bo‘lmagan huquq normalari samarali ishlamaydi. Bu fuqarolarning qonunga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

4 TIZIMLILIK

Qonunchilik tartibli va o‘zaro bog‘liq holda mavjud bo‘lib, yagona tizimni tashkil etadi.

TIZIMLILIK QUYIDAGI JIHATLARDA NAMOYON BO‘LADI

- Normativ-huquqiy hujjatlarning iyerarxiyasi:
  - Konstitutsiya
  - Qonunlar
  - Qarorlar, farmonlar
  - Boshqa normativ hujjatlar
- Huquq sohalariga bo‘linishi:
  - Fuqarolik huquqi
  - Jinoyat huquqi
  - Ma’muriy huquq
  - Boshqa sohalar
- Normalarning o‘zaro uyg‘unligi va mosligi.

MISOL

Hech bir qonun Konstitutsiyaga zid bo‘lishi mumkin emas. Agar zidlik yuzaga kelsa, yuqori turuvchi norma ustun bo‘ladi.

XULOSA

Qonunchilikning normativlik, majburiylik, davlat tomonidan kafolatlanishi va tizimlilik kabi belgilarining har biri uning mohiyatini ochib beradi.
Ushbu belgilar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, qonunchilikning samarali ishlashini ta’minlaydi.
Aynan shu xususiyatlar tufayli qonunchilik jamiyatni tartibga soluvchi eng muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

BARCHA BELGILAR O‘ZARO UZVIY BOG‘LIQ VA BIR-BIRINI TO‘LDIRADI

HUQUQ SOHASI VA QONUN SOHASI O‘RTASIDAGI FARQ

HUQUQ SOHASI

Bir turdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquq normalari yig‘indisi.

MISOLLAR

- Fuqarolik huquqi
- Jinoyat huquqi
- Konstitutsiyaviy huquq
- Ma’muriy huquq

ASOSIY FARQ

Huquq sohasi – huquq normalarining ijtimoiy munosabatlar turiga ko‘ra birlashtirilishi.

VS

Qonun sohasi – muayyan sohaga oid normativ hujjatlarning to‘planishidir.

QONUN SOHASI

Muayyan sohaga oid normativ hujjatlar majmui.

MISOLLAR

- Fuqarolik kodeksi
- Jinoyat kodeksi
- Mehnat kodeksi

XULOSA

Huquq sohasi ijtimoiy munosabatlar turiga ko‘ra huquq normalarini birlashtirsa, qonun sohasi esa muayyan sohaga oid normativ hujjatlarni o‘z ichiga oladi.

NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR TIZIMI
(IERARXIK TUZILMA)
POG‘ONA
HUJJAT TURI
QABUL QILUVCHI ORGAN
ASOSIY VAZIFASI
XUSUSIYATLARI
1 POG‘ONA
KONSTITUTSIYA
Xalq (konstitutsiyaviy tartibda)
Davlat va jamiyatning asosiy huquqiy poydevorini belgilaydi.
Davlat tuzilishi, inson huquq va erkinliklari, boshqaruv tizimini belgilaydi.
Oliy yuridik kuchga ega.
Barcha boshqa hujjatlar uchun asos.
Hech qanday hujjat unga zid bo‘lishi mumkin emas.
2 POG‘ONA
QONUNLAR
Oliy Majlis
Muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi.
Davlat va jamiyat hayotining asosiy sohalarini qamrab oladi.
Boshqa quyi hujjatlar uchun huquqiy asos bo‘ladi.
Umummajburiy kuchga ega.
Konstitutsiya asosida qabul qilinadi.
Keyingi darajadagi hujjatlar unga muvofiq bo‘lishi shart.
3 POG‘ONA
PREZIDENT FARMON VA QARORLARI
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
Davlat siyosati va islohotlarning asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi.
Konstitutsiya va qonunlarning ijrosini ta’minlaydi.
Vazirlik, idoralar va mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini yo‘naltiradi.
Keng ko‘lamli (farmon) yoki muayyan masalalar bo‘yicha (qaror) qabul qilinadi.
Qonunlardan keyingi yuridik kuchga ega.
4 POG‘ONA
VAZIRLAR MAHKAMASI QARORLARI
Vazirlar Mahkamasi
Ijro hokimiyati faoliyatini tashkil etadi.
Qonunlar va Prezident hujjatlari ijrosini ta’minlaydi.
Ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni amalga oshirish bo‘yicha amaliy chora-tadbirlarni belgilaydi.
Ijro hokimiyati uchun majburiy.
Amaliy ijro mexanizmlarini belgilaydi.
Yuqori turuvchi hujjatlarga zid bo‘lmasligi kerak.
5 POG‘ONA
VAZIRLIK VA IDORALAR HUJJATLARI
Vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar
Muayyan soha yoki tarmoq doirasida qoidalar, nizomlar, yo‘riqnomalar va reglamentlarni belgilaydi.
Amaliy tartib-qoidalarni aniqlashtiradi va ijroni ta’minlaydi.
Idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar.
Buyruq, nizom, yo‘riqnoma, qoida, reglament shaklida bo‘ladi.
Yuqori turuvchi hujjatlarga muvofiq qabul qilinadi.
6 POG‘ONA
MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARI QARORLARI
Viloyat, tuman, shahar hokimliklari va ularning organlari
Hududiy masalalarni tartibga soladi.
Mahalliy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, kommunal, yer, ekologiya va boshqa masalalarni boshqaradi.
Muayyan hudud doirasida amal qiladi.
Yuqori turuvchi hujjatlarga muvofiq bo‘lishi shart.
Mahalliy ahamiyatga ega masalalarni qamrab oladi.
UMUMIY QOIDA
Quyi turuvchi normativ-huquqiy hujjat yuqori turuvchi hujjatga zid bo‘lmasligi shart.
Zidlik yuzaga kelganda, yuqori turuvchi hujjatning qoidalari ustun hisoblanadi.
IYERARXIYA PRINSIPI
Normativ-huquqiy hujjatlar o‘z yuridik kuchiga ko‘ra yuqoridan pastga qarab joylashadi.
Har bir keyingi hujjat oldingi hujjatga asoslanadi va uni rivojlantiradi.
HUJJATLAR O‘ZARO BOG‘LIQ HOLDA YAGONA HUQUQIY TIZIMNI TASHKIL ETADI
Qonun ustuvorligini ta’minlaydi
Huquqiy tartib va barqarorlikni yaratadi
Fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlaydi
Davlat boshqaruvini samarali qiladi
Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi
Jamiyatda adolat va ishonchni mustahkamlaydi

NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR BILAN TASDIQLANADIGAN NIZOMLAR, QOIDALAR, YO‘RIQNOMALAR VA BOSHQA HUJJATLAR

Normativ-huquqiy hujjatlar tizimi faqat qonunlar va qarorlardan iborat bo‘lib qolmay, balki ularni to‘ldiruvchi hamda amaliyotga tatbiq etishni ta’minlovchi turli xil hujjatlar majmuasini ham o‘z ichiga oladi. Ular davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda aniq va amaliy mexanizm vazifasini bajaradi.

1 NIZOM

Davlat organlari, tashkilotlar va ularning tarkibiy bo‘linmalarining huquqiy maqomini, vazifalari, funksiyalari, huquq va majburiyatlarini belgilaydi. Ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va tashkil etish tartibini ko‘rsatadi. Har bir organ yoki tashkilotning huquqiy chegarasi va vakolat doirasi aniqlashtiriladi.

2 QOIDALAR

Muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun majburiy talablarni belgilaydi. Ko‘proq texnik va tashkiliy xarakterga ega bo‘lib, amaliy jarayonlarning qanday tartibda bajarilishini ko‘rsatadi.

3 YO‘RIQNOMA

Normativ-huquqiy hujjatlarni qo‘llash jarayonini aniqlashtiradi. Huquq normalarini amalda qo‘llash usullari, tartibi va mexanizmlari batafsil tushuntiriladi. U huquqni qo‘llovchi subyektlar uchun amaliy qo‘llanma vazifasini bajaradi.

4 REGLEMENT

Davlat organlari va tashkilotlarning ichki ish tartibini belgilaydi. Ma’muriy tartib-taomillarni amalga oshirish jarayonini ham tartibga soladi. Boshqaruv jarayonining izchil va tartibli bo‘lishini ta’minlaydi.

NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR TIZIMINI TO‘LDIRUVCHI ASOSIY HUJJATLAR

ASOSIY VAZIFASI

- Qonunlar va qarorlarni amaliyotga tatbiq etish
- Davlat boshqaruvini aniq va samarali tartibga solish
- Ijtimoiy munosabatlarni samarali boshqarish va barqaror rivojlantirish

5 STRATEGIYA

Davlat yoki uning muhim tarmoqlarini o‘rta va uzoq muddatli istiqbolda rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlarini belgilovchi hujjatdir. U kelajakdagi rivojlanish modeli va ustuvor yo‘nalishlarni aniqlab beradi.

6 KONSEPSIYA

Davlat siyosatining muayyan sohadagi eng muhim ustuvorliklari, maqsadlari, asosiy yo‘nalishlari va amalga oshirish mexanizmlarini belgilaydi. U strategiyadan ko‘ra kengroq nazariy asosga ega bo‘lib, siyosiy-huquqiy yondashuvni ifodalaydi.

7 DOKTRINA

O‘zbekiston Respublikasining muayyan sohadagi milliy manfaatlarini ta’minlashga qaratilgan asosiy prinsiplar, maqsadlar va yo‘nalishlarni belgilaydi. U ko‘proq strategik va ideologik xarakterga ega hujjat hisoblanadi.

8 DASTUR (“YO‘L XARITASI”)

Aniq maqsadlarga erishish uchun amalga oshiriladigan tadbirlar tizimini belgilaydi. Unda vazifalar, amalga oshirish muddatlari, moliyalashtirish manbalari va mas’ul ijrochilar aniq ko‘rsatiladi. Strategiya va konsepsiyalarni amaliyotga tatbiq etuvchi mexanizm vazifasini bajaradi.

Ushbu hujjatlar normativ-huquqiy tizimning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular qonunlar va qarorlarni amaliyotga tatbiq etish, davlat boshqaruvini tartibga solish hamda ijtimoiy munosabatlarni samarali boshqarishda asosiy vosita hisoblanadi.

QONUNCHILIKNI TIZIMLASHTIRISH SHAKLLARI

Qonunchilikni tizimlashtirish — bu normativ-huquqiy hujjatlarni ma'lum tartibga solish, ularni mukammallashtirish, o'zaro moslashtirish va izchilligini ta'minlashga qaratilgan huquqiy jarayondir. U huquqdan foydalanishni yengillashtiradi, aholi uchun qulaylik yaratadi va huquqiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

1-SHAKLI: KODIFIKATSIYA (KODEKSLASHTIRISH)

Kodekslashtirish — huquq normalarini qayta ko'rib chiqish, tahlil qilish, yangilash va ularni muayyan huquq sohasi bo'yicha yagona, tizimli va izchil kodeks shaklida jamlash jarayonidir.

ASOSIY XUSUSIYATLARI

- Murakkab va chuqur jarayon bo'lib, barcha asosiy normalarni qamrab oladi.
- Alohida-alohida qabul qilingan ko'plab qonun va hujjatlar qayta ishlanadi, tahlil qilinadi.
- Ortiqcha, eskirgan yoki bir-biriga zid normalar chiqarib tashlanadi.
- Yangi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar kiritiladi.
- Huquqiy tizimda izchillik, aniqlik va barqarorlikni ta'minlaydi.

NATIJALARI

- Huquqiy tizim tartiblanadi va ixchamlanadi.
- Normalarning izchilligi va uyg'unligi oshadi.
- Huquqni qo'llash jarayoni osonlashadi va samaradorligi ortadi.
- Bo'shliqlar, takrorlanishlar va kolliziyalar bartaraf etiladi.

KODIFIKATSIYA TURLARI

1) UMUMIY KODEKSLASHTIRISH

Muayyan huquq sohasi bo'yicha barcha asosiy normalarni to'liq qamrab oluvchi yagona kodeks yaratishdir.

Misollar:
- Fuqarolik kodeksi
- Jinoyat kodeksi
- Mehnat kodeksi

2) MAXSUS KODEKSLASHTIRISH

Muayyan tor doiradagi munosabatlarni tartibga soluvchi alohida kodeks yaratishdir.

Misollar:
- Havo kodeksi
- Shaharsozlik kodeksi
- Suv kodeksi

3) KOMPLEKS KODEKSLASHTIRISH

Bir nechta yaqin sohalardagi normalarni birlashtirgan keng qamrovli kodeks yaratishdir.

Misol:
- Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks (turli qoidalarni qamrab oladi)

Kodekslashtirish — qonunchilikni tizimlashtirishning eng yuqori shakli bo'lib, huquqiy davlat qurilishida muhim institut hisoblanadi.

2-SHAKLI: KONSOLIDATSIYA

Konsolidatsiya — bir nechta normativ-huquqiy hujjatlarni mazmunini o'zgartirmasdan birlashtirib, yagona hujjatga aylantirish jarayonidir.

ASOSIY XUSUSIYATLARI

- Hujjatlarning mazmuni o'zgartirilmaydi.
- Takrorlanishlar bartaraf etiladi.
- Hujjatlar ixchamlashtiriladi va yagona tizimli ko'rinishga keltiriladi.
- Qonunlarni qo'llashni yengillashtiradi.

JARAYON BOSQICHLARI

1. Tegishli hujjatlar tanlanadi va tahlil qilinadi.
2. Takroriy qoidalar aniqlanadi va tizimlashtiriladi.
3. Hujjatlar mazmunini o'zgartirmasdan birlashtiriladi.
4. Yagona konsolidatsiyalashgan hujjat rasmiylashtiriladi.

XUSUSIYATI

Huquq normalari o'z kuchida qoladi, faqat ularni ko'p hollarda izlash va qo'llash qulay bo'ladi.

3-SHAKLI: INKORPORATSIYA

Inkorporatsiya — normativ-huquqiy hujjatlarni mazmunini o'zgartirmasdan faqat ularni yig'ib, tartibga solingan to'plam holiga keltirishdir.

ASOSIY XUSUSIYATLARI

- Hujjatlar mazmuni umuman o'zgartirilmaydi.
- Faqat to'planadi, tasniflanadi va tizimlashtiriladi.
- Yig'ma (to'plam) ko'rinishida rasmiylashtiriladi.
- Hujjatlar asl shaklda saqlanadi.
- Huquqni tezkor topish va foydalanish imkonini beradi.

INKORPORATSIYA TURLARI

1) RASMIY INKORPORATSIYA

Davlat organlari tomonidan rasmiy ravishda tasdiqlanib, nashr etiladigan normativ hujjatlar to'plami.

Misollar:
- Qonunlar to'plami
- O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami
- Me'yoriy hujjatlar ma'lumotnomalari

2) NORSAMIY INKORPORATSIYA

Xususiy yoki nodavlat nashrlar tomonidan rasmiy tasdiqlanmagan holda tayyorlanadigan hujjatlar to'plami.

Misollar:
- Xususiy nashriyotlar to'plamlari
- Elektron axborot bazalari
- Onlayn huquqiy ma'lumot platformalari

XUSUSIYATI

Mazmun saqlanadi, faqat tartibga solingan holda foydalanuvchi uchun qulay shaklga keltiriladi.

ESLATMA

Huquq tizimi (ichki tuzilish) va qonunchilik tizimi (tashqi ifoda) o'zaro bog'liq bo'lsa ham, ularning ta'siri har doim bir xil darajada bo'lmasligi mumkin.

XULOSA

Qonunchilikni tizimlashtirishning barcha shakllari huquqiy tizimni takomillashtirish, aniqlik va izchillikni ta'minlash, jamiyatda adolat va huquq ustuvorligini qaror toptirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 26.12.2025. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti (qaraldi: 21.03.2026).
2. Islom Karimov. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. Demokratiya islohotlarini yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
3. Akmal Saidov. Yangi O‘zbekiston: qonunchilikni ishlab chiqish va inson huquqlarini himoya qilish. 31.08.2021. Yuz.uz (qaraldi: 18.02.2026).
4. Мухамедов Ў.Х. Ўзбекистон Республикасида қонунчиликни тизимлаштиришнинг назарий ва амалий муаммолари: Юрид. фан. докт. ... дис. автореф. – Тошкент, 2010.
5. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik. – Toshkent: Adolat, 2018.
6. Odilqoriyev X.T. O‘zbekiston Respublikasining qonunchilik tizimi. – Toshkent: Toshkent davlat yuridik instituti, 2008.
7. Odilqoriyev X.T. O‘zbekiston qonun chiqarish jarayoni. – Toshkent: O‘zbekiston, 1995.
8. Saydullayev Sh.A. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2021.
9. Нажимов М.К., Сайдуллаев Ш.А. Қонунчилик техникаси. – Тошкент: ТДЮИ, 2008.
10. Saydullayev Sh.A. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2024.
11. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1-jild. – Toshkent, 2000.
12. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 12-jild. – Toshkent, 2006.

13. Axmedshayeva M. Markaziy Osiyo davlatlari huquqiy tizimlarida kodekslashtirish jarayonining ayrim nazariy-huquqiy masalalari // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. – 2024. – № 4. DOI: 10.47390/SPR1342V4I8Y2024N43.

14. Рахмонкулова Н.Х. Совершенствование кодификатsии законодательства о международном частном праве Республики Узбекистан. – Ташкент, 2016. – С. 47.

15. Zokirov Sh.Z. Dunyo mamlakatlarining asosiy qonun hujjatlari. – Toshkent: BOOKMANY PRINT, 2022.

16. Turakulov B.K. Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning ahamiyati // Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Ч. 47. – Т. 1.

17. Саидов А.Х. Международное право прав человека: Учебное пособие / Отв. ред. Б.Н. Топорнин. – Москва, 2002.

18. Rakhmonkulova N.K. Codification of Private International Law Norms // American Journal of Education and Evaluation Studies. – 2024. – Vol. 1, No. 6. – P. 87–96. Semant Journals.

19. Choriyev U.R. The Role and Significance of Incorporation in the Process of Systematizing Legislation // European Journal of Emerging Technology and Discoveries. – 2025. – Vol. 3, No. 7. – P. 4–7.

20. Hans Kelsen. Pure Theory of Law. – Berkeley, CA: University of California Press, 1967.

21. Robert S. Summers. Professor H. L. A. Hart’s “Concept of Law” // Duke Law Journal. – 1963. – No. 4. – P. 629–670. JSTOR DOI.

22. Ronald Dworkin. Taking Rights Seriously. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977.

23. Goncharova L.N. et al. Codification of Legislation in Various Legal Systems // Revista de Investigaciones Universidad del Quindío. – 2022.

24. René David, John E. C. Brierley. Major Legal Systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law. – London: Sweet & Maxwell.

25. Vincenzo Ferrari. Bobbio, Norberto: Functionalist Theory of Law // In: Sellers M., Kirste S. (eds.). Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy. – Dordrecht: Springer, 2023. DOI: 10.1007/978-94-007-6519-1_79.

26. Wael B. Hallaq. The Origins and Evolution of Islamic Law. – New York: Cambridge University Press, 2005.

27. Takao Tanase. Community and the Law: A Critical Reassessment of American Liberalism and Japanese Modernity. – Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2010. DOI: 10.4337/9781849803540.

28. John Austin. The Province of Jurisprudence Determined / Ed. by W.E. Rumble. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. DOI: 10.1017/CBO9780511521546.

29. H. L. A. Hart. The Concept of Law / Ed. by Joseph Raz, Penelope A. Bulloch. 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2012.

30. Roscoe Pound. Social Control Through Law. – 1st ed. – London: Routledge, 1997. DOI: 10.4324/9781315129495.

31. Michael Siebinger. Savigny, Friedrich Carl von: Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft // Kindlers Literatur Lexikon. – Stuttgart: J.B. Metzler, 2020. DOI: 10.1007/978-3-476-05728-0_22530-1.

32. David R., Brierley J.E.C. Major Legal Systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law. – 1978.

33. Scientific and Theoretical Problems in the Concept and Types of Systematization of Legislation // International Journal of Law and Criminology. – 2025. – Vol. 5, No. 7. – P. 58–60. DOI: 10.37547/ijlc/Volume05Issue07-08.

34. Schepalov S. Codification of Norms on Judicial Consideration of Cases on Administrative Offenses: Experience of 16 Neighboring Countries //

Siberian Law Review. – 2024. – Vol. 21, No. 4. – P. 561–578. DOI: 10.19073/2658-7602-2024-21-4-561-578.

35. Zheldybina T.A. Problems of Codification of Law in the Teachings of G.F. Shershenevich // Jurisprudence. – 2007. – No. 4. – P. 154–160.

36. Kocharyan S. Forms of Systematization of Legal Acts // Bulletin of Yerevan University C: Jurisprudence. – 2025. – Vol. 16, No. 2(43). – P. 6–17. DOI: 10.46991/BYSU.C/2025.16.2.006.

37. Горячковская Ю.М., Исаенко В.А. Кодификatsiя в системе форм систематизatsiи законодательства // Право и государство: теория и практика. – 2023. – № 8(224). – С. 47–51.

38. Лившиц Р.З. Теория права. – Москва, 1994.

39. Алексеев С.С. Теория права. – Москва: БЕК, 1995.

40. Тлембаева Ж.У. О проблемах кодификatsiи некоторых отраслей и подотраслей законодательства Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информatsiи Республики Казахстан. – 2015. – № 1(37). – С. 36–40.

41. Усманова Е.Ф. Консолидatsiя нормативных правовых актов как способ их совершенствования // Проблемы и перспективы развития современной юриспруденции: Сборник научных трудов по итогам международной научно-практической конференции. – Воронеж, 2015. – № 2.

42. Калинин С.А. Проблемы использования консолидatsiи при систематизatsiи нормативных правовых актов // Сучасні проблеми правової системи України: Материалы Международной научно-практической конференции (29 октября – 1 ноября 2009 г.). – Киев, 2009. – С. 53–55.

MUNDARIJA

KIRISH 5

I. Qonunchilik tushunchasi va mohiyati hamda asosiy xususiyatlari 8

II. Qonunchilik tizimining tamoyillari va vazifalari 36

III. Qonunchilik tizimining tarkibiy tuzilishi 55

IV. Qonunchilikni tizimlashtirish holati 74

V. O‘zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlarining turlari 92

XULOSA 110

ILOVALAR.....113

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR 120

ZOKIROV SHOXRUXBEK ZOHIDJON O‘G‘LI

QONUNCHILIK TIZIMI

Monografiya

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
Sarbon universiteti
Toshkent-2026

Bosishga ruxsat etildi 21.05.2026-y. Bichimi 60×84/16.
“Cambia” garniturasi, 8,0 nashriyot hisob tabag‘i, 7,6
shartli bosma taboq.
Bahosi shartnoma asosida.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
Sarbon universiteti
100111, Toshkent, Olmazor tumani, Sagban ko‘chasi, 290-uy.